

forrás

SZÉPIRODALOM, SZOCIográfIA, MŰVÉSZET

Joszif Brodskij, Tózsér Árpád,
Farkas Árpád, Buda Ferenc versei

Kötter Tamás, Biró Zsombor Aurél
prózája

Tverdota György, Bíró-Balogh Tamás
Muhel Gábor József Attiláról

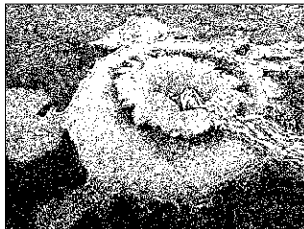
Tóth Sándor fényképei, Rigó Róbert írása

2020

OKTÓBER

forrás

52. ÉVFOLYAM 2020. 10 SZÁM

Joszif Brodskij	3	Ne lépj ki szobádból (vers)
Kötter Tamás	4	A gyilkolás mestersége
Tózsér Árpád	11	Joseph Grand naplója (vers)
Farkas Árpád	13	Szól a kokas...; Várad felé; Damjanich köpenye; Vadászat; Nomád; Májusok; Virágzápor; A vének (versek)
Murányi Sándor Olivér	18	Árterület (regényrészlet)
Buda Ferenc	20	Gyertyám füstöl; Jöhet a kés (versek)
Bíró Zsombor Aurél	22	Csendes gyerek
Jenei Gyula	26	Járványnapló (verciklus)
Sopotnik Zoltán	28	Angyalnyom; Angyalhullás (versek)
Tverdota György	29	József Attila első két remekműve
Bíró-Balogh Tamás	35	Kísérlet egy József Attila-dedikáció megfejtésére
Muhel Gábor	43	A hagyományvesztés identitásformáló szerepe József Attila művészetbölcseletének kialakításában

Rigó Róbert	62	Az ember, az épület változik, a városi tér marad (Tóth Sándor fotóiról)
Fehér Zoltán	80	„Német császár levelet ír Kossuthnak” („Kívülről” és „belülről” érkező hazafias mentalitás Bátya dalkincsének szövegeiben)
Végső István	90	Spanyolnátha Kiskunhalason az első világháború után
Gyenesei József	96	Aki a kecskeméti barackpálinkát világhíressé tette (Vázlat Führer Izidor szakmai pályafutásáról)
Mohai V. Lajos	111	A költészet órája nem áll meg (Bekezdések Tőzsér Árpád költészetének legutóbbi szakaszáról)
Kajtár-Czinege Anikó	115	A gyümölcsészet rövid története (Surányi Dezső: Kis magyar gyümölcsészet című könyvéről)
		Tóth Sándor fényképei

forrás

SZÉPIRODALMI, SZOCIOGRÁFIAI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT •
Megjelenik havonként • Főszerkesztő: Füzi László • Kecskemét Megyei Jogú Város és a Katona József Társaság folyóirata •
 Kiadja a Kecskeméti Kortárs Művészeti Műhelyek Nonprofit Kft.;
 Felelős kiadó: Füzi László • **A szerkesztőség címe:** 6000 Kecskemét, Kápolna u. 11.; **Telefonszáma:** 76/482-223; **Honlapcím:** www.forrasfolyoirat.hu; **E-mail cím:** forras@forrasfolyoirat.hu • **Tördelés:** VideoPix Bt., Kecskemét; **Tel.:** 76/508-160; **videopix@fibermail.hu** •
Nyomdai kivitelezés: Print2000 Nyomda Kft., Kecskemét, Nyomda u. 8.; **Tel.:** 501-240; **Felelős vezető:** Szakálas Tibor

A szerkesztőség tagjai: **Buda Ferenc** (főmunkatárs), **Füzi Péter, Pál-Kovács Sándor Attila**, (szerkesztő) **Bosznay Ágnes** (szerkesztőségi titkár). A szerkesztésben közreműködnek: **Bahget Iskander, Komáromi Attila, Pintér Lajos** • Szerkesztőségi órák munkanapokon 10–12 óra között. • A borítón Benes József Forrás című munkája • A borítót és a tipográfiát tervezte: Zalatnai Pál • Kéziratot nem őrzünk meg és nem adunk vissza! Terjeszti a Lapker Rt. 1097 Budapest, Táblás u. 2. • Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Postacím: 1900 Budapest. Előfizetésben megrendelhető az ország bármely postáján, és a kézbesítőknél, www.posta.hu WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu, telefonon 06-1/767-8262, levélben a MP Zrt. 1900 Budapest. Külföldre és külföldön előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), 1900 Budapest, 06-1/767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu. Belföldi előfizetési díj: 4800,- Ft • Index: 25947 • HU ISSN 0133-056X

Joszif Brodskij

Ne lépj ki szobádból

*Ne lépj ki szobádból, hibázol, ha ajtód nyitnád.
Nem kell neked Napfény, szívd odabent a Sipkád.
Kint ostoba minden, főleg a boldog jajszó.
Csak ki a klóra és vissza, és zárva az ajtó!*

*Ki ne lépj a szobádból, a taxi se vinne jóra,
A tér az előszoba, s vége a villanyóra,
Hogyha beállít hozzád egy tátott buksza,
Lökd ki azonnal, maradjon rajta a cucca.*

*Ne lépj ki szobádból, mint ha kínoz a nátha.
Mi érdekesebb, mint a fal meg a széked háta?
Minek kimenni, ha úgyis visszajössz este,
úgy, ahogy voltál, pláne összeszebezve.*

*Ki ne lépj a szobádból. Tánc, szóljon boszanova,
Csupaszon, de kabátban, zoknitlan toporogva.
Előszobaszag: káposzta, vaxos eleggyel.
Túl sok betűt írtál, egy újabb senkinek nem kell.*

*Ne lépj ki szobádból. Senki se sejtse kint, ó,
Hogy nézel ki igazán. Hisz inkognito
ergo sum – a formát inti a bölcs szubsztancia.
Ne lépj ki szobádból! Az ország kint nem a francia.*

*Ne légy te bolond! Az légy, ami más soha nem volt.
Ki ne lépj a szobából. Hagyj hatni tapétát, bútort.
Zárkózz! Szekrénybarrikádon akadjon a mínusz,
a kronosz, a kozmosz, az erosz, a rassz meg a vírusz.*

(Soproni András fordítása)

Kötter Tamás

A gyilkolás mestersége

Az oroszok egész délelőtt intenzíven lőtték a falut és a környékét. Néhány ház találatot kapott, kigyulladt, és fekete füsttel égett. Dél körül megszűnt a bombázás, de a tüzéségi gránátok szürkésfekete vízszintes csikjai még hosszú percekig látszottak a levegőben.

Molnár hadnagy a páncéltörő ágyút a falu egyik szélső házának előkertjében állította fel, egy léckerítés mögött; álcázásul frissen vágott faágakat tűztek elé a földbe. Az orosz állások, jó ötszáz méterre, egy lankás, a faluval párhuzamos dombvonulaton húzódtak. A tankjaik egyelőre nem mutatkoztak. Amikor az orosz tüzéség elhallgatott, az ágyú személyzete kimászott az árokból, amelyet a bombázás ellen védekezésként ástak a fegyver mellett.

– Készüljenek! – adta ki a parancsot a katonáknak Molnár, miután úgy-ahogy leporolta az egyenruháját. – Hamarosan kezdődik a tánc.

– Gondolja, hogy támadni fognak? – kérdezte az egyik társa, miközben szeméhez emelte a távcsövét. A tisztet Pálffynak hívták, zubbonyán a tüzerek skarlatvörös hajtókáját viselte, rajta két aranycsillag jelezte főhadnagyi rangját. Pálffy nem volt tagja a páncéltörő ütegnek, a hadiakadémiáról vezényelték ki „harctéri tapasztalatgyűjtés” céljából. A főparancsnokság azt akarta, hogy a vezérkari képzésben részt vevő tisztek a szolgálatuk megkezdése előtt szagoljanak egy kis puskaport. Az volt a hadvezetés elképzelése, hogy az így szerzett tapasztalatot majd felhasználják az otthon maradt csapatok kiképzésénél. Mindenkit az eredeti fegyverneméhez osztottak be, így került Pálffy Molnár ütegéhez. Egy hete érkezett, egyenesen Budapestről, hogy csatlakozzon a Don felé törő 2. Magyar Hadsereg 9. hadosztályának csapataihoz. Ez volt az első eset a megérkezése óta, hogy az alakulatuk szovjet ellenállásba ütközött.

– Kizárt dolog, hogy a tüzéségük csak a semmiért pazarolja a lőszert – felelte Molnár, és ő is a szeméhez emelte a távcsövét.

Békés szemlélődésüknek figyelmeztető jelzés vetett véget, két vörös rakéta repült sziszegve az ég felé: ez volt az egyezményes jel orosz támadás esetére.

Az ágyú kezelőszemélyzete parancs nélkül is tudta a dolgát, azonnal elfoglalták a lövegpaizs mögött a harci állásukat.

– Húzdjon fedezékbe! Ez most meleg lesz – mondta a hadnagy Pálffynak, és miután vetett még egy pillantást a távcsövön keresztül a harcmezőre, ő is elfoglalta helyét a kerítés mögött.

Pálffy fintorogva vette tudomásul Molnár parancsát, de azért engedelmeskedett. A két tiszt között nem volt éppen felhőtlen a viszony. Pálffy már az első pillanattól kezdve teljes szívéből gyűlölte Molnárt, aki, noha csak egy közönséges mezei hadnagy volt, arról nem is beszélve, hogy az akadémia közelébe se szagolhatott, némely helyzetben megfélekedezett a köztük lévő rangbéli, sőt társadalmi különbségekről, és úgy utasította, mintha bizony Pálffy az alantasa volna. Gyűlölte a vaskos vicceit, zsíros parasztos bajuszát, lekezelő, közvetlen modorát, hogy alig tett különbséget tiszt, tiszthelyettes vagy közlegény közt. De nem csak a hadnagyot utálta az első találkozásuk óta. Abban a pillanatban, ahogy leszállt a vonatról, meggyűlölte Oroszországot is: a véget nem érő, már-már céltalannak tűnő menetelést a poros földutakon, ahol száraz időben bokáig süllyed a katonabakancsa; a mély port, amely felkavarva ráül a tüdőre és filmszerű réteggel vonja be az izzadt testrészeket; az esőtől sártengerré váló vidékeket, amikor az ember csak vánszorogni tud; a sunyi tekintettel hajbókoló muzsikokat; a tetvektől nyüzsgő szállásokat. Egyáltalán nem értette, hogy ő, Pálffy József, a nagy múltú Pálffy család leszármazottja, mi a fenét is keres ebben az istenverte országban csigalassúsággal poroszkáló alakulatnál, mikor ő vezérkari tisztnek készül. Neki most is olyan hadvezérekről kellene tanulnia, mint Julius Caesar, Nagy Sándor, Napóleon vagy Hindenburg. Tanulmányoznia kellene a Nagy Háború csatáit. Hadászati kérdésekről – átkarolásról, súlypontképzésről, áttörésről, kikényszerített visszavonulás esetén a teendőkről – kellene értekeznie, hogy egy szép nap ugyanolyan nagy tetteket vigyen véghez, mint hadvezér ősei, Pálffy Miklós vagy Pálffy János a török ellen. Ehelyett itt menetel a semmiben, nyeli a port vagy botorkál a sárban, és miközben feltört lábával kínlódik, hallgatja ennek a pálinkalehető, még csak nem is a Ludovikán végzett hadnagynak az okoskodásait lőtávolságról, álcázásról, páncélvastagságról, fegyverkarbantartásról meg a többi, egy leendő vezérkari tiszt számára teljesen felesleges dologról. Ő nem egy nyomorult üteg, hanem ezredek, hadosztályok, hadtestek, és ha majd eljön az idő, reményei szerint hadseregek sorsáról fog dönteni – dühöngött végig az úton magában. De abban a pillanatban még az akadémia is beláthatatlan távolságra volt, Pálffynak még négy hónapot kellett a fronton töltenie, mielőtt visszatért volna Budapestre.

*

Hamarosan orosz harckocsik bukkantak fel a lapos dombgerincen, a torony mögötti páncéltesten gyalogosok lógtak fürtökben. A tankok megálltak, a tornyaik óvatosan pásztázni kezdték az előttük fekvő terepet. Ekkora távolságból zsákmány után kutató pikkelyes testű őslények csapatának tűntek, az idők hajnalából. Hosszú másodpercek teltek el ezzel a néma bábjátékkal, aztán a harckocsiágyúk semmivel sem összetéveszthető éles, ostorcsapásra emlékeztető dörrenései tépték szét a feszült várakozás csendjét. Még el sem oszlott a lövéseket követő füstfelhő, amikor a vezetők, tövig nyomva a gázt, lezúdultak a lapos mezőre, egyenesen a falu irányába. Az orosz tüzéség is működésbe lépett, zárótűzet adott le; a lövedékek a magyar vonalak mögött úgy száz méterre robbantak.

A tankok jó háromszáz méterre a falutól megtorpantak, tüzeltek, aztán mintha ritmusra tennék a dolgukat, megrázkódtak és elindultak. A gyalogosok leugráltak a páncéltestről, és futva követték az ismét előretörő tankokat.

– Páncéltörőt! – utasította a személyzetet a hadnagy, miközben kikémlelt a kezelőszemélyzetet védő acélpajzs mögül.

A tüzezek pillanatok alatt betöltötték a nehéz, piros végű lövedéket a töltényűrbe, és rácsapták a závarzatot.

– Mikor akar végre tüzet nyitni? – kérdezte Pálffy a hadnagytól.

A hivatalos protokoll szerint az ágyúnak már rég tüzelnie kellett volna, de hiába fogyott másodpercről másodpercre a távolság köztük és az orosz tankok közt, Molnár nem adta ki a tűzparancsot. Pálffynak úgy tűnt, hogy már csak egy karnyújtásnyira vannak, és senki sem állja az útjukat.

– Lőjön már! – vesztette el a fejét Pálffy. – Az isten szerelmére Molnár, nem látja, hogy lőtávolságon belül vannak?!

– Türelem! Még várunk. Bízsa rám! – intette le Molnár a főhadnagyt.

– Még közelebb akarja őket engedni? – kérdezte Pálffy most már kétségbeesett hangon, mert a tankok, mint a mesék gonosz, lángot okádó sárkányai, továbbra is zavartalanul közeledtek feléjük.

– Nincs más választásunk, ha túl korán tüzet nyitunk, nem tudunk kárt tenni bennük, ők viszont a torkolattüzüinkből könnyedén bemérnek és megszórnak bennünket repeszgránáttal.

Az orosz tankok széthúzódtak, a köztük lévő teret a vonalba fejlődő gyalogság töltötte ki; a falu szélén, hevenyészett védőállásaiban megbúvó magyar gyalogság is megkezdte a tüzelést.

A páncélosok meg-megtorpantak, leadtak egy-egy lövést, aztán rándulás futott végig az acéltesteken, és füstölgő kipufogókkal újra nekilendültek.

– Gyertek csak, rohadékok! – sziszegte Molnár a lövegtávcsőre tapasztott szemmel. Nagyjából száz méterre lehettek, amikor a páncéltörő irányzéka befogta az első célpontját.

– Nesze, te szemét! – csapott rá Molnár a tűzgombra.

A kezelőszemélyzet tekintete egy emberként követte a páncéltörő gránát röppályáját.

– Újra tölts! – üvöltötte a hadnagy.

A páncélos oldaláról felszálló vékony fehér füstcsík azt jelezte, hogy a lövedék lepattant a lövegtorony páncéljáról. A találat csak arra volt jó, hogy magukra vonja a tank figyelmét. Alig telt el néhány másodperc a becsapódás óta, és a T-34-es, mint egy vadásznyíltól sebzett bestia, előbb megtorpant, aztán néhány lélegzetvételnyi szünet után, a kipufogókból sűrű füstfelhőt kibocsátva a kínzó-jára vetette magát.

– Kész! – jelentette az egyik katona, miután lecsapta a závarzatot.

– Harckocsi ötven méter! – kiáltotta Molnár, miközben újra a célra irányította a fegyvert. A tank tornya lustán feléjük fordult, aztán a löveg mereven rájuk szegeződött, de tüzelni már nem maradt ideje. A hadnagy lenyomta a tűzgombot, és néhány másodpercen belül előbb fekete füst ömlött ki a toronyból, amit két-három lélegzetvételnyi szünet után vakító villanás követett. A harckocsi tett

még néhány métert, aztán a belsejében felrobbantak a lőszerrekeszek, a hatalmas detonáció kiszakította és felemelte a helyéről a lövegtoronyt, amely félrebillenve lógott a törzsön.

Molnárnak és az embereinek nem sok ideje maradt az ünneplésre, mert valaki elkiáltotta magát:

– Harckocsi!

A felrobbant társából ömlő füstfelhőt álcaként használva, újabb orosz monstrum lopakodott feléjük. Az utolsó pillanatban vették észre.

– Tölts! – adta ki a parancsot Molnár.

Pálffy tekintete izgatottan ugrált a löveg závarzata és a füst mögül rájuk leselkedő acélszörnyeteg között. A két pusztító fegyver kezelőszemélyzete versenyfutásba kezdett, és a tét az életük volt.

Az orosz tank volt a gyorsabb, de elhibázta. A gránát a tüzérek feje felett csapódott be a mögöttük lévő faház oldalába. A kumulatív lövedék pillanatgyújtója a fallal való találkozáskor azonnal működésbe lépett. A lövedék belsejében a robbanótöltet szétroncsolta a fejrészt, majd a hirtelen összenyomódástól megfolyó fém sugárban fröccsent szét az apró parasztház egyetlen helyiségében. Az ablakokat és az ajtókat a szobát betöltő gáznyomás azonnal kiszakította a helyükről a szalmatetőt, mint a forrásban lévő víz a lábas fedelét, megemelte, aztán visszaejtette a helyére, néhány helyen lyukat ütve benne. A szoba fából készült berendezése azonnal tüzet fogott.

A főhadnagy arcán érezte a lökeshullámot; mintha egy nehéz bőrpárnával ütötték volna képen. Minden hang távolinak és tompának tűnt – ez az érzés hosszú másodpercekig vele maradt. A szédüléstől talán fel sem foghatta, hogy társaival együtt milyen közel járt a biztos halálhoz, amikor Molnár megnyomta a tűzgombot. A löveg előbb hátrarúgott, aztán ismét néhány másodpercnyi dermedt csönd következett. Az orosz páncélos néma maradt, újabb lövés helyett füst ömlött ki a járműből.

*

– Kér egy korty pálinkát?

Molnár fémből készült laposüveget vett elő a zubbonya zsebéből, és odakínálta Pálffynak.

– Köszönöm, nem – utasította vissza a főhadnagy.

– Biztos? – nyújtotta megint felé a flaskát. – Megnyugtatja az idegeket.

– Nyugodt vagyok.

– Ha maga mondja – vonta meg a vállát Molnár, aztán meghúzta az üveget.

A csata, amilyen hirtelen kezdődött, hirtelen véget is ért. A két tiszt az álcázott ágyú mögött állt és a csatamezőt bámulta.

A mezőt kilőtt, füstölgő orosz harckocsik és gyalogosok hullái borították. Az üteg másik felét alkotó páncéltörő ágyú még két páncélost tett harcképtelenné, a többiek az életben maradt gyalogosokkal együtt visszavonultak. Innen-onnan lövések dörrentek, de ezek már csak kézfegyverek voltak. A honvéd gyalogság tisztította meg az előterepet a még ott rejtőzködő ellenségtől. Idővel aztán ezek a zajok is elültek, némaság telepedett a tájra.

– Na, mit gondolsz, megnézzük? – törte meg a csendet Molnár.
 – Mit? – bámult rá értetlenül Pálffy.
 A főhadnagy még mindig kába volt a légnyomástól.
 – A tankot – bökött a hadnagy az állával a második orosz páncélos felé. – Fogadjunk, hogy még nem látott közlelő T-34-est – felelte Molnár. – Végül is ezért van itt. Tapasztalatgyűjtésből, nem? – mondta gúnyos hangon.
 – De.
 – Tapasztalat mellé gyűjtünk még néhány szuvenírt is – vigyorgott Molnár.
 – A tankot – ismételte a főhadnagy, miközben az orosz páncélos felé nézett. Az acél gyilkológépezet, amely néhány perce még el akarta pusztítani őt, most ártalmatlan ócskavasnak tűnt. Ettől némi erőre kapott. – Hogyne. Nézzük meg – bólintott. – Mehetünk.
 – Tökéletes lövés – dicsérte meg magát Molnár, miközben megpaskolta a szétnyílt sebhez hasonló bemeneti nyílást.
 A páncéltörő ágyú gránátja közvetlenül a löveg alatt csapódott a harmincöt tonnás acélmonstrum tornyába.
 – Hát nem tökéletes? – fordult Pálffyhoz Molnár.
 – De, az – hagyta rá a főhadnagy.
 – A Katona Újságba való lövés. Kár, hogy nincs itt egy haditudósító, aki lefényképezne bennünket vele.
 Molnárt szemmel láthatóan majd szétvetette a büszkeség, elégedett volt magával.
 – Ezt kellene tanítani, nem azt a sok sületlenséget az átütő képességéről meg találati valószínűségről. Azt hiszik, ami működik lögyakorlat közben, az működik itt is – mondta tovább a magáét Molnár. – De, ez itt valóság.
 – Na jöjjön, elmagyarázom – intett Molnár a szavait szó nélkül hagyó Pálffynak.
 – A lövegtoronyt lekerekítették, a test páncélját megdöntötték, látja? – mutatott előbb a toronyra, aztán a tank elejére a hadnagy. Mintha egy láthatatlan katedrán állna, úgy magyarázott és mutogatott a tananyag szemléltetőeszközzé váló kilőtt tankra, attól függően, hogy éppen mit akart mondani. – Így a ferdén érkező lövedék egyszerűen lecsúszik róla. Ha szemből jön, akkor nincs más választás, a löveg alá kell célozni, ahol a test és a torony találkozik – folytatta Molnár a lassan kisebbfajta előadásnak is beillő monológját. – A ballisztikai védelem itt a legkevésbé hatékony. Tudom – húzta gúnyos vigyorra a száját –, maguknak azt tanították, hogy kétszáz méterről bármelyik tankot ki lehet lőni, de a T-34 esetében ezzel próbálkozni nagy számárság lenne. Mondhatnám úgy is, hogy kész öngyilkosság. Fogadjon el tőlem egy jó tanácsot, ha egyszer hasonló helyzetbe kerül, akkor kívárja a megfelelő távolságot és ide céloz.
 – Feltétlenül így teszek majd – komorult el Pálffy. Molnár akaratlanul is a főhadnagy eszébe juttatta, hogy a frontszolgálat még csak most kezdődik igazán. A főparancsnokság úgy tervezte, hogy a tapasztalatgyűjtés céljából a frontra vezényelt tisztek, rövid akklimatizálódás után, maguk is parancsnoki teendőket látnak majd el. Pálffy még igazán bele sem gondolt, hogy talán már holnaptól neki is katonákat kell vezetnie és parancsokat kell kiadnia.
 A lövegtorony nyitott fedeléből a parancsnok élettelen teste lógott ki. A két tiszt egyesült erővel kihúzta az oroszot a nyílásból, és a földre fektette. A fiatal,

nagyjából Pálffyval egyidős szőke, kerek arcú tiszt a mellén kapott halálos sebet, tenyéryi helyen alvadt fekete vér szennyezte be a szinte vadonatúj, csaknem tiszta egyenruhát.

Molnár lecsatolta a halott övét, magához vette a térképtáskáját, a pisztolyát és a kesztyűjét.

– Kéri valamelyiket? – nyújtotta a hadnagy Pálffy felé a zsákmányt.

– Nem.

– Szerencsénk volt, hogy a komának nem volt ideje kitanulni a mesterséget – mondta a hadnagy, miután a halott zsebeit is kiforgatta, és megtalálta az orosz tiszt tárcáját.

– Miféle mesterséget?

– Hát a mi mesterségünket. Szerintem katonának lenni, másokat gyilkolni éppen olyan mesterség, mint teszem azt péknek vagy szakácsnak lenni. És ahogy minden szakmának, úgy a miénknek is megvannak a gyakorlati fogásai, amelyeket nem árt elsajátítani – magyarázta közös hivatásukról vallott elméletét Molnár. – Persze vannak dolgok, amiket iskolában nem, csak a harctéren lehet megtanulni, mondhatnánk úgy is, hogy gyakorlat teszi a mestert – szúrta oda egyet Molnár Pálffynak.

Ő sem kedvelte különösebben a főhadnagyot. Irritálta a modora, a származása, amelyre okkal, ok nélkül állandóan hivatkozott, és nem mellesleg unta már a dajka szerepét mellette. Molnár eredeti foglalkozására nézve tanító volt. A tartalékos tiszti iskola elvégzését követően továbbszolgálatot vállalt, majd elvégezte a Ludovika alantós tiszti tanfolyamát, így került végül a honvédség hivatásos állományába. De hiába lett tiszt, mindig kívülállónak érezte magát az igazi ludovikások közt; könnyebben szót értett az altisztekkel, közlegényekkel, és ezért jobban is érezte magát velük.

– Tudja, hogy miből jöttem rá? – kérdezte Molnár, miután meghúzta a pálinkásüveget.

Pálffy értetlenül nézett rá, elvesztette a fonalat.

– Erről – nyújtott a főhadnagy felé egy fényképet, amelyet a halott tárcájából vett ki.

A kép valamelyik orosz tiszti iskola tisztavatásán készült. A növendékek alakzatban feszes vigyázzállásban hallgatják a szónokot, aki – mivel szemből készült a kép – nem látszik a fotón. Az előttük kiterítve fekvő orosz tiszt az első sorban áll, és elszánt tekintetét a láthatatlan szónokon pihenteti.

– És ez most mit bizonyít? – nyújtotta volna vissza Pálffy a fényképet. Elege volt már az egész beszélgetésből. Bosszantotta, hogy a másik, mint egy gyereknek, találós kérdéseket tesz fel neki. És hányingere volt a hadnagyból áradó pálinkabűztől.

– Fordítsa csak meg – mondta válasz helyett Molnár. – Azonnal rájön, mire gondolok.

A fénykép hátuljára talán az orosz tiszt, talán a fényképész, aki előhívta a képet, egy dátumot írt rá ceruzával.

– Érti már? – vette ki a még mindig értetlen tekintettel a fényképre meredő Pálffy kezéből a fotót Molnár. – Ezt itt – nézett le a hullára – éppen egy hónapja

avathatták tiszté – kopogtatta meg a mutatóujjával a fotó hátán a dátumot. – És valószínűleg a mai volt élete első ütközete.

Molnár nagyot kortyolt a pálinkából, csak azután folytatta:

– Ha nem így lenne, akkor értette volna a csíziót, és repeszgránáttal lő. Annak nem kell eltalálnia bennünket, elég, ha a közelben robban, mert a repeszdarabok ötven méter sugarú körben úgyis mindent letarolnak. Akkor most maga, én és az ágyú teljes személyzete halott lenne, és most ő vodkázna vidáman a hulláink felett.

Molnár megint meghúzta az üveget. A tekintete zavarossá vált, a szeme részre szűkült az alkoholtól.

– De ez a hülye amatőr páncéltörőt használt. Azt hitte, hogy iskolában van. Azt hitted, hogy még mindig az iskolában vagy?! – üvöltött rá kivörösödött arccal a halottra.

Az orosz néma maradt, üres tekintettel bámult vissza a két tisztre.

– Már halott – mondta rezignált hangon Pálffy.

– Úgy látszik, ezt nem tanítják a nyavalyás tiszti iskolákban! – folytatta Molnár, de már egyenesen Pálffynak címezve.

– Hallgasson! – mondta a főhadnagy, anélkül, hogy Molnárra nézett volna.

– Nincs minden benne a tankönyvekben, igaz, főhadnagy úr?!

– Molnár, elég volt, fejezze már be! – kiáltotta Pálffy.

– Igenis, főhadnagy úr! – vágta magát vigyázzba a hadnagy, de közben gonoszul vigyorgott hozzá. – Ahogy azt maga parancsolja.

Az oroszok nem támadtak többet, a sötétség leplét kihasználva még azon az éjszakán visszavonultak a Don irányába. A magyarok másnap reggel eltemették a halottakat, és csak azután indultak utánuk.

Tőzsér Árpád

Joseph Grand naplója

Albert Camus *Pestis* című regényének
elveszett változatából

Úgy kezdődött, hogy a várost ellepték a pestis előhírnökei, a fertőzött s fertőző patkányezrek. Aztán később az emberek is sorra kerültek. A temetkezési vállalat emberei pedig bizonyos idő után ugyanolyan közönyös arccal hordták ki a bűzölgő, tályogos holttesteket (a hevenyében összetákolt koporsókban) a városi temetőbe, mint korábban a szemetesek a ládába gyűjtött döglött patkányokat a szemétkerakókba. S tartott a pokol néhány hó híján egy esztendeig.

Most fekszem emeleti szobámban, egy tábori ágyon (régi ágyamat itthoni karanténom, majd hirtelen gyógyulásom után Tarrou, az ápoló és Rieux doktor elégették), s felváltva tanulok latinul (így könnyebben belátom a francia szavak belső tereit) s formálgatom készülő regényem első mondatát: „Egy szép májusi reggel egy karcsú amazon...”, nyelvfosztott számba, laza protézis, visszacsusszan az elhajlott deklináció. Tudom: a két határozatlan névelő legalább annyira zavaró, mint a pestises beteg letében a normális hőmérséklet (Panloux atya halt meg így, láztalanul), de számomra a névelőnél ma már fontosabb, hogy amazonom emlékezetébe is visszataláljon a Bois-i virágzó fasor.

Emlékszem, kezdetben, az elkülönítésre kijelöltek s halottak összeírását milyen szenvtelen arccal, szívvel, pusztá hivatali teendőként végeztem: X utcában ennyi beteg, Y utcában annyi halott. Csak a névsort magát, s nem a halálra ítélt s halottak sorát láttam. Megvolt

a magam pestise: társaságban gyerekkoromtól nem tudtam megszólalni, az emberi együttlétek kényelmetlen csendjeit nem tudtam kitölteni a könnyed fecsegés pakfonjával – némán vonított bennem valami állat. Később ez a különös némaságom módosult, és már azért fogalmaztam nehezen, mert nem bíztam a szavakban.

Summa summarum: mindez engem már jóval a dögletes pestis előtt elkülönített a köztől, így hát a megbetegedésem utáni négy fal közé való száműzetésem nekem nem jelentett különösebb életformaváltozást. De most a bezárt ajtón keresztül átlépett hozzám két különös ember, az egyik azt mondta: nincs más választás, szentnek kell lennünk, a másik keveset beszélt, de a csendje beszédes volt. S ez a csend azt mondta, amit a régi görögök: a győzelem reménye nélkül is küzdenünk kell – az emberért, akiben több a csodálni-, mint a megvetnivaló, s aki túlvilág nélkül is ki-kilép határai közül.

S ez a két ember, az ápoló és Rieux doktor, utánam jött a testi gyötrelém metafizikájába is: mikor a tüdőpestis tünetei sorra jelentkeztek rajtam, akkor sem mozdultak mellőlem. Mikor felépültem, tőlük tanultam meg, hogy a pestis áldozatai ismeretlen szerző által írt dráma szereplői, csak a gyógyítók sűgóját is merjük, úgy hívják: szeretet. – S ahogy most mindezt elmondom, úgy érzem: mintha folyékonyabban fogalmaznék! Viszont nem tudok nem arra gondolni, hogy a római időkben a proscriptio egyszerre jelentett összeírást és halálos ítéletet. Egyébként az alagsorban a patkányok megint vidáman futkároznak, persze, ez már egy újabb nemzedék, plusz a túlélők csinált jókedvet fitogtató tépett hada.

Farkas Árpád

Szól a kokas...

– ad notam Gabriel Bethlen –

*„Szól a kokas már,
majd megvirrad már!” –
moccan csizmája ránca
s szemöldöke táncra...;
Gábori Báthory után most ő járja,
rándul:
soha ki a hámbúl!
Két felől két cigány húzza, rángja:
muzsikás Bécs, kobzos Konstantinápoly
mind más-más dalt döngögtet,
s ő talpa alá döngöli
e szétmuzsikált Földet!*

*Erdélyre ha rászól:
méhek zúgása,
szekercelárma,
gyümölcsfák virágba borulása
a Bethlehemes jászol--*

*Nem tudni, e tánc óta
a föld vagy talpunk ég...*

*Szól a kokas már,
megvirrad-e még –?*

Várad felé

Menekülvén első

Vattapuha szőnyegbombázása alól a télnek,

Én erdélyi hegyeim, hallom,

Miként bőgnek szállás után a nyájak.

Fönt, odafönt,

Iancu vágottasokban kóválygó hadait látni,

Jannus Pannonius föltartott ujját; hová mutat?

Gyönyörű tél közelít arra,

aki még beleszedül,

S kitakart szívére szállnak a pelyhek,

Míg rokkánó hóban nyomot olvas,

Őriz és nyomokat hagy; – lám,

Rogierius mestert látni az erdei csapáson,

behúzott nyakkal, hideglelősen – vagy nyúl ez?

Nem lehet tisztán látni még ilyen időben.

Nincs menekvés. Ady Endre rámnéz,

Vakító fehér ragyogással kell farkasszemet néznem.

Pici sikolyokkal hal meg bőrömmön a hó;

Egyaránt fölkap s pörget

Alföldi, havasi szél.

Damjanich köpenye

Följegyeztetett, hogy Damjanich tábornok együtt hált katonáival,

köpenyébe burkolózván csatatereken, ha ütközetek

utáni tábornokok pengéivel szikráztak össze a csillagok.

Regöli krónikás, hogy kivégzése után

a hóhér lehámozta róla köpenyét, magához vevé,

s szolgált is néki, miután elnyerte kiváló munkája jutalmául

a Magyarország főhóhéra magas címet,

munkaruhaként kísérve el Pestről vidéki útjaira is.

Ama köpönyeget látni vélték később Doberdónál,

Isonzónál rebtent visongó szárnya, sarka már-

tózott vérben a Tanácsköztársaság tócsáiban,

csüngeni vélték a Trianon-palota egyik széktámláján is.

Volt, aki látta Orgoványnál, majd a második nagy

háborúban a Don-kanyarban rozsdállani a szűz-

fehér havon. Később Szárazajtán rebtent, s besusogta

sejtelmesen az ötvenes éveket, ötvenhatban örvénylett

Pest utcáin, kitárva szárnya sarka szögletét

Erdélyre is.

*Húlt nyoma mára, csupán az éj bakacsinja terül, sus-
san lidércesen fölübénk. Vagy tán nem is éjszaka ez?
Mégis, mégis, a néhai jó Damjanich tábornok köpenye volna?*

Vadászat

*Ezt az erdőt megtartjuk, barátom!
Fent, idefent szabadon, mélyen
lélegzik a tisztás, emelget;
lábhoz eresztett puskával állunk be
fának, hajunk a Holdra lobog.
Sziürkület után Európa s Ázsia
fényei arcunkba közelről sütnek,
térdünkig érnek a suttogó árnyak,
ágropppanások, vadmorranások,
térdünkig csak, barátom.
Valahol itt legelészget a Csodaszarvas;
eltunyul, agancsa hull,
hogya nem űzik.
Hol vannak hát a hajtók, barátom?!
Puffadjon vörösbe arcuk,
pattanjon szemgolyójuk,
s hadd fújják, csak fújják
itt körben
azokat a kürtöket!*

Nomád

*Szomorú hó hull; hallom, sussan
hajad e hökkent márciusban,
sötéten ringó jurtám, sátram
ebben a nomád hófúvásban.*

*Föl-fölfehérlő arcod látom
átremegni az éjszakákon;
suttogó varázslat kél abban,
hogya nem rejtőzhetsz szabadabban –*

*Élni lenne jó messzi nyárban,
valahol délen – Veronában,
simulnánk egymásba ott ketten
sosemvolt erkélyjelenetben.*

*Megosztanánk a jót, a rosszat,
gyermeket nemzenénk, s a holdat
csörgőnek néki odaadnánk –,
gondot ne a tél viseljen ránk.*

*Hiába, hó hull, s hallom, süssan
hajad e romlott márciusban.
Maradjon immáron óvó sátram,
rejtegetőm az elmúlásban.*

Májusok

*Májusok, hullámozó asszonyok,
Margarétás ágyon, gyolcsféhéren,
Alattunk míg harmatfű ropog,
Elröpi a lányszalag a szélben.*

*Szeretni kell, ha mindenk dacára
Alázat kész fűszálat hajlani,
Leheletünk a pitypang bóbítája,
s a föld alól léptekeket hallani.*

*Ők jönnek: szelíd, fürkész ősök:
Hadd lám, az utód bőszen mint szeret,
Hűlt háborúkat békévé ölelve
Nemz-e a mélynek új s új gyermeket?*

*És föntről báránypéő felleget
Lesi: az Idő rátok mint hajol,
Tárt kedvvel talán tűnt tavaszt ölelget,
S lüktettet föl a karjai alól –*

*Májusok, ti áldott asszonyok,
Átringotok az esztendőkön szépen.
Szoknyátokkal a nyár, ha ellohol,
Izzó hajunk tajtékzó fehérben...*

Virágzápor

*Fodroznak már a fürtös akácok,
patyolat zivatar közeleg, jó.
Sistereghetnek a liliom-lángok,
zuhog a szélben az aranyeső.*

*Föl, föl a dombra, hol orgona
búg és füvekkel táncol az ég!
Hagyd, hogy a mélyben hunyorgó fényben
szundítsanak a kék estikék.*

*Virág-tilosba nem lép a táltos,
virág-záporban szusszan a rét.
Margarétái tükörtojások,
étvágycsiklandón keringnek szét.*

*Szirmok hullanak! Föl, föl a
dombra! Most futamodj, mielőtt
patyolat fényüket fel nem issza
a sár –, és ringnak a lábad előtt!*

A vének

*Ülnek az eresz alatt az áttetsző
időben; hó hull, hatalmas
elő-ázsiai pelyhekkal havazik.*

*Bárányok hullnak vagy nyulak,
s nyihogó habfehér paripák –:
vélük a tél még eltündérekedik.*

*A havazás érdes függőnye mögül
fölsejlik hirtelen valami rajz –:
Dul király mezítlen lányai ringnak.*

*Fölindulnak a vének kinyújtott
karokkal, s tétován, mint a vakok
a zuhogó fénybe beleivódnak.*

Murányi Sándor Olivér

Árterület

– Maga mit keres itt éjjel háromkor fehér ingben, nyakkendőben? – kérdi tőlem a parti őr, miközben kollégája szemembe világít a lámpájával. – Hirtelen nem is tudom, mit válaszoljak. – Találkozom – felelem. – Kivel? – A folyammal. – Összenéznek. Elmosolyodnak. Elkérik a személyim. – Hazavigyük? – Nem kell. Hazatalálok magam is. Jó éjt. – Fejüket csóválva távoznak, miután visszaadják az iratom. Zavarba jövök az ellenőrzéstől. A kőgát felé veszem utam. Azon kapom magam, hogy hangosan beszélek a sötétben:

– Kedves Barátom! Ma ismét árterületeden jártam. Felkerestem a pörbölyi gyereksírokat. Egyenként fotóztam le mind a tizenegyet. Megrendítő volt látni a huszonhét évvel ezelőtti autóbusz-balesetben meghalt kisiskolások arcait a sírköveken. Egy napja járt le a halottak napi megemlékezés. A temető üres volt. Egyedül maradtam az elhunytakkal, majd a gemenci erdő felé vettem utam, hogy szarvast és vaddisznót lássak. Ilyenkor messze eljövök a szigettől, és ahányszor csak tehetem, mindig megállok ebben a faluban. Jólesik kimenni a temetőbe, majd kigyalogolni a vadkilátóhoz az eső ellenére. Az általad öntözött területen már Esterházy Péter is megfigyelte, hogy szinte mindig esik. „Azt sem szerettem, ha mint gyerekhez szóltak hozzám, és azt se, ha felnőtt számba vettek, előbbit untam és sértett, utóbbit szégyelltem és zavarba jöttem, minthogy többet értettem meg, mint amennyit megértettem, nem, ez így zavaros, többet értettem meg, mint amennyit elemezni tudtam, azaz volt egy homályos sáv, árterület öklömnyi szúnyogokkal, sátorszerűen összehajló fákkal, ahonnét állandóan eső csöpögött, mint az őserdőben vagy Gemencen, egy sáv, melyet felfogtam, de nem értettem.”¹

Nagyon tudok azonosulni ezekkel a sorokkal, ha éppen nem szívják a vérem a szúnyogok a gemenci erdőben, ahol – természetesen – szemerkél az eső. Most is el-eltekartam a teleobjektívem, miközben vártam, hogy egy szarvas a sok közül közelebb jöjjön hozzám, és megfelelő távolságra legyen a fotógépemtől hatalmas agancsa. Mert fotózással pihenek. Amikor távolodott tőlem a csorda, egy kis vadmalac közeledett, amely feltehetőleg anyja után sírt. Mintha beosztották volna, disznók és szarvasok felváltva jöttek a lencsém elé. A kis tekergő vonyítása messzire elhallott. Néha szünetet tartott, fejét fel-felemelte, és szembenézett velem. Ilyenkor megnyomtam a sorozatexpozícióra állított gombot. Bízom

(Regényrészlet)

1 ESTERHÁZY Péter, *Hahn-Hahn grófnő pillantása – lefelé a Dunán* – Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1991., 70.

benne, hogy végül megtalálta az anyját. Arra lettem figyelmes, szőre színe hasonló az avaréhoz, sárgás-vörösen vált eggyé állat és növény a tájban. A helyzet nagyon hasonlított medvelessel töltött éveimhez, amikor nem létezett számomra más, csak a jelen. Itt sem maradt időm múltbeli mulasztásaimra és jövőbeni terveimre gondolnom, mert újra és újra megfelelő távolságra került hozzám a vadmalac vagy a szarvas. Órákon át közöttük sétáltam, miközben lépten-nyomon kíváncsiskodó és hangoskodó turistákba botlottam. Sose értettem, miért kell felverni az erdő csendjét. Nem tudok ide olyan napszakban érkezni, hogy ne legyen felnőttnevetés és gyerekzsivaj. Talán a tél fagyos napjai jelentik a kivételt. Ha már túl sok a látogató, elpakolom a gépem, és menekülök. Ugyanúgy sietek el a zajtól, mint a vadak. Nem tudom, mennyi idő telhetett el, amikor visszaindultam az autómhoz. Gyorsan döntöttem: a jobb partodon levő vadonból elugrom hozzád, hogy ott is találkozzunk. Perceken belül megpillantottalak a bajai hídról. A látvány szomorú volt, mindkét partodon daruk és egyéb ipari gép, miközben a szemerkélő eső záporrá vált. Holt-Duna nevű részeden állítólag gyönyörű nyaralók vannak, de engem itt, a főágon csak a köd és az emberi építmények zord rendezetlensége fogadott. Persze lelkesít, hogy a bajai városházán adott koncertet anno Bartók Béla. Persze tetszik a takaros macskaköves főtér. De te innen is továbbrohansz. Nem követlek, hanem folyásodtól függetlenül időzöm – hol itt, hol ott – nálad. A legtöbbet a Szentendrei-szigeten, amit érdekes módon kihagyott Claudio Magris, amikor a rólad szóló könyvén dolgozva utazgatott Magyarországon. Nem tudni, hogy komppal kelt-e át Vácról, vagy más módon ért a túlsó partra. Ha igen, át kellett haladnia a szigeten. Egy biztos: a váci börtön után, már Szentendréről ír,² ami számomra sajnos nem a te Montmartre-od, ahol a házak és az utcán kiállított képek színei elvegyülnek a te színeiddel, hanem a várost átszelő 11-es út, amin állandóan csötörnek be a vén Suzukik Budapestre, az olasz szerző következő állomásába, amelynek így kezdi leírását: „Budapest a Duna legszebb városa; éppoly ügyesen tudja mutogatni magát, mint Bécs, csak erőteljesebb, elevenebb, mint osztrák riválisa.”³ Számomra a sziget a legszebb – azért költöztem ide, mert itt benned lakhatok akkor is, ha már mindenki bolondnak néz, amiért veled társalgok.

Ahogy ezt kimondom, hullámmal kezd a folyam az őszi éjszakában. Hirtelen megint lámpafény szúrja meg a szemem. Nem lehet igaz! Visszajönnek? Miért nem hagynak békén? Vagy most más zavar? Pedig már indulni akartam haza, mert lassan hajnalodik. Ez a fény jóval kisebb. Egyre bizonyosabb, hogy nem az örök. Valaki közeledik.

2 „Szentendre a Duna Montmartre-ja, a házak és az utcán kiállított képek színei elvegyülnek a folyó színeivel, könnyed, ellibbenő pajkosság öleli körül a sétálót és kíséri végig a vízpart felé szelíden lejtő, festői síkátorokon.” Claudio MAGRIS, *Duna*, Európa Könyvkiadó, Budapest, 1992, 281.

3 Claudio MAGRIS, *Duna*, Európa Könyvkiadó, Budapest, 1992, 283.

Buda Ferenc

Gyertyám füstől

„legyek fekvő gyertya,
még ne gyújts meg engem.”

Nagy László

*Harmat-vert húsz esztendő.
Vért fakasztó vasvessző.
Uram, Te tudod, hányszor
kaptam lábra vesztemből.*

*Megélvén négyszer annyit,
rám a kétség száját nyit.
Olykor alig sejdítem,
hol tengődöm: bent vagy kint.*

*Álomban fennen szálllok,
ám erőm elszivárog.
Kétfelől is közrefog
pangó vizes, mély árok,*

*s körbe veszen vaksetét,
kövön öröl vaskerék.
Világot ha lobbantok,
gyertyám füstől, fekve ég.*

*Hisz tudom: lét és nem-lét
között áttűnő vendég
vagyok. Ha jónak látod,
szólj, Uram, hogy ébrednék,
s bólints rá, hogy élek még.*

Jöhet a kés

„Én nem fogom be pörös számat,”

J. A.

*Sugár nyomán jöhet a kés.
Esz a kórság – vasat a rozsdá.
Vajon miféle büntetés,
holott nem is hágtál tilosba?*

*Lám, megvénültél, kisferenc,
s roncs éveid most rád omolnak.
Egyebet ugyan mit tehetsz:
sziszegve bár, fogod a tollat,*

*s elszöszmötölsz egy dal felett,
lesvén: vajon növeszt-e szárnyat?
Ha elvarrnák is alfeled,
te be ne fogd a pörös szádat*

Biró Zsombor Aurél

Csendes gyerek

Apám visz minket edzésre, az öcsém ül elől, én még nem vagyok elég magas. Mutogatnak egymásnak, miközben araszolunk a hídon, de olyan gyorsan jár a kezük, hogy csak egy-két szót értek belőle, nem mintha érdekelne, a töröknyvet olvasom úgyis, apám holnap íratja az utolsó zéhát az osztállyal, és idén végre sikerülhet a színötös. Lefordulunk a Margitszigetre, az öcsém felnevet, de nem úgy, ahogy kell, csak zihál, más hang nem jön ki a torkán, van egy srác a suliban, aki asztmás, és folyton a fúvókáját szopogatja, ő vesz így levegőt. *Mi olyan vicces?* kérdezem tőlük, de igazából leszarom. Apám félrehúzódik a sorompó előtt, és hátrafordul, *látod*, mondja olyan hangon, mint amikor fegyelmezni próbálja az osztályt, *ha eljőnnél velünk a jelsuliba, te is értenéd.*

Gyalog megyünk be az uszodához, lemaradok az öcsém mögött. Egy böhöm állat már most, úgy lépked, mint az a bodybuilder tag a szomszédban, másfél fejet rám ver, pedig egy évvel kisebb. Persze lenyomom lazán, reggel is odalopóztam mögé, és hátratekertem a karját, lassan toltam fel a csuklóját a válláig, hogy előbb a tehetetlenséget érezze, csak utána a fájdalmat. Régen is ez volt a lényeg, amikor nagypapa rugós késével játszottunk, *bátorságpróba*, tátoztam neki a teraszon, miközben az asztallapra szorítottam a kezét. Bekötöttem a szemét egy sállal, és szétfeszítettem az ujjait, aztán belevágtam a kést a fába, rezgett a vékony penge a hüvelykujja mellett, meg is rándult a nyaka, de nem mozdult, tudta, ha nem játszik, laposra verem. Kihúztam, majd lassan járatni kezdtem az ujjai között, rezgett és koppant, rezgett és koppant, amikor cseréltünk, tisztán hallottam a gyorsuló ritmust, ő viszont nem hallott és nem látott semmit, teljes sötétség vette körül, csak a félelem pulzált a testében, én meg beleborzongtam ebbe, hogy ha egy kicsit is félrecsúszik a kezem, úgy megy át a kés az ujján, mint a vajon.

Befordulunk az uszodához, messziről követem, róla itt nem tud senki, nem akarom, hogy a csapatban is csak annyi legyen, mint a suliban: a srác, akinek nyomorék a tesója. Különbözik fingom sincs, mi olyan érdekes az öcsémben, de ha szóba kerül, hirtelen jó fejek lesznek az osztálytársaim, pedig amúgy rohadtul nem bírnak az apám miatt, a Gubacs, úgy nevezik, még csak nem is Gubacs tanár úr, egyszerűen a Gubacs, a törióra meg a Pihenő, mert ott azt csinál mindenki, amit akar. Bekenik vajjal a táblát, hashajtót kevernek a kávéjába, én meg ülök hátul az utolsó padban, és remegek, mint az öcsém a teraszon. *Éppen attól férfi a férfi*, magyarázza nekem később apám, *hogy képes elengedni ezeket az egóharcokat.*

Csak azt nem értem akkor, hogy miért nem lehetek színötös, hogy miért kell magáznom őt a suliban, meg miért van az, hogy amikor bejön az osztályba, hangosan köszön mindegyik faszfejnek, a lányokkal lepacsizik, a srácoknak összeborzolja a haját, aztán eldumálgat a Rónayval Szent István egyházszervező munkájáról, csak hozzám nem szól egy szót se, pedig én vagyok a fia, nem az a köcsög, stréber Rónay.

Az öcsém bevár az előcsarnokban, mélyet szívok a klórszagú levegőből. *Ötkor itt*, mondom neki, ő meg bólint, és mutogat valamit, de én elindulok az öltözőbe, nekem hiába mutogat, nekem hiába hisztizik, úgyse megyek el többet abba a szaros jelsuliba, nem fogom még egyszer végignézni, ahogy apám beül mellé a padba, és egész óra alatt simogatja a hátát. Sietek előre a szekrények között, a csapattársak az öltöző végében ökörködnek, a Czigler próbál seggbe csapni mindenkit a papucsával, a Kardos a Szekeressel parasztgameboyozik, a Topi meg csébécéseket osztogat. Levágódom a Kardos mellé a padra, *szevasz, Kisgubacs*, vigyorog, és belebokszol a vállamba. Ismeri apámat, ő kente rám ezt a becenevet, rohadtul utálom, mégse szólhatok érte, mert a Kardosnak ugyan tele van a pofája ragyával, de egyedül ő ússza egy nulla öt alatt a százat, és ezért mindenki tiszteli. Még a Nyenye bá is bírja, pedig a Nyenye bá nem bír senkit, ő már a legelső edzésünkön olyanokat mondogatott nekünk, hogy nem fog belőlünk póljátékosokat nevelni, ahhoz még kis pöcsök vagyunk, az ő feladata csupán faszokat csinálni a pöcsökből, nagy, véreres faszokat, amik keményen megbasszák majd a Fradit meg a Vasast. *Férfiak lesztek, mire végzek veletek*, bólogatott, aztán pofázott még erről egy darabig, *egy férfi soha nem bóg, soha nem hisztizik*. Lábujjközös papucs volt rajta, lyukacsos zokni, kamu Adidas nadrág, emlékszem, amikor először becsattogott az öltözőbe, arra gondoltam, vajon mit szólna ez az ember, ha meglátná apámat, ahogy görnyedt háttal magyaráz a tábla előtt az osztálynak.

Dupla nadrágot veszek, az öreg azt ígérte, ma labdázunk. *Három!* kiált fel győzedelmesen a Kardos, az öklét rázva felugrik, a Czigler meg odalép mögé, és rácsap a seggére. Elnémul az öltöző, a Kardos megfordul, kemény az arca, *négyszáz pillangó*, mondja, és a többiek ugranak egyből, kitolják a padokat oldalra, leterítenek egy lila köpenyt a fal mellé. A Czigler nem mer ellenkezni, lefekszik hassal a törülközőre, és úszni kezd a földön. Két kézzel húzza magát, csikorog a csempe a tenyere alatt, a falnál megáll szusszanni egyet, *milyen forduló ez, tesókám*, röhög a Topi. A negyedik hosszánál jár, amikor felbukkan az öcsém a szekrények között, törülközővel a vállán sétál ki a medencéhez, de most megtorpan. Kikerekedik a szeme, elkezd nekem mutogatni, de úgy teszek, mintha nem látnám, *mit hadonászik ez a fasz?* kérdezi tőlem a Topi, én meg vállat vonok, *biztos valami nyomorék*, mondom jó hangosan. Az öcsém megrázza a fejét, és továbbmegy, a Czigler beér a falhoz, dülöngélve feltápáskodik. A csöcsét pirosra dörzsölte, a térdét véresre horzsolta a padló, *ne haragudj*, mondja a Kardosnak, ő pedig bólint, ad egy taslit az arcára, és megenged egy apró, nagyvonalú mosolyt.

Hátul edzünk a harminchármas medencében, az öcsémet figyelem bemelegítés közben, az egyes pályán tempózik az úszókkal. *Tiszteletem!* üvöltjük kórusban a Nyenye bának, a Kardos már ugrik is a medencébe, elrugaszkodik

a partról, felhúzza a térdét, én meg nézem, ahogy bukfencezik a levegőben, és arra gondolok, milyen jó lenne, ha inkább ő lenne a tesóm. Megvárom, amíg a part felé fordul, akkor utánaugrok, majdnem olyan menő a szaltóm, mint az övé. Lesüllyedek a medence aljára, megérintem a sikamlós csempét. A felszínen a Nyenye bá rákvörös arca fogad, a parton guggol, és rángatózik a szemhéja a dűhtől, *mit képzelsz magadról, fiam, hogy baszná rád az isten a temetőajtót!* Feláll, hajigálni kezd a labdákkal, *mi vagy te, bazmeg, műugró? Mit buziskodsz, mi? Feleljél, mert letépek a pöcsöd!* Engem bámul az egész csapat, még az úszók is biztos, nem bírok kinyögni semmit. De hát a Kardos is szaltózott, ezt akarom mondani. *El lehet felejteni a labdát, morogja az öreg, tízszer négyszáz gyors, köszönjétek meg ennek a fasznak!*

Másfél órát úszunk, kihajtja a belét miattam az egész csapat. A Topi mellkason rúg minden fordulónál, a Czigler tarkón vág, miközben leelőz. Folyik a taknyom, háromhosszonként megtelik az úszószemüvegem, suttyomban ürítem ki a kötél mellett, egy férfi nem bóg, nem hisztizik. Tíz perccel tovább tart az edzés, lassan úszom a levezetőt, törődátumokat mantrázok magamban, és próbálok nem gondolni rá, hogy most mi következik. A többiek már csattognak az öltöző felé, de páran megvárnak, *elpakolok és megyek*, hazudom nekik, erre végre elindulnak ők is. Kitolom magam a vízből, megvárom, amíg az utolsó lila köpeny is eltűnik az öltözőajtó mögött, aztán sprintelek a táskámmal a másik irányba.

Az uszoda kerítését csak a harminchármas mögött lehet átmászni, mert van ott egy kicsi beton focipálya, amit zöld vasrács vesz körbe. Belépek a kapun, ledobom a köpenyem, talán sikerül meglógni. Már húzom fel az alsót, amikor lépteket hallok a hátam mögül, *na mi van, Kisgubacs, trükközgetünk?* Hárman jönnek, a Topi jobbról közelít, a Czigler balról, a Kardos fölém magasodik, meg tudnám számolni a pattanásokat az orrán, *mire vársz?* kérdezi nyugodt hangon, én pedig nem merek ellenkezni, lassan letolom az alsónadrágomat. Megfordít a vállamnál fogva, és belemarkol a hajamba, zörög a vasrács, ahogy nekipréseli az arcom. Becsukom a szemem, két kézzel szorítom a fémet, bemegy a rozsdá a körömöm alá, már érzem a tehetetlenséget, és tudom, mindjárt érkezik a fájdalom is.

Mi a kurva anyám, kiáltja a Kardos, és elenged, mire megfordulok, a Czigler a betonon nyögdeccsel, magzatpózban markolássza a gyomrát. Az öcsém fűrdőgatyában birkózik a Topival, üti, karmolja a hátát, majd tökön térdeli, de a Kardos közben odalopózik mögé, és hátratekeri a karját. *Ki vagy te?* kérdezi tőle, miközben nekítaszítja a rácsnak. Az öcsém keze ökölbe szorul, dagadnak a nyakán az izmok, ugrál a mellkasa. *Azt figyeld*, néz rám a Topi, *tökre hasonlítanak*. A Kardos felém fordul és összeráncolja a homlokát, *nem is tudtam, hogy van testvéred*, mondja nekem, aztán leköpi az öcsémet. A bal szemét találja el, elégedetten nézi, ahogy csorog le az arcán a sűrű, sárgás nyálcsomó, már az orránál jár, egy mozdulat lenne letörölni, csak fel kellene emelnie a kezét, de az öcsém nem mozdul, és én sem tehetek semmit. Lassan belecsúszik a köpés a szájába, *jól van*, bólint a Kardos. Megfordul, elindul a kijárat felé, útközben még megáll, és ad egy taslit az arcomra, nem fáj, csak megalázó, *csendes gyerek a bátyád*, vigyorog, *tanulhatnál tőle*. Mosolyt erőltetek, ég a bőröm, ahol megütött, *az öcsém*, felelem halkan, *nem a bátyám*, de már messze jár, nem hallja.

Nézzük, ahogy távolodnak. Az öcsém kiköpködi a szájából a Kardos nyálát, odalép hozzám, és mutat valamit, de nem értem. Intek neki, menjünk. Átöltözünk, kísétálunk a hídhöz, végig engem néz, érzem az arcomon a tekintét, de nem mondok neki semmit, csak megyek mellette szótlanul. Apám ott vár minket a sorompónál, beülök a hátsó ülésre, és előveszem a törökönvet, felzúg a motor. A híd lábánál kifogunk egy lámpát, akkor hátrafordul, és rám mosolyog, *odanézz, de kipirult valaki*, mondja, *jó volt az edzés?* Becsapom a könyvet, leszarom, adjon egyest, ha akar. *Jó volt*, felelem.

Jenei Gyula

Járványnapló – jegyzetversek –

Negyvennyolcadik nap (04.27.)

*valaki az üzenőfalán hírel, hogy két hétig
sem ímélen, sem sms-ben, sem messengeren
nem lesz elérhető.
kertész jut eszembe, aki a gályanaplóban írja,
hogymint lement újságért, de előtte,
tudva, hogy csak a túloldalra kell átszaladnia érte,
bedugta a kávéfőző villamos dugóját.
és nem történt semmi különös,
pár perc múlva szerencsésen visszaért.
azért megkérdezi magától,
hogymint lehetett ennyire elbizakodott.
talán én is kirom a falamra,
hogymint hamarosan nem leszek elérhető.
sem sms-ben, sem ímélen, sem messengeren.
hogymint pontosan mikortól,
még nem tudom.*

Ötvenegyedik nap (04.30.)

bele lehet halni a vitaminmérgezésbe?

Ötvenötödik nap (05.04)

*írásbeli érettségim felügyeltem ma.
nem mondom, hogymint kívántam ezt a feladatot,
de talán kevesebb aggodalom munkált bennem,
mint némely kollégában.
a gumikesztyűt, amit kaptam,
ráncosan lötyögött a kezemen,
a kilehelt levegőt pedig a maszk
a szemüvegem alá vezette,
s az minden kilelegzéskor bepárásodott
a tudóm vagy a rekeszizom-működésem ritmusára.*

mintha tejüvegen át láttam volna a folyosót, a termeket,
az alakok úgy elhomályosodtak,
hogy visszaélesedni sem volt idejük,
amíg le nem vettem a szemüveget,
vagy a maszkot nem igazítottam szabálytalanra.
végül mindegy volt.
a tanártársak és a diákok,
amikor a folyosón közlekedtek,
szájuk és orruk elé illesztették
különböző szabású és minőségű járványcsadorjaikat,
de némelyek, ha beszélgetni kezdtek,
a sikeres kommunikáció végett,
vagy csak afféle elemi ösztönből,
gyorsan az álluk alá húzták azokat.
a teremben előírás szerint ablakot nyitottam,
de mert kissé hűvös van ma,
szóltak a vizsgázók, hogy inkább csukjam be.
a folyosó felé szellőztettem hát,
és négy órát unatkoztam egyfolytában.
a diákok némelyike előtt
szórófejes kézfertőtlenítő volt az asztalon,
s ez eszembe juttatta a járvány előtti
utolsó tanítási nap utolsó előtti óráját,
amikorra dolgozatot ígérttem, és írtam is.
akkor tűntek fel először
parfümös üvegcsékhez hasonló kis műanyag flakonokban
ezek a szerek,
és akkor ijedtem meg igazán ettől a járványtól.
mintha egy háború közepébe keveredtem volna.
a teremben, pontosabban a képzeletemben,
mint horrorfilmben,
megszámlálhatatlan víruskamikaze kerengett.

Sopotnik Zoltán

Angyalnyom

Itt tegnap lezuhant egy angyal. Épphogy látszik a nyoma, de csak a fáradt szemnek. Csak épphogy annak, akinek van hite hozzá elég. A fák befonnák a helyét beszélő ágaikkal, a cigány gettóban azt mondják, legyen zarándokhely. Legyen előtte egyszerű kis fabódé, áruljak kegytárgyakat azoknak, akik angyalhely-nézőbe jönnek. Hozzak szenteltvizet a templomból. De egy angyal hűlt helyére, tényleg? Mondd meg, mitévő legyek. Az angyalnyom milyen irányba tudja elvinni a környéket? Milyen mondatokat súg ezután a föld? És a rókám, aki mindig itt csámborog a háznál, kinek a rókája lesz? Holnaptól már biztos nem az enyém. Mise után mindig más formája van. Mármint a nyomnak.

Angyalhullás

Potyognak az angyalok. Hogy a földre vagy a földbe, vajon ki tudná megmondani? Az biztos, hogy a templom, a park és a házunk háromszögében. Az első lezuhant angyal erős nyomot hagyott, építettem is, ahogy a cigány gettóban javasolták, egy kis fabódét, ahol kegytárgyakat árulok. És hoztam még szenteltvizet, nem is tudom, miért. A többi angyal szinte nem is hagy nyomot, de mindennap leesik pár az égből, aztán eltűnik, mintha nagyon hamar elfelejtenék. Az erkélyről nézem, és nagyon félek, hogy itt csak én látom, csak én tudom, hogy van a potyogás. Plusz a cigányok a nehéz viskóikban. Ők azt mondják, régen már láttak ilyet, de nem vették komolyan. Irigylem őket. Idegenek jönnek, ők is látják a hullást, vagyis inkább érzik, közös fényképet szeretnének az egyik lesettől, egy kis darabkát belőle, legalább az auráját felfogni kicsi üvegcsébe. Angyalhullákat akarnak látni, vigasztalást.

Tverdota György

József Attila első két remekműve

Rög a röghöz

A többéves erőfeszítések 1923 tavaszán juttatták el József Attilát első, teljes értékű remekművéhez, a *Rög a röghöz* című, a(z) elsősorban Juhász Gyulától tanult) kétsorosokból felépülő vershez. A remekművet a sikeres szép versektől egy láthatatlan határvonal választja el. A remekmű születése nagy költői tudást feltételez. 1923 tavaszára a költő technikai tudása készen állt ilyen kiemelkedő alkotások létrehozására. Ha pillantást vetünk az általa válogatott verseket tartalmazó *Medvetánc* kötet első darabjaira, láthatjuk, hogy 1934 őszén mely korai költeményeit tartotta sikereseknek, életműve teljes értékű darabjainak. Ítéletével egyetérthetünk. A korai korszakából *A jámbor tehén*, az *Éhség*, a *Tanulmányfej*, a *Névnapi dicséret*, az *Útrahívás* és a *Sacrilegium* tartoznak a kiváltságos választott művek közé. A sor még kibővíthető lett volna *A bánat* és az *Ad sidera* című versekkel. E költemények valóban méltó színvonalon képviselik fiatalkori költészetét. Mégis, innen vannak azon a határon, amely elválasztja őket az életmű csúcsteljesítményeitől, a remekművek szűkebb körétől.

Az 1923 első félévének termésében feltűnő művészi sikertelenségek már nem a pályára történő felkészülés ügyetlenségei, nem járatlanságból eredő gikszerrek, hanem részben az ízlés megbicsaklásai, részben egy költői paradigma, a szépségkultusz túlérettiségeinek tünetei voltak. A felsorolt költemények viszont azt mutatják, hogy legjobb teljesítményeivel a fiatal költő felülmúlta a *Szépség koldusa* átlagos színvonalát. A *Rög a röghöz* kiemelését e sorból azért tartjuk fontosnak, mert jól szemlélteti a fiatal József Attila jellemző vonását: hamar képessé vált remekművek előállítására, de egy-egy ilyen csúcsteljesítmény után visszalépett a jeles, sikeres, de ezt a kivételes magaslatozt elérni nem tudó szintre. Sőt, nemegyszer a középszerűség szintjére is visszazuhan. Ez a küzdelem a csúcspont meghódításáért még évekig folyt műhelyében, és még sokáig csak egy-egy versben volt képes átlépni a bűvös határt. A *Rög a röghöz* is abban a formájában tekinthető remekműnek, amelyet a *Medvetánc* kötetben ért el. A végleges és a korábbi változatok összehasonlításával bepillantást nyerhetünk abba a folyamatba, amelynek révén a kiváló vers remekművé válhat.

A versről Szabolcsi Miklós részletes elemzést közölt a *Fiatal életek indulójában*, ami a szerző legérzékenyebb versértelmezései közé tartozik. A teljes körű elemzés helyett itt beérhetjük azzal, hogy a kiváló versből remekművé történő metamorfózis folyamatát érjük tetten. Annál fontosabb figyelmünket a tú fokára összpontosítanunk, mert nem a *Rög a röghöz* az egyetlen korai szöveg, amelyben az érett költészet tökéletes megfogalmazásai szunnyadnak. Legtöbbször ezek a korai megelőlegezések csak egy-egy szövegrészletet érintenek. Az Espersit Mária-ciklusnak ez a darabja abban különbözik az ilyen esetektől,

hogy itt egy teljes versstruktúra kerül közel a tökéletes megoldáshoz. Csak bizonyos pontokon kellett belenyúlania a szövegbe a *Medvetánc* kötet összeállítójának, hogy az gáncs-talan működést felfrissítve kerüljön a közönség elé.

Gyakran mondják egy költőről, hogy „megtalálta a saját hangját”. Az ilyen kijelentések megengedhetetlenül leegyszerűsítőek. Nem csak azért, mert egy költőnek több „saját hangja” lehet egyidejűleg, és ezek a hangok a pálya során többször is jelentősen megváltozhatnak anélkül, hogy emiatt a színvonalukon csorba esne. Nem csak azért, mert a stílusimitáció révén a költő legfontosabb saját mondandóit nemegyszer más költők hangján hiánytalanul el tudja mondani. Nem csak azért, mert a saját hang azonosításához más költők saját hangjait is pontosan meg kellene tudnunk határozni a megkülönböztetés végett. A „saját hang” képzeete mégsem tévképzet. A *Rög a röghez* több olyan elemet tartalmaz, amelyek József Attila érett korszakának jellemző szavai, fordulatai, megoldásai lesznek.

Ilyen az eredeti cím, azaz voltaképpen a vers kezdő szavai: *Jöjj testvérkém*. A szerelmi partnert, akivel alkonyi sétát tesz, meglepő szóval, a testvér kicsinyített változatával szólítja meg a lírai én. A gyöngéd megszólításra a szerelmi líra ezernyi változatot dolgozott ki, de a „testvérkém”-et nem sorolhatjuk a közkeletű megszólítások közé. A szóválasztásnak lehet életrajzi magyarázatot adni. A fiatal költő szinte testvéreinek érezhette pártfogója lányát: „*Úgy volt ott, mint egy testvér*” – vallotta maga Espersit Mária. A szóválasztásával József Attila mégis átlépett a konvencionálison a személyes irányában. Ez a megoldás később is előfordul, az egyik Vágó Mártához írt szerelmi versében: „*Mért nem ikertestvérem levél?*” Egy másikban Márta édesanyjához fordul, így: „*szülőcském, fillérem aranyja, / mennyezetemnek édesanyja.*”

A vers végleges címe: *Rög a röghez* a rögnek a vers szövegében végrehajtott esztétizálását emeli ki: „*Egymás mellett mi is rögök vagyunk most, / minket a gyöngye, friss vetés szeret*”. Ez a két sor azonban csak a végleges változatban olvasható. Az 1923-as variánsban a rög még „csak” áterotizálódik: „*S a rög a röghez csókosan tapad*”. A „csókosan” „rámenős”, a fiatal József Attilára jellemzően vehemens megoldását – ahogy erre Szabolcsi jogosan figyelmeztet – a *Medvetánc*ban olyan változat foglalja el, amely a [*Magad emésztő...*] és az *Eszmélet* 4. verse determinizmus-tapasztalatának birtokában fogalmazódott meg: „és röghez szorul a rög és tapad”. A rög, a megszilárdult, alakatlan földdarabka képzetének is lett folytatása József Attila érett költészetében, „göröngy” változatban, a *Gyöngy* című versben: „*Halovány bár a göröngy, / ő is csámpás barna gyöngy; / a barázdák fölfűzik, / a bús földet díszítik.*” A barázda képzeete is felmerül az 1923-as versben (annak 1934-es változatában): „*benniünk a föld barázdát rejteget*”. A „rög” szó 1923-ban csírájában tartalmazza a „barázda” és a „zöldellő friss vetés” képzetét, s a csíra később szárba is szökkent. A „gyöngye, friss vetés” már a Színház és Társaság 1924-es újraközlésében, a „barázda” csak 1934-ben.

Szinte szükségszerűnek érezzük, hogy a versben felbukkant József Attila kulcsszava, amellyel érett költészetében a ritka boldog állapotokat érzékeltetni szokta: a „ring” szó: „*Félszkében ring a száz ujjongó fecske*”, illetve az oszcilláló, cél nélküli harmonikus mozgás képzeete, amely több szinonimában is testet ölthet. Itt „*reszket*” változatban fordul elő: „*Reszket, mint ujjunk, mind a levelecske*”. Talán a gyöngéd kézfogás igen finoman erotikus megfogalmazása. A jelenség a *Harmatocska* című versben tanulmányozható a leggazdagabban: „*Guggolva ringadoz, ... Hegyek párája rezg... zümmögve, mint a rét... s reszketek, mint a fű*”. De idézhetjük a *Ringató* című verset is. A ringatás egyszerre a csecsemő boldog állapotának visszaidézése és a szerelmi együttlétre utaló képzet. A *Medvetánc* változata bizvást építhetett az 1923-as variánsra. Csak az „*ujjongó*”-t kellett helyettesíteni a pontosabb és tárgyyszerűbb „*cikázó*” jelzővel: „*Félszkében ring a száz cikázó fecske*”.

A *Rög a röghöz* József Attila szerelmi lírájának legmélyebb gondolatát is megpendítette: a szerelem az emberi magány, elszigeteltség feloldásának nyelvi eszköze: „*Szívemben minden mámoros szavad*” – olvassuk az 1923-as versben. Ezt a nyelvi összeforrást folytatja és emeli még magasabb szintre az *Ódában*: „*szóra bírtad egyaránt / a szív legmélyebb üregeiben / cselelt szövő fondor magányt / s a mindenséget*”. A *Flóra-ciklus* *Hexaméterek* című darabjában pedig így: „*E csevegő szép olvadozásban a gyászt a szívemről, / mint sebről a kötést, te leoldtad*”.

Azzal a móddal, ahogyan az égitesteket antropomorfizálta, ugyancsak rátalált a költő saját hangjára. Nem annyira az első strófa „*Nap*” képzetének megoldásával, amely talán a végső változatnak is a leggyengébb pontja, mert a „*bujdosó nap*” inkább Petőfi *A pusztai télen-jének* zárásában felbukkanó „*száműzött király*”-ára emlékeztet, „*a távol falujába ballagott*” pedig egy, a munka után békésen hazabaktató ember képét nyújtja, s a kettő között némi feszültség képződik. Sokkal előremutatóbb a Hold képe (az 1923-as változatban mindkettő nagy kezdőbetűvel, az 1934-esben mindkettő kis kezdőbetűvel íródik): „*Kigyújtják hamvas üvegét a Holdnak*”. A hold úgy világít, mint (a korai változatban) egy „*méla égi templomablak*”. A későbbi variánsban pedig „*hamvas, égi templomablak*”-ként jelenik meg. A hold mint ember által meggyújtott világító eszköz bukkan fel újra a *Külvárosi éjben*, ahol egy allegorikus nőalak világítja meg a környezetet a hold fényével: „*egy kevés holdat gyújt, hogy égjen*”. Az esti lámpagyújtás szertartása megismétlődik a *Falu* című versben: „*Lámpát gyújtanak az asszonyok*”, de a rétet itt is a hold világítja meg: „*Az anyás hold-világa / elé nyújtja kövér tenyerét / egy bodza-ága*.” A holdvilág és a mező relációja, amely az 1934-es változatot zárja: „*És szőke hajad mintha mező volna, / mit teljesen betölt a holdsugár*” szintén felbukkan a *Faluban*: „*Egy fény a rétet*”.

A *Rög a röghöz* formailag Juhász Gyula kétsorosaival rokonítható legszorosabban, de nyelvezetét tekintve talán még közelebb áll Tóth Árpádhoz. A *Homály borult az erdőre...* című versében már nagyon korán fölfedezhettük a *Gesztenyefa-pagoda* című vers mintául választását. Ez a darab éppúgy a kedves társaságában tett bensőséges hangulatú sétát ír le, mint a *Rög a röghöz*. A ringatás ott is előfordul: „*Csak ringass, lágyan, csöndesen*”. De az esti séta legszebb verse Tóth Árpád költészetében az *Esti sugárkoszorú*, amely éppúgy 1923-ban született, mint József Attila verse. Az első variáns megírása idején a makói költő nem ismerhette Tóthnak ezt a költeményét, mégis felbukkan mindkettőjüknél egy közös szó: a „*hamvas*”. Tóth Árpád verse kezdősorában: „*Előttünk már hamvassá vált az út*”. József Attilánál pedig a holdfény, az „*égi templomablak*” jelzője. Az 1934-es változat zárlatának: „*És szőke hajad mintha mező volna, / mit teljesen betölt a holdsugár*” megfogalmazásában viszont már benne lehet az *Esti sugárkoszorú* nyelvi tapasztalata: „*De még finom, halk sugárkoszorút / Font hajad sötét lombjába az alkony*”.

József Attilának ahhoz, hogy a *Rög a röghöz* jó versből remekművé emelkedhessék, le kellett mondani egyrészt az üveghangon szólás préfinomult, precieux megoldásairól: „*Mint fénybogárka almagimbó szirmán, / Tejbőrödön szemem úgy tétováz*.” Másrészt az erotikus túlfűtöttség nyelvi megoldásaitól. „*Jöjj kedvesem, tested lelkembe innám / S az illatos mennybolt a nászi ház*” – írja a fiatal költő, egyrészt szerelemre szomjas túlbuzgósággal, másrészt sietősen előrehozva a közös séta távoli ígértét, a nászt. Az 1934-es variáns megfordítja a képletet, és a kedves odaadó aktivitását szeretné megtapasztalni: „*Jöjj, kedvesem, tested lelkembe hullasd*”. Az „*És szőke hajad sárga-rózsadombja / Fülledten csókom harmatára vár*” valóban fülledt hangulatú részletét is szerencsésen elhagyta a költő. A szerkezet, a vers gondolatmenete, nyelvi anyagának igen nagy hányada tehát 1923 tavaszán már teljesen készen állt. A szöveg bizonyos pontjait az operáló orvos biztonságával, az ékszerész finom kézügyességével át kellett igazítani ahhoz, hogy elnyerje optimális formáját.

Megfáradt ember

„Az első tökéletes József Attila-vers” – írta róla Fejtő Ferenc. Valóban az első antológia darab, az első olyan költemény, amellyel a kortársak a költő tehetségét méltatták. „Olyannyira kész, befejezett, végleges, hogy csaknem változtatás nélkül iktatta tizenegy évvel később a Medvetáncba” – így Szabolcsi Miklós. Mindez igaz, azzal a kis módosítással, hogy a *Rög a rög*höz után ez a költemény József Attila második remekműve. Az utóbbiba, hogy hibátlan remekléssé váljon, 1934-ben több ponton bele kellett nyúlania. A *Megfáradt ember* méltó lezárása a pályakezdés korszakának. Szerencsés búcsúzás egy 1923 nyarára véget érő paradigmától, az esztétizáló modernség korszakától. Egy paradigma lezárulását ugyanis inkább művészi kudarcok, félsikerek, mint remeklések jelzik. József Attilánál sem volt ez másképp. 1923 tavaszán írt több versét olvasva az a kínos élményünk, mintha a költő egyszer csak nem fért volna el a maga választotta formai keretben, amelyben korábbi verseiben sikeresen mozgott. Minél szorosabb volt a keret, minél nehezebb formai megoldásokra vállalkozott, ez a feszengés annál árulkodóbb. Ilyen az aszklépiadészi formában írt, 1923 júniusában született *Harc a békességért*. Elég, ha néhány olyan szóalakra hívom föl itt a figyelmet, amelyek mutatják, hogy a formakényszer miatt a költő kénytelen volt kerébe törni a nyelvet: „Lőárkon” – lövészárkon; „helyt” – helyett; „Kell, termő ez a föld” – „Kell, hogy termő legyen ez a föld”. A *Megfáradt ember* mondatai ezzel szemben folyóbeszéd-szerű természetességgel követik egymást, mint egy Petőfi-versben.

Szabolcsi Miklós a vers formáját átmenetnek tekinti „a Nyugat impresszionista verselésétől a szabadvers felé”. A félrímes megoldás (x, a, x, a), a 9-12 szótaghosszúságú, jambikus ritmusban induló, majd elbizonytalanodó prozódiajú sorok, az első strófa kivételével meglehetősen tiszta rímek nemigen támasztják alá a monográfus megállapítását. Az a, x, x, a rímelésű *Lázadó Krisztus* például semmivel sem szabályosabb, s ez elmondható *A legutolsó harcokról* is (hogy csak két fontos, 1923 tavaszán kelt versre utaljak). Soratlépésből sincs több a versben, mint általában a fiatal József Attilánál, és az enjambement-ok nem élesek, nincs figyelemfelhívó szerepük. A *Megfáradt ember* közelítését az avantgárdhoz azért érzem túlzásnak, mert József Attilának született az év tavaszán avantgárd szabadverse, az *Alkohol*. Ha ilyen kompozíciót akart volna újra létrehozni, azt megtehetné volna. Az kétségtelen, hogy az *Alkohol* kényelmes, szabadverses formájának köszönhetően, sokkal természetesebb mondattannal rendelkezik, mint a körülötte született formahű szövegek, beleértve ebbe *A kozmosz éneke* mesterkélt megoldásait is.

Sokkal több egyetértéssel tudom követni Szabolcsit akkor, amikor a verset Juhász Gyula dél-alföldi, regionális impresszionizmusával rokonítja. Épp csak annyiban szeretném korrigálni származtatását, hogy ez sokkal inkább érvényes lenne az egy évvel korábbi kiszombori versekre, amelyek még iskolásabban követik a Juhásztól eredő mintákat. 1923 nyarán vagy kora őszén, amikor a vers született (az egyik kéziratot Saitos Gyulának adták a költő Makón, 1923-ban), József Attila elegendő saját vers előzménnyel (*Aratásban, Éhség, Szeged alatt, A jámbor tehén, Kukorica-föld, Aratás előtt*) rendelkezett már ahhoz, hogy meglévő rutinjára támaszkodhasson a *Megfáradt ember* megírása során.

Kétféle tájleíró verset különböztethetünk meg a fiatal József Attila költészetében. Az egyik tárgyas, azaz a vers alanya háttérbe vonul. Nem több, mint egy szem, amely a tekintet irányításával eldönti, milyen elemeket emel be a látványba. A másik típus vegyes, amikor az alany magát is belehelyezi a látótérbe kisebb vagy nagyobb mértékben, egyéni mivoltában is szerepet kap a kompozícióban. Juhász Gyulánál mindkét típusra találhatott példákat a fiatal költő, és ennek nyomán ő maga is mindkét változatot művelte. A *Megfáradt ember* a vegyes típusba tartozik, s ezt a helyzetet a vers első szakasza nyomban felvázolja.

A leíró jelleg folytán az első szó a látványé: „A földeken néhány komoly paraszt / hazafele indul hallgatag.” Impresszionizmus – mondjuk joggal – nem azért, mintha ún. impresszionista stílusjegyeket lehetne felfedezni az első két sorban. Hanem azért, mert a verskezdetben felidézett táj nem hierarchikus, totalizáló, nem leltárszerű leírás, hanem a látvány egyik elemét, a munka befejezése után fáradtan, békésen hazafelé baktató emberalakokat mintegy önkényesen kiemeli (és a többi tájelemeket hagyja elmosódni). Azért, mert a magányos szemlélő ezt látja meg a környezetében. Ezzel a hazafelé induló paraszttal nem utoljára találkozunk József Attila lírájában, hanem a *Téli éjszakában* újra látjuk őt: „Hazatér a földműves. Nehéz, / minden tagja a földre néz. / Cammog vállán a megrepedt kapa, / vérzik a nyele, vérzik a vasa. / Mintha a létből ballagna haza / egyre nehezebb tagjaival, / egyre nehezebb szerszámaival.”

A vegyes szerkezetnek megfelelően a strófa második két sora a megfigyelőre irányítja az olvasó figyelmét, de az önreflexiót is egy tájrészletbe burkolja: látjuk a folyót az alany mellett, és látjuk alatta a pázsitot: „Egymás mellett fekszünk: a folyó meg én, / gyenge füvek alusznak a szívem alatt.” A fiatal költő különleges leleménye, trouvaille-ja, hogy a „fekszik” ige jelentéseit kiaknázva két eltérő jelenséget kapcsol össze: „a folyó meg én”. Közös nevezőre hozza a folyót és az emberi testet. Az ember valóságosan leheveredik a folyó partján. A folyónak viszont „ágya” van, ez a folyómeder, tehát a Maros is „fekszik”. Lehet beszélni egy földrajzi jelenség fekvéséről. Igaz, inkább a domborzat kapcsán, mint egy folyó esetében. Az igével a költő mintegy antropomorfizálja, emberközelsébe hozza a folyót. A „gyenge füveket” is a fekvő emberi testhez rendeli. Noha a pázsit az egész test alatt terül el, a költő az ember érzelmi centrumát, a szívet hozza összefüggésbe az alvó fűvel. Az első strófa szinte észrevétlen természetességgel teremti meg ember és környezete egységét. A világ két pólusát, az embert és az őt körülölelő tájrészletet azonosságként mutatja fel. Egy későbbi töredékének kifejezését kölcsön véve, a heverő test „úgy a helyén van, mint még soha”.

A vers további részében voltaképpen az első strófában elültetett mag kel ki és szökken szárba. Megismerjük a történet helyét és idejét. A vers ajánlása a *Makói Friss Újság* 1923. december 25-ei számában: „A jó makóiaknak”. A helyszín tehát „a nyugodt Maros” partja Makó határában. Az időpont az est kezdete, az első csillagok megjelenésének pillanata. A vers hőse egy magányos férfi, aki a folyó partján hanyatt a fűben pihen és közben a folyót figyeli, és az eget kémleli. A második strófa első sorában visszatérünk a folyóhoz, újra egy olyan nyelvi lelemény révén, amellyel József Attila érett költészetében többször találkozunk, és amelyet mondattani csúsztatásnak nevezek. „A folyó csendes, nagy nyugalmat görget” sort felbonthatjuk két mondatra. Az első: „A folyó csendes.” A második: „[A folyó] nagy nyugalmat görget.” Egy alany, két állítmány. De egy mondatná is összeolvas-hatjuk úgy, hogy a „csöndes” szót a „nagy” elé illesztve halmozott jelzőt kapunk, amelyek egyformán a „nyugalom” jelzői.

Ezen a ponton válik világossá, hogy a vers nem leíró jellegű. A leíró elemek a versszubjektum hangulatának tartalmát határozzák meg, tehát állapotrajzról van szó. A folyóparti táj minden konkrét paraméter ellenére általános természeti környezetet képez az alany körül, és felhalmozza a domináns hangulati elemeket: „komoly”, „hallgatag”, „csöndes”, „nyugalom”. Leíró elemeket is magába olvasztó dallal állunk szemben. A Gyertyán Ervin által felállított egyik párhuzam találó: Goethe *Über allen Gipfeln*-jével tanulsággal hasonlíthatjuk össze József Attila versét. Kosztolányi tanulmányát a vers magyar fordításairól és az azt követő vitát a fiatal költő nyomon követhette a Nyugat 1920-as számaiban. Nem tárgyi, hanem hangulati vonatkozásban. Goethe verse hegyi, erdei környezetet vázol föl, József Attilaé egy folyó partját. De mindkettő középpontjában egy fáradt, megpihenő vándor alakja áll.

A „harmattá vált bennem a gond és teher” sor leleménye a lelki tartalmak hiányos metaforizálása. Nem úgy jár el a költő, mint korábbi verseiben, például az *Őnarcképben*, ahol negatív lelki tartalmait szemlélteti allegorikus képpel, hanem a lélektani képzeteket úgy részesíti metamorfózisban, hogy egyúttal ellentétükké változtatja őket. A gond és teher nem nyugalommá vagy örömmé változik át, amely aztán a harmat képében csillan föl, hanem a költő kihagyja a köztes állomást, és a gond és teher egyből harmattá, tiszta, friss vízcseppé csapódik ki. Fejtő Ferenc szellemesen megfordítja a képletet, és megállapítja, hogy visszajáról is szemlélhetjük azt. Ami harmattá vált a folyó partján pihenő megfáradt emberben, az a lelkét gyötrő gond és a vállaira nehezedő teher. A pihenés könnyed és jóleső jelenbeli érzése mögött ott lappanganak az elmúlt és a várható gondok és terhek.

A következő sor látszólag szabadon, valójában szervesen következik az előbbiből. Negatív önmeghatározással állunk szemben, először, de nem utoljára, József Attila költészetében. Szabolcsi Miklós elemzésében figyelmeztet arra, hogy a „*se férfi, se gyerek, se magyar, se testvér*” sor a *Tiszta szívvel* kezdősorainak híres negatív önmeghatározását előlegezi, és a magyar költészeti hagyomány hasonló megoldásaira vezethető vissza. Szabolcsi Ady Szeretném, ha szeretnének kötetének nevezetes előhangját emeli ki mint előzményt. A „gond és teher” a saját lábára álló fiatal férfi, a magára hagyott árva gyerek, a nemzeti tragédiát sirató magyar és a nélkülözései miatt szolidarizálásra szoruló testvérének gondja és terhe. Az akarat felfüggesztése történik, a relációkból történő kibontakozás eredményével szembesülünk. A nehézségektől, bajoktól nem szabadulunk meg véglegesen. Az alanyunk be kell érnie azzal, hogy a szabad szemlélődés állapotába helyezkedhet. A békés folyóparti pihenés helyzetében korábbi nyűgeiből és várható feladataiból vetkőzik ki egy időre a vándor, a békére, nyugalomra vágyó „megfáradt ember”.

A negatív önmeghatározás itt a *Tiszta szívvel* című verssel vagy az *Eszmélet* 10. versével szemben nem negatív értékhangsúllyal bír, hanem ellenkezőleg, az egyéni korlátoktól való megszabadulás, a nagy egészbe történő beolvadás élményét nyújtja. Aki fáradt, annak meg kell pihennie ahhoz, hogy a terheket és gondokat újra magára vehesse. A nyelvi megfogalmazás a strófa utolsó sorában nem véletlenül személytelenedik el. A folyó partján pihenő vándorról nem mint „én”-ről szól, hanem harmadik személyben, mintegy kívülről (felülről?) veszi szemügyre önmagát: „csak megfáradt ember, aki itt hever”. A megfáradás magával hozza ellentétét, a frissítő pihenést. Friss a harmat is, és friss a meleg kenyér is.

Az utolsó strófa nézőpontja egyetemes. Mint majd a *Külvárosi éj* kezdősoráiban, a lámpát gyújtó édesanya, az este gyermekeinek vacsorát ad, megszegi és szétosztja az ételhez járó karéj kenyeret. A hiányzó családi idill emléke rémlik föl, kozmikus méretekben felnagyítva. Azzal a meglepő fordulattal, hogy a megfáradt ember nem résztvevője a kozmikus lakomának, hanem ő maga is egy szelete a békesség kenyérének. A világ kétarcú. Ahogyan harmattá a gond és a teher válik, úgy a folyó partján heverő ember a fáradtságát piheni ki. A pihenés élménye az énből vetül ki a vele harmóniában lévő tájra: „a nyugodt Marosra” és a pihenő égre. A záró sorban az ég testközelbe kerül. Csillagai a megfáradt ember homlokát díszítik és derítik föl fényüikkel.

Ami a nagy ambícióval megalkotott nagykompozícióban, a *Kozmosz énekében* szándék maradt, csak ideológiailag sikerült, a szubjektum kozmikussá tágítása, a világegyetem szubjektumba sűrítése, azt József Attila sikeresen megvalósította egy egyszerű, rövid versben. Az arányok szédítően tágasak: a „gyöngye füvek”-től a csillagokig. És e tágas világegész középpontjában a fekvő emberi test helyezkedik el, amelyből a vers a szívet és a homlokot emeli ki, az ész és az érzelem központját, vagy a költő későbbi kifejezésével élve: a szellem és a szerelem lakóhelyeit. A remekmű sikerének két feltételét látjuk itt teljesülni: a pontosan eltalált megfogalmazásokat és a ható elemek elképesztő, de ugyanakkor természetes koncentrációját.

Bíró-Balogh Tamás

Kísérlet egy József Attila-dedikáció megfejtésére

„Születtem – s ezzel a ténnyel kezdődik minden életút.”

(Bihari Klára)¹

1.

Negyven éve, több-kevesebb intenzitással keresi a választ a József Attila-kutatás, hogy kinek és miért írta be a költő a *Nincsen apám se anyám* című kötetének 1000 számozott példánya közül az 575. számúba az alábbi sorokat:

Bihar Klárának / az ő versei mellett / csak afféle függelék / legyen ez a könyv, ha / ez öröme volna és / kedvére való. / Pest, 1929. aug. 13. / József Attila

A dedikáció fotómásolatát közlő Szállási Árpád – orvostörténész és gyűjtő – „talányosnak” nevezte a példányt, mert, ahogy az ajánláshoz fűzött megjegyzésében áll: „*Bihari Klára költőnőről tudunk, aki 1917-ben született, nehezen képzelhető, hogy egy 12 esztendő lányka versei mellé szánta volna »afféle függelék« gyanánt. Különben is József Attila egyértelműen Bihar nevet ír.*”²

Szállási tehát a címmel kapcsolatban két azonosító adatot kérdőjelezett meg: az életkorát és a nevét. Mivel ezek közül egyik sem mellékes egy ember életében, érdemes mindkettőnek alaposabban utánajárni.

Bihari Kláráról elsőként 1947-ben jelent meg életrajzi lexikon-szócikk. A *Révai kétkötetes lexikonában* ez szerepel róla: „*Bihari Klára (Barát Endréné), * 1917, író. Színművei: Két anya; Férfi nélkül.*”³ A szűkszavú adatsor egyáltalán nem említ verseket. Az 1963-ban megjelent *Magyar irodalmi lexikon*, amit Szállási Árpád nagy valószínűséggel használt a címzett beazonosításakor, már bővebben ír róla: „*Bihari Klára (Nagyszalonta, 1917–): költő, író, Barát Endre felesége. Színdarabjait Németországban, Svájcban, Olaszországban is sikerrel játszották. [...] 1958-ban József Attila-díjjal tüntették ki.*”⁴ Ezt veszi át *A magyar irodalom története 1945–1975* is.⁵ Az ÚMIL ezekhez képest több új adattal szolgál: leírja a születés pontos dátumát (Nagyszalonta, 1917. dec. 8.), és hogy a szerző „1929-ben polgári iskolát végzett Nagyszalontán”, valamint hogy „1935–45 között gépiró, majd szabadfoglalkozású író” volt.⁶ A szócikket jegyző M. R. J., azaz M. Róna Judit kérdésemre elmondta, hogy az élő

1 Bihari Klára: *A csábító*. Bp. 1968. Fülszöveg. (B2)

2 Szállási Árpád: *Dedikációk*. Új Tükör, 1980. ápr. 13. 19.

3 *Révai kétkötetes lexikona*. Szerk.: Juhász Vilmos. Bp., 1947. I: 186.

4 *Magyar irodalmi lexikon*. Szerk.: Benedek Marcell. Bp., 1963. I: 164.

5 *A magyar irodalom története. 1945–1975. III. A próza és a dráma*. Szerk.: Béládi Miklós, Rónay László. Bp., 1990. 2.: 873–874.

6 *Új magyar irodalmi lexikon*. Szerk.: Péter László. Bp., 1994. I: 230.

szerzők esetében a Magyar Írószövetségtől kaptak adatokat, de a rá jutó szócikkek adatait ő minden esetben leellenőrizte, és ha lehetett, adategyeztetési céllal felhívta a még élő szerzőket is. És mivel a szerzők mégiscsak saját adataik legjobb ismerői, az adatok hitelességében nem volt ok kételkedni.

Ez utóbbi adatsor megállásra készítet: az 1929-es iskolavégzés beleillik a dedikáció szituációjába, hiszen ha 1929 nyarának elején valaki befejezte tanulmányait Nagyszalontán, és jövőjét az anyaország fővárosában képzelte el, akkor 1929 nyarának vége felé tudott dedikáltatni Budapesten egy költővel. Azonban az adatsor önmagában is ellentmondásos, mert azt állítja, hogy Bihari Klára 12 évesen végezte el a polgárit. És persze nem oldja föl az alapdilemmát sem: dedikált volna József Attila egy 12 éves kislánynak, és ha mégis, milyen versei lehettek a mai szemmel ötödikes-hatodikos gyerekeknek, ami a fenti sorokat kiváltotta.

Merthogy a dedikációban tényleg erről van szó: József Attila a harmadik verseskötetét „függeléknek” ajánlotta a másik versei mellé. A dedikáció azonban többértelmű. Egyrészt a gesztus nyilvánvaló: itt egy értettebb és egy fiatalabb költő kerül kapcsolatba, az értettebb pedig kedves gesztusként saját verseit a másik költészetének függeléként definiálja, azaz a sajátját kissé degradálja, a másikat megemeli. Az viszont nem derül ki a valóban talányos mondatból, hogy milyen céllal adja: azért, mert a *Nincsen apám se anyám* már szóba került közöttük, és „ez” – ti. a kötet – öröme és kedvére való lenne a címzettnek (aki talán kérte is a könyvet), vagy éppen ellenkezőleg: a költő azért adja a kötetét a címzettnek, mert az nem ismeri az ő verseit, vagy általában a modern költészetet, és mintegy finom utalásképpen adja „okításul” – de kedvesen, függelékként – egy már létező másik, de az övétől eltérő költői munkássághoz. Akármelyik lehetőség is állt fenn, egy bizonyos: két, verseket író ember találkozott 1929. augusztus 13-án. Kölcsönös olvasásról van tehát szó: József Attila ismerte a lány verseit, és ő a kötetének ajándékozásával a saját verseinek olvasásának és megértésének lehetőségét adta meg. Amit viszont egy 12 éves gyerektől (legyen az fiú vagy lány) nemigen lehet elvárni, talán még föltételezni se róla. József Attiláról pedig pláne nem: ő bizonyosan nem 12 éves olvasókkal számolt.

Ráadásul a kutatás során kiderült, hogy Bihari Klára első versei 1931-ben jelentek meg, és ugyanekkor lépett fel először a nyilvánosság előtt a Vajda János Társaság rendezvényein, többek közt Bálint György és Komlós Aladár társaságában. Tizennégy éves fiatal még éppen írhat verseket (és ha jók ezek a versek, majd szerzőjüket csodagyerekeknek tartják), de azt már tényleg nehéz elképzelni, hogy egy felnőtt rendezvényen vegyen részt anélkül, hogy a sajtó kiemelné radikális fiatalságát. Nem lehetetlen persze ez sem, de nagyon nem életszerű.

Érdemes tehát az adatokat leellenőrizni. Az eseményeknél csak pár évvel későbbi, vagyis azokkal majdnem egykorú, Gulyás Pál által összeállított *Magyar írók élete és munkái* vonatkozó kötete ezt írja az írónről: „Bihari (valódi nevén Baumann) Klára, magántisztviselő, szül. Nagyszalontán (Bihar vm) 1913. dec. 8. – Szülővárosában négy középiskolát végzett, azután Bp-re ment, ahol 1940. az Újs. kiadóhiv. tisztviselője volt.”⁷

Itt a születési év jelentősen eltér a későbbi lexikonokétól.

Gulyás Pál külön tanulmányban, majd a sorozat nyitókötetének bevezetésében leírta, hogyan készült lexikona, mi volt az adatgyűjtés módszere: „Minthogy tervezett munkám zöme az élő írókkal foglalkozik, első dolgom az volt, hogy a M. Tud. Akadémia megbízására hivatkozva, megszerkesztettem egy általános fölhívást, melyben a publicisztikai, szép-, tudományos és gyakorlati irodalom minden művelőjét arra ösztökéltem, hogy életrajzát s irodalmi működése teljes

⁷ Gulyás Pál: *Magyar írók élete és munkái. Új sorozat. III. kötet. Bp., 1941. 316. h.*

jegyzékét küldje be címemre”, vagy „amikor az általam nyomozott szerző telefon útján elérhető, ezt az eszközt veszem igénybe s telefonon át mondatom be a legszükségesebb adatokat”.⁸

E szócikk szerint tehát Bihari Klára négy évvel idősebb. Amikor József Attilával találkozott, tizenhat. Amikor a versei megjelentek, tizennyolc. És húsz, amikor fellépett a nyilvánosság előtt. Ez már sokkal realisabb lehetőség, mint az előző.

A szócikkben ráadásul olyan adatok is szerepelnek (eredeti név, iskolai végzettség), amelyek máshol nem találhatók meg, így tehát bizonyosnak vehető, hogy tőle származnak. A bibliográfiai részből ráadásul egyértelműen kiderül, hogy Gulyás segítője, Kozocsa Sándor 1940-ben kapta meg a költőnő önéletrajzát, és az adatokat abból közölték. És hát akkor itt is elmondható, hogy mert a szerzők mégiscsak saját adataik legjobb ismerői, az adatok hitelességében nincs ok kételkedni.

Mivel azonban ez a mondat már kétszer szerepelt, teljesen más adatok mellett, nemcsak okunk van kételkedni az adatok helyességében, de jogunk, sőt kötelességünk is.

1934-ben, tehát öt évvel a dedikáció kelte után jelent meg a Vajda János Társaság kiadásában az *Új magyar lira* című antológia, amely „fiatal költők” verseiből válogat. Ebben jelentek meg először könyv alakban Bihari Klára versei, szám szerint három. Fontos állomás egy költő életében. A kötet szerkesztője, Kárpáti Aurél szerkesztői előszava 1934 májusában keltezett, a kötet maga a júniusi könyvnapokra jelent meg. A kötet végén jegyzet tudósít az antológiában szereplő költők életrajzi adatairól. Ebben ez áll: „*Bihari Klára * 1910. Szalontán. Budapesti tisztviselő. A Vajda János Társaság tagja.*”⁹ A szerkesztői előszóból azt is tudni, hogy a szerkesztő csak a felhívásra beküldött versekből válogatott, és nyilván így álltak össze a kötetvégi életrajzi jegyzetek is: maguk a szerzők adták meg az ott közölt adataikat. (Éppúgy, mint ma is a „biók”.)

1934-ben még egyszer írtak Bihari Kláráról, ekkor a *Magyar Hírlap* hasábjain. Költőavatás volt ez is, egyszerre négy verset közöltek tőle, melyeket rövid szerkesztői közlés vezetett fel: bemutatta a még ismeretlen költőt és verseit az olvasóközönségnek. Az alábbi életrajzi adatokat közli Bihari Kláráról: „*Huszonnégy éves ez az ismeretlen írónő. Nemrég jött fel Nagyszalontáról Budapestre. Nyugati nyelveket nem tud, a nyugati költőket csak fordításból ismeri. Ami kapcsolata van az új német, francia, angol lírával, az tisztára ösztönös megérzés. Az első vers, a Tavaszi rapszódia. 1929-ben vetődött papírra. Egy tizenkilenc éves lány írta tehát ezt a 3 himnusz a tavaszhoz. Abban a falusi környezetben, ahonnan Arany János indult el.*”¹⁰ Természetesen ezek az adatok szintén csakis attól származhatnak, akiről szólnak.

Nem kell hozzá nagy matematikai érzék, hogy kiderüljön: Bihari Klára e sorok szerint ugyancsak 1910-ben született Nagyszalontán. A négy közölt vers közül – bár a megfogalmazás nem egyértelmű – egy bizonyosan 1929-ben született, még a költőjelölt Budapestre érkezése előtt. Azaz valóban tudott már mit megmutatni József Attilának.

Azonban nem feltétlenül Bihari Klárának hívták még ekkor. Azaz pontosabban ő saját magát. És itt elérkeztünk a névkérdéshez.

Bihari Klára nagyszalontai zsidó család gyermekeként, Baumann néven született. 1929-es Budapestre költözése valószínűleg névváltással is járt, mármint ami a szerzői nevét illeti. (Mert a polgári név nem változott, egy 1946-os dokumentum szerint még a háború után is ezt használta hivatalosan; talán utána magyarosított.) A szerzői név az írói identitás része, az önidentifikációs folyamat egy tudatosan választott eleme. Egyáltalán nem másodrangú szempont, mit választ az ember, mert utána ezen nyilvánul meg, ezzel kell élni. A része lesz, sokaknak a fontosabbik részük. (Ezért is, hogy sokan az önmaguk által

8 Gulyás Pál: *Hogyan készül a „Magyar írók” új sorozata?* It, 1939. 1–2. sz. 5–25.

9 *Új magyar lira. Fiatal költők antológiája.* Szerk.: Kárpáti Aurél. Bp., 1934. 82.

10 Bihari Klára: *Négy vers.* MH, 1934. nov. 18. 28.

választott szerzői nevet veszik föl hivatalosan is – mint ahogy az pl. Radnóti Miklósnak éppen nem sikerült.)

1929-ben Baumann Klára már írt verseket. Ahogy a *Magyar Hírlap* cikkéből tudni, már Nagyszalontán is. Tehát amikor Budapestre érkezett, még nem publikált, de volt már valamiféle „életműve”. Még nem jelent meg írása nyomtatásban, de volt annyira elhivatott, hogy egy „igazi” költőnek mutatta meg verseit – amelyek fölé vagy alá mégiscsak volt valami név írva. Könnyen lehetséges, hogy a névkeresési folyamat egy ideiglenes szakaszában valóban a „Bihar Klára” névvariánst használta. A szerzői név még nem alakult ki teljesen – de az irány már megvolt. (Mint sok más alkotónál: a szülőföldre való utalással.) Nem tudjuk, mikor született meg a „Bihari Klára” alak; az mindenesetre bizonyos, hogy 1931 januárjára ez a folyamat lezárult, mert a *Pesti Napló*-ban megjelent első verseit már ezen a néven jegyezte. Azaz ezzel lépett a nyilvánosság elé – és élete végéig használta az ekkor választott szerzői nevet.

2.

A József Attila-dedikáció szövege arra utal, hogy valós kapcsolat volt a dedikáló és a címzett között, a költő ismerte a másik verseit, de legalábbis tudott róluk. Nem postán küldte könyvét, gesztusértékű sablonszöveggel (mint sok esetben), hanem egyénítette, az alkalomra szabta ajánlását. Belesűrítette az egész szituációt, kettejük kapcsolatát és egy lehetséges jövőképet.

Mindenféleképpen fel kell tenni a kérdést: hol és hogyan találkozhatott József Attila Bihari Klarával? Két ok miatt nem egyszerű a válasz. Először is: bár József Attila élete elég jól dokumentált – a magyar költők közül talán legjobban –, de pl. életrajzi kronológia még nem készült el. Így nem tudjuk, hogy 1929. augusztus 13-án történt-e vele valami más is azonkívül, hogy dedikálta egyik könyvét egy fiatal hölgynek. (Nyilvánvalóan kellett valami mást is tennie, mert az ember nem dedikál csak úgy: oda kell mennie valahová, ott találkoznia kell valakivel, vagy az a valaki látogatja meg őt, vagy ha levélben megy a dedikált könyv, el kell menni vele a postára stb., stb., az emberi életesemények sosem állnak önmagukban, mindig valami folyamat részei.) Másrészt pedig egy tizenkilenc éves, „átlagos” személy élete a legkisebb valószínűséggel dokumentált. És mint láttuk, ez még akkor is igaz, amikor nemcsak lehetősége, de egyenesen alkalma lett volna Bihari Klárának leírni ezt a korai epizódot az életéből – bár akkor szembesülnie kellett volna saját életrajzi adatainak ellentmondásosságával. Valószínűnek tűnik, hogy éppen ezért nem reagált a közölt dedikációra.

Márpedig valamiféle szociológiai kapocsnak mindenképpen kell lennie. Még a legegyszerűbb dedikáció esetében is van – itt pedig jóval többről van szó egyszerű gesztusnál. És bár eléggé adathiányos a történet, a kérdés nagy valószínűséggel megválaszolható.

Mivel nem azonos státusú személyekről van szó, lehetőségként fel kell tételezni, hogy esetleg egy közös ismerősük révén kerültek kapcsolatba. Viszont egy külföldről nem sokkal korábban a fővárosba került 19 éves lány és egy meglehetősen sok helyen és változó körülmények közt élt háromkötetes költő kapcsolathálózatai közt feltehetően kevés kapcsolódási pont lehet.

Mégis van ilyen. Bihari Klárának két testvéréről tudunk: Baumann Margit Nagyszalontán volt tanár, Baumann Sándor viszont hírlapíró volt. És mint ilyen, nagyon is szóba jöhet mint lehetséges összekötő kapocs. De a báty ekkor Olaszországban élt, olaszországi tudósító volt, ott alapított családot: fia, a később szobrasszá lett Alberto Baumann (1933–2014) ott is született, Milánóban. Elvileg lehetséges lenne így is a közvetítés, de nem valószínű, más utat érdemes keresni.

Más oldalról közelítve a kérdéshez, egy készülő munkára lehet támaszkodni. József Attila dedikációinak összegyűjtése és regiszterbe vétele most van folyamatban. Az eddig összegyűlt anyagban még egy 1929 augusztusában írt ajánlás szerepel. Ez szintén a *Nincsen apám se anyám* egy példányába került:¹¹

Szegő Pirinek, barátomnak / és zargatómnak, jóleső, / őszinte szeretettel. / Pest, 1929. aug. / József Attila

Szegő Piri valójában Szegő Júliának hívták, csak mindenki Pirinek nevezte. Nővére Szegő Juci (Judit) volt, és ketten vezették az ún. „Szegő-irodát”, ahol írók, újságírók – köztük külön csoportot képezve a baloldali szerzők – kézíratait gépelték le. Ide járt dik-tálni (vagy éppen házhoz hívta a gépíró hölgyeket) Kosztolányi Dezső, Karinthy Frigyes, Hegedüs Sándor, valamint Déry Tibor, Nagy Lajos, Németh Andor, Zelk Zoltán. Éppen emiatt többen is megírták emlékeiket a Jókai téren működő „irodáról” – többek között az idősebb testvér (aki Németh Andor felesége lett), Juci is: „*Nem volt az iroda, csak klienseink – nagyjából írók – csúfolták annak. [...] Húgommal együtt elkezdtünk dolgozni. Az »iroda« Jókai téri lakásunknak kis udvari szobája volt. Később vettünk részletre egy sokszorosító gépet is, s ha havonta egy-két »nagy sokszorosítást« akadt, jutott házbérre, telefonra, feketekávéra, cigarettára, szóval a legszükségesebbre. A többi: mit eszünk, hogyan öltözködünk, másodrendű fontosságú volt.*”¹² József Attila, mint az írók és a gépírók barátja, szintén sokat időzött itt.

Szegő Piri közben dolgozott máshol is: a húszas évek elején a *Népszavánál*, 1926-ban a *Világnál* – azzal a Peidl Katóval, akivel később társulni fog: 1927-ben már közös hirdetést adott fel: gépírást vállalt Szegő Piri (Jókai tér 10.) és „vállalata”: Peidl Kató (Rákóczi u. 42.). (Peidl Kató Peidl Gyula – eredeti szakmája szerint nyomdász, később öt napig, 1919. aug. 1-től a Tanácsköztársaság bukása utáni, ún. szakszervezeti kormány és Magyarország ügyvezető államfője – lánya volt, a gépíróversenyek hibátlanul versenylenek győztese.)

Az 1929 augusztusában írt másik József Attila-dedikáció címzettje, Szegő Piri tehát gépíró volt. Bihari Klára pedig, az *Új magyar irodalmi lexikon* szócikke szerint – pályája elején – szintén gépíró. A jelenleg ismert ajánlások közül a két 1929 augusztusában keltezett mindegyike egy gépíró kisasszonynak szól. Ez az egybeesés pedig valószínűleg nem a véletlen műve.

(Ezért is érdemes lehetőség szerint mindent kronológiai rendben – is – vizsgálni, mert olyan adatokat-dokumentumokat rendel egymás mellé, amelyek így megmutatják azokat az összefüggéseket, amiket más rendszerben nem tennének.)

Elképzeltető tehát az a szituáció, hogy az 1929-ben középiskolai végzettséggel Budapestre fölkerülő Bihari Klára, saját egzisztenciáját biztosítandó, gépíró gyakorlatokat vehetett a Szegő-irodában, esetleg alkalmi bedolgozásokat is vállalt. Az ekkor már verseket író fiatal nő beszélgetésbe elegyedhetett József Attilával, a még mindig fiatal, de már többkötetes „költővel”, és az sem kizárt, hogy a 19 éves lánynak tetszett a 24 éves fiatalember – akinek szintén imponálhatott egy lány közeledése. Bihari Klára nyilván megmutatta verseit József Attilának (de legalább beszélt róluk), a mentalitásába ez beleillik: a szülőhelyét elhagyó és egy másik országba költöző fiatal lány mindenképp öntudatos és elszánt jellemet feltételez. Önakaratából jött át Magyarországra, hogy költőként érvényesüljön. Az a minimum, hogy nem hagyja ki a lehetőséget, hogy egy „elėje kerülő” költővel megismerkedjen, beszélgessen, esetleg tanácsokat is kérjen tőle.

11 Fotómásolatát k: L. A. [Lengyel András]: *József Attila-dedikációk Kiss Ferenc gyűjteményéből*. Forrás, 1995. ápr. 63. – A lapszámban több helyen fotómásolatok, ez az 5. oldalon.

12 Németh Andorné: *Emlékek*. In: *József Attila emlékkönyv*. Szerk.: Szabolcsi Miklós. Bp. 1957. 220.

3.

Hogy pontosan milyen verseket is mutatott a fiatal költőjelölt József Attilának, nem tudni. Egy évvel későbbi közlés három másik vers mellett hozza azt a bizonyosan 1929-ben született *Tavaszi rapszódia*t is, amit József Attila akár láthatott is.¹³

Tavaszi rapszódia

– Megmondani –
– nem lehet –
– hogy mi –
– a tavasz –
– a legszebb és –
– a legkegyetlenebb. –
Valami új, valami friss
Valami soha nem érzett
Harsogd lázadása
A földnek, húsnak, vérnek.
– – – – Egy ordítás, ami ki akar törni
Egy zokogás, ami ki akar törni.
Egy nevetés, ami ki akar törni.
Puha szédülés s valami belső vad fájás,
Halál kívánság, vad élni vágyás
S valami vajudó, kinzó változás belül,
Ami mint felszakadt seb éget
S a mult tavaszról furcsa, nyers szagok,
Amik a semmiből újra visszatérnek.
– – – – S az élet olyan messzi, olyan rettentően érthetetlen.
A lobogó szél, ami mámorossá verdes
A forró hidegség, ami végigbizserget
Nagyon nagyon kegyetlen.
Es mégis

gyönyörű

Tavasz tavasz tavasz
Le kell előtte térdepelni
Es imádni és énekelni
Egyetlen friss, soha nem érzett
Lázadása a húsnak és a vérnek
Forrongó, duzzadó, erjedő élet.
S még valami, aminek neve nincsen,
Ami csodálatos, megnevezhetetlen,
Ami a bolondító a szélben,
Ami a mély harangkongás az estben,
Ami korbácsoló a reggeli szagban,
Ami a kereső nyugtalanság a testben,
Ami zuhog, árad, röpít, ragad

Tavasz tavasz tavasz tavasz.

¹³ Bihari Klára: *Négy vers*

Közel harminc évvel később, első regénye megjelenésekor Bihari Klára nyilatkozatot adott, melyben – többek között – így vallott: „Magamról röviden annyit, hogy bár a Brigitta nővér az első könyvem, mégsem vagyok kezdő író. Lírai verseken és két itthon, illetve külföldön bemutatott színdarab után érkeztem el a prózához. Írói célom az volt, s az lesz a jövőben is, hogy a mai embert ábrázoljam lelkiismeretem, képességem minden erejével, sohasem felejtve József Attila szavát: »az igazat mondd, ne csak a valódit«.”¹⁴

Azaz ekkor már meg- és letagadta a valóban első könyvét (*Bihari Klára versei*. Bp., 1936. Vajda János Társaság), és a nagy sikerű színdarabokat is alig említi. Mintha mindig is prózaírónak készült volna. (Viszont később valóban meg is maradt már annak.)¹⁵

A *Brigitta* nővért követően két év múlva, 1958-ban – immár íróként – addigi munkássága elismeréséül megkapta a József Attila-díjat. Emlékeit soha nem írta meg a költőről, és az 1980-ban közölt dedikációra sem reagált, pedig a neki szóló ajánlás hasonmása alatt ott áll a címzett kilétét felfedni remélő felhívás: „A nyomozás ez idáig eredménytelen, talán a levelezési rovatban majd valaki fényt derít a költőné kilétére.”¹⁶

És bár nyilvánosan soha nem írt róla, van egy kötetben soha nem publikált verse, amelyt olvasva nem lehet nem arra gondolni, hogy megszületésénél József Attila halála is közrejátszott. Az 1937. december 25-én megjelent vers így szól:¹⁷

Meghalni

*Hadd vesszek így. Így kell a halál.
Ifjan érkeznek az árnyak udvarába,
Töretlenül és zengőn, élő sebekkel
S akkor semmi ami volt — nem volt hiába.*

*Egy pillanat az élet, hatalmas Isten.
Ne nyújtsd meg, mert úgy kevesebbet ér,
Minek az örök ismétlés kinja annak,
Aki hatalmasan és száguldván él.*

*Ma még lüktetnek bennem roppant titkaid
És vonagló lelkemtől sajog a testem.
De már érzem kezdetét a zsibbadásnak,
S ha tompasága átjár — megöregszem.*

*Ments meg Hatalmas és ragadj vissza engem,
Míg az ütés fáj és kínos eleven,
Ne hagyd, hogy az élet bennem elfakuljon
És ezer Mámból egy Tegnap legyen.*

*Mindent, mindenkit, sorsom halottait
Sírva, de szomjasan lelkem magábavett
És feltámadva az én életemben
Táplálták harcoló, győztes véretem.*

14 Bihari Klára: *Az első könyvem*. Szabad Ifjúság, 1956. jún. 3. 5.

15 Erről bővebben lásd: Bíró-Balogh Tamás: „Te nem vagy az, akinek hittelek”. Bihari Klára pályakezdése (Kézirat. Megjelenése a *Várad* c. folyóiratban várható.)

16 Szállási: i. m.

17 Bihari Klára: *Meghalni*. Újság, 1937. dec. 25. 49.

*Ne engedd hát, hogy sorsom emlékké hűljön,
Arcokká, melyeken az élet oly kevés,
Holtakká, akiknek én is holt vagyok,
Nem kell az emlék és az emlékezés.*

*Ne engedd, hogy fáradt öreggé váljak,
Aki elnémult sirok közt kutat,
S mert előre már nem tud menni többé,
Visszafelé töri a benőtt utat.*

*Hívj vissza, hogy a fáradtság ne találjon.
Hadd fogjak a boldog árnyakkal kezét,
S mondhassam nekik büszkén és örvendezve:
Fiatalon jöttem, mert Isten szeretett.*

A saját korában népszerű és elismert író 1993-ban megkapta a Magyar Köztársasági Arany Érdemkeresztet, de ettől függetlenül élete vége felé, a rendszerváltás után észrevehetően háttérbe szorult. Persze ehhez kora is hozzájárult. Bihari Klára, József Attila egyik „talányos” dedikációjának címzettje, József Attila után közel hatvan évvel, megözvegyülten, 87 évesen, 1997. június 6-án hunyt el. Halálhírét közreadta az MTI, több nekrológ is született. Férje mellé temették, sírjuk a Kozma utcai izraelita temetőben van. Sírkövén azonban nem szerepel a születési év. Mindössze ennyit vésettek a márványra: „BIHARI KLÁRA / elhunyt 1997-ben”.

Muhel Gábor

A hagyományvesztés identitásformáló szerepe József Attila művészetbölcseletének kialakításában

„Csak az olvassa versemet, / ki ismer engem és szeret...”

(József Attila)

József Attila életének viszontagságairól és ezek költészetére gyakorolt hatásáról számos tanulmány és monográfia született. Ezek alapján megállapítást nyert, hogy „poétikai szempontból négy jelentősebb beszédmódot lehet József Attila életművében elkülöníteni, s mindegyik mögött egy sajátos retorikai stratégia, egyfajta önolvasási és létolvasási eljárás áll. Először a szimbolikus beszédmódban kezdett írni, majd ezt szimbolikus-avantgárd poétika követte. Harmadik periódusa tárgyias költészet, amely egy sajátos metonimikus mechanizmust épít fel, a tárgy és a szubjektum kozmológiájára épül, de a metonímiát vagy metaforikus, vagy allegorikus gesztus kerekíti le. Végül a vallomásos beszéd vált uralkodóvá, és ebben meghatározó szerepet játszik a tárgyias költészetben is felbukkanó allegória.”¹ Arról is esett már szó, hogy miképpen válhatott a biográfiában gyökerező hiány hatékony művészi alkotóerővé József Attila életművében. A hiány teremtő ereje ugyanis létrehozott egy olyan koherens és összefüggő költői kifejezőmódot, ami nem ritkán az emberiség archaikus-atavisztikus tudáskészletéből eredő kulturális jelképek, motívumok és szimbólumok formájában nyilatkozik meg a költői nyelvhasználatban.² Ez az alkotói attitűd József Attila verseiben (mint önálló világban) úgy működött, hogy kicsiben megismételte a nyelvteremtő ember világteremtő aktusát és formateremtő képességét. (Ezen elképzelést a költő az 1920-as évek végén több cikkében teoretikusan is megfogalmazta.)

Bármennyire is meghatározóak voltak azonban az életrajzi tényezők a költői identitás szempontjából, József Attila társadalmi helyzete és gyermekkori traumái egyáltalán nem számítottak egyedinek a korban. A különbségek ezért sokkal inkább a költő átlagon felüli érzékenységgel és lelki alkatával magyarázhatók. Darvas József írja, hogy „a külvárosi kisgyermek, félig árván itt maradva, elkerült egy nyomorúsággal teli tiszántúli faluba, szegény mezei napszámos családhoz, lelencnek, nevelt fiúnak – talán ott és akkor kezdődött igazán az az út, amely harminc esztendővel később, egy december eleji, nyirkos estén a balatonszárszói vasútállomáson végződött, egy cammogó tehervonat kerekei alatt. Az anyjától, a családtól elszakadt gyerek nyiladozó értelme a falusi szegénység rideg törvényei előtt tárulkozott meg először. Fiatal lelkébe örökre, kitörölhetetlenül beleivódtak az otthoni évek élményei: az évszázados

1 Bókay Antal: *Poétikai beszédmódok József Attila költészetében*. In: *Testet öltött érv*. Az értekező József Attila. (Szerk. Tverdota György és Veres András) Balassi. Bp. 2003. 12.

2 Erről bővebben lásd e munka szerzőjének „Kétes létben a bizonyosság.” *A hiány teremtő ereje József Attila életművében* című írását. Megjelent: *Comitatus*, 2013/4. (<http://comitatusfolyoirat.blogspot.com/2013/04/ketes-ltben-bizonyosság-hiany-teremto.html>); *Holnap Irodalmi és Kulturális Magazin*, 2013/4. (http://holnapmagazin.hu/articles.php?article_id=14624). Ugyanezen a címen közlésre került a *Comitatus* folyóirat hasábjain nyomtatásban is (= 2013/4. sz. 8=17.), valamint rövidített változatban a *Kultúra&Kritika* honlapján ugyanebben a hónapban (= <http://www.kuk.hu/hu/content/ketes-ltben-bizonyosság>).

magyar szegénység magába zárt világa, mely testiek tekintetében csak a mától a holnapig elegendő kenyér vágyáig engedte elnyújtózni az embereket, lelkiek dolgában pedig olyan szűk határt szabott nekik, hogy például őt soha nem szólították Attilának, hanem egyszerűen csak Pistának, mert már ebben a szokatlan néoben is valami számukra tilalmas előkelősködés ízt érezték meg. [...] Ennek a sorsnak elkötelező élményei elkísérték őt egész életén keresztül. [...] Így történt, hogy amikor erről az »új népről, másfajta rajról« kezdett komor zengésű, kemény énekeket mondani a munkásságról – nemcsak ennek a társadalmi osztálynak vágyait s akaratát fogalmazta meg, hanem az egész évszázados, ősi magyar szegénységet.³ Ebből a szempontból kiemelten fontos, hogy az a hagyomány, amibe az ember szocializálódik, „elsődleges az egyéni gondolkodáshoz képest. Az ember beleszületik egy tradícióba, s attól fogva intellektuális sorsa szinte meg van írva. A legalapvetőbb kérdéseket a tradíció maga megválaszolja, s egyúttal meghatározza azoknak a kérdéseknek a körét is, amelyeket érdemes egyáltalán feltenni. Az egyéni cselekvések, az intellektuális teljesítmények, a történelem menete, a jó és a rossz, a szép és a csúf stb. csak a tradíció vonatkoztatási rendszerén belül bírnak értelemmel és jelentőséggel. De a tradíció egyúttal börtön is, melyből nem lehet kitörni.”⁴ Ha tehát az ember valamilyen okból kikerül ebből a hagyományból, akkor általában elveszíti a biztonságérzetét is, ami rendszererint belső feszültséghez és szorongáshoz vezet.⁵ Van azonban egy fontos hozadéka is: a kívülre kerülés lehetőséget ad arra, hogy több, egymással gyakran szembenálló, polemizáló tradícióval ismerkedjen meg, ami többek között azért is hasznos, mert sokkal nagyobb rálátás nyílik ezekre a benne élők nézőpontjához képest. A tradíciók ugyanis – mint Feyerabend mondja – csak egymás segítségével leírhatók, összevethetők és átláthatók.⁶ Mindez József Attila esetében azt is jelenti, hogy „ha legszemélyesebb élményeiről ír is, a teljes emberi léttel – illetve hiányával – néz szembe, s megfordítva: például amikor osztálya egészének történelmi-társadalmi létét igyekszik átélni, az éppen olyan személyes élményeként jelenik meg, mint a gyerekkorban elszenvedett verések emléke, szeretetlensége, árvasága. A személyes sors egy-egy mozzanata így szimbolikussá válik költészetében, mint ahogy a sorsszerű-személyestől a társadalmiig ível a gyermekmotívum újra- és újráírása, a felnőttiség keresése és vállalása, vagy az újrászületés-újrateremtődés gondolata, az »új világ« motívuma.”⁷

Ne feledjük azonban, hogy a hagyományvesztés eredménye többnyire egy egyedi gondolati szerkezet, hiszen minden tradícióvesztés más és más. Már Lengyel András is rámutatott, hogy „József Attila gondolkodásának specifikumát is az ő egyedi – sajátos szociológiai inkongruenciaként leírható – élethelyzetté alakulása teremtette meg. E folyamatban minden jel szerint, első fázisban Makai Ödönnek jutott a kulcsszerep.”⁸ A következő fázis a Vágó Márta-

3 Darvas József: *Emlékbeszéd József Attiláról*. = Kelet Népe, 1939. dec. 15. 10.

4 Forrai Gábor: *Paul Feyerabend (1924–1994)*. = Replika, 13–14. sz. 11.

5 „Amikor a hagyomány-értelem kontinuitása földcsuszamlásszerű töréseket szenved, amikor az áthagyományozottak értelemvesztése, kiüresedése, talajtalanná válása egyre általánosabb tapasztalattá válik, természet-szerűleg tör felszínre a múlttal való kritikai szembenézés igénye.” (In: Nyíró Miklós (szerk.): *Filozófia mint de(kon)strukció*. Heidegger és Derrida. L'Harmattan. Bp. 2009)

6 Forrai Gábor: i. m. 11. József Attila saját szociális tradícióvesztésére így emlékezik vissza 1936 májusában az Átmentem a Párisiba című önanalizáló szövegében, amikor a nővére férjénél töltött időszakot eleveníti fel: „lényegében fogalmam sincs arról, hogy mi történt velem a Makaiéknál – nekem volt azelőtt egy valamennyire valóságos világom, ebből kiestem a Makaiéknál, s nem jött helyébe másik”. (In: Horváth Iván – Tverdotia György: „Miért fáj ma is.” Az ismeretlen József Attila. Bp. 1992. 391.)

7 Szigeti Lajos Sándor: *Hiánytudat és teljességigény József Attila költészetében*. In: „A mindenséggel mérd magad!” Tanulmányok József Attiláról. (Szerk. B. Csáky Edit.) Akadémiai. Bp. 1983. 88.

8 Lengyel András: Az „elrejtőzött világgeész” keresése. József Attila gondolkodói alkatáról. In: Szigeti Lajos Sándor (szerk.): „Modernnek kell lenni mindenestül” (?) Irodalom, értelmezés, történetiség. Modern Magyar Irodalmi Tanszék. JATE Press. Szeged. 1996. 193.

szerелеm, hiszen „Vágó Márta környezete intellektuális rivalizálásra készítette, önmaga előtt is igazolnia kellett, hogy intellektuálisan egyenrangú a Kecskeméti testőrekkal, vagy Mannheimmel, s ezért – korábbi filozófia iránti érdeklődését kiteljesítve – beállítódottsága elméleti megalapozására, teoretikus önmeghatározására törekedett [kiemelés tőlem: M. G.]”⁹ Jól mutatja ezt a költő Vágó Mártához írt 1928. október 10-i levele, amiben szintén ez az igény fogalmazódik meg: „[...]és más nem is segít, csak a makulátlan idealista filozófia-metafizika a szellemiekben és a tiszta erkölcsiség a lelkiekben. És akkor segített az ember a legtöbbet, ha mint egyén azt mondhatja – tégy úgy, mint én, gondolkodj a gondolatért, szeress a szeretetért, költö a költészetért – és egy emberélettel közelebb van a jóság és a szolidaritás teljessége mindenki számára.”¹⁰ Sokatmondó az is, amit néhány héttel korábban, szeptember 30-án írt szintén Mártának: „Ami kívül hiányzik a világból, azt az ember belül, önmagában kell megteremtse, mert máskülönben elpusztul.”¹¹ Meglepő azonban, hogy öt évvel korábban, az 1923-ban született és Juhász Gyulának ajánlott *A Kozmosz éneke* című szonettkoszorúját szintén ezzel a gondolattal kezdi: „Külön világot alkotok magam. / Mert mint baktériumnak csepp is tenger, / Idegen, messihi bolygó minden ember, / Kinek csak álma, vágya, gondja van.” E korai versében nem kizárólag irodalmi mintákat és filozófiai toposzokat követ a költő, hanem arra a magánytudatra reflektál, ami már az alig néhány éve verselő fiúban igen erős: „Egyedül fogok én állni a világon, / Egyedül, egyedül, nem lesz soha párom. / [...] S nem fog borulni rám senkise sírva, / Ha majd távozem az örök-néma sírba” (*Magány* – 1921). Ebből is látszik, hogy József Attilát már ekkor foglalkoztatta az egzisztencia és a kozmikus, genetikus eredet problémája, valamint az ontogenezis és a filogenezis közötti lehetséges kapcsolat, s ezen elmélkedett még 1928-ban is, amit az összejtmotívum és az alábbi Mártának írt levélrészlet is tanúsít: „Nem éltém-e át már születésem előtt a fajok evolúcióját az amőbától, és huszonhárom és fél évemmel az egész emberiség történelmét?”¹² (Ez a gondolat évekkel később *A Dunánál* soraiban köszön vissza.) A költői *oeuvre* áttekintésében előre haladva, azt találjuk, hogy kozmikus képpel fejeződik ki az elhagyatottság és társatlanság az 1933-as *Reménytelenül*ben is: „A semmi ágán ül szívem, / kis teste hangtalan vacog, / köréje gyűlnek szelíden / s nézik, nézik a csillagok.” Három évvel később, 1936-ban veti papírra *Ki-be ugrál...* című versét, mely szubjektumelméleti szempontból sem lényegtelen: „Gondoljátok meg: ezen a világon / nincs senkim, semmim. S mit úgy hívtam: én, / az sincsen.” Aligha tekinthető kizárólagosan költői túlzásnak a *Nem emel föl* kijelentése sem: „Nem emel föl már senki sem, / belenehezültem a sárba. / Fogadj fiadnak, Istenem, / hogy ne legyenek kegyetlen árva.” Árulkodók az ugyanebben az évben írt és a *Szép Szó*ban megjelent

9 Lengyel András: i. m. 196.

10 Vágó Márta: *József Attila*. Szépirodalmi. Bp. 1975. 159–160.

11 József Attila válogatott levelezése. (Sajtó alá rendezte és jegyeztelte: Fehér Erzsébet.) Akadémiai. Bp. 1976. 197.

12 Idézi: Tverdotá György: *József Attila nyelvészlete I.* A névvarázstól a költői névhasználatig. = ItK. 1985/3. 290. Itt további adalék található az ontogenezis és a filogenezis analógiájával kapcsolatban. Megjegyzés: Haeckel *A teremtés természetrajza* (1868) című könyvében már utalt rá, hogy „az egyedfejlődés megismétli a törzsfjlődést”. A motívum felbukkan az 1936. október 23-án, Gyömrői Edithhez írt *...Aki szeretni gyáva vagy* című vers utolsó két sorában is: „Egykor egy sejt a tengerben kikelt, / hadd jusson el már örökös öledhez!” Emellett érdekes összevetni azzal, hogy a *Szép Szó* József Attila-émlékszámban Móricz Zsigmond a költővel való hódmezővásárhelyi találkozásukat felidézve is említést tesz a gondolatról: „Az emberiség legnagyobb problémája az »ős szülés«. az, hogy nemzheti-e a sejt önmagát? az agy megérintetlenül új gondolat? az egyéniség megválthatja-e, megfordíthatja-e, új útra viheti-e saját valóját?” (In: Móricz Zsigmond: *Nagyon fáj. Az egyetlen teher: az Élet*. József Attila emlékeztet magamra. In: *Szép Szó*. József Attila-émlékszám. 1938/1–2. sz. Hasonmás kiadás. Szépirodalmi. Bp. 1987. 27.) Itt jegyezzük meg, hogy a József Attila Társaság és a Petőfi Irodalmi Múzeum 2015. szeptember 24–26. között háromnapos konferenciát szervezett Leányfalon József Attila és Móricz Zsigmond kapcsolatáról, ahol többek között erről a szövegről is szó esett.

Kész a leltár sorai is: „Magamban bíztam eleitől fogva”, majd az 1937 novemberében született Íme, hát megeltem hazámat című versében még egyértelműbben fogalmaz: „Egyedül voltam én sokáig. / Majd eljöttek hozzám sokan. / Magad vagy, mondták; bár velük / voltam volna én boldogan.” A példák száma sokáig szaporítható, ezt a néhányat is csak azért tartottuk fontosnak kiemelni, mert jól mutatják, hogy a többszörös hagyományvesztésen átesett költő identitástudata az évek során a magánmotívum függvényében is lényeges változásokon ment keresztül.¹³ Ennek tükrében még érthetőbbé válnak Ignótus Pál szavai, aki a Szép Szó József Attila-émlékszámaiba írt memoárjában külön kitért a költő komoly ismeretelméleti érdeklődésére, s úgy jellemezte József Attilát, hogy valójában „minden »rendszer« izgatta, minden jelenség rejtvényként meredt eléje, amelyre fogalmazást és magyarázatot kell találnia. A világegyetem személyes ügye volt; s személyes sérelme, szégyene és kiheverhetetlen kudarca, hogy nem talált »rendszert«, képletet, mely vele való viszonyát kielégítően, biztonságot adóan megoilágítaná. Nem tudom, mi tombolt benne erősebben: a tudás, az intellektuális biztonság e lírai vágya-e, vagy pedig a szeretet, melyben, tán éppen végzetes magányossága miatt, minden porcikájával fel akart oldódni. Dühöngve követelte a szeretetet, fogcsikorgatva hajszolta magát is a szeretetbe.”¹⁴

A biográfiai vonatkozásokon túlmenően azonban az a tény, hogy József Attila teljességigénye a hiány univerzális méretűre táguulása mentén jól értelmezhető, művészetből-cseletről alakulása szempontjából sem mellékes.¹⁵ Nádass József emlékei szerint 1925-ös bécsi találkozásuk alkalmával József Attila még „valahogy így beszélt: A rím és a ritmus ugyanúgy hozzátartozik az élmény kifejezéséhez, ahogyan az alany és állítmány a gondolatéhoz. Nem kényszer és nem kötés a »kötött forma«, csak szigorúbb, pontosabb forma. A vers ritmusát és rímeit a vers anyaga szüli s az élmény, a kifejezésre váró nyersanyag szerint változik. Tökéletesen igaz, hogy az olyan vers, amelyben előbb születik a rím, a ritmus, a versmérték és a mondanivaló ehhez igazodik, értelmetlen játék. Érthető, hogy e sportszerű verselés ellen a költő fellázadt és a bilincseket széttörve, újból önmagát akarta kifejezni. De e rombolás befejeződött és számomra rimtelenül verset írni nehezebb és nagyobb erőszak, mint rimmal, versmértékkel. Rimmal, ritmussal segíték magamon, velük teszem teljessé a kifejezést. Én így vagyok hű önmagamhoz, mert a magam kifejezési formájához ragaszkodom. A formabontók tévedése ott van, hogy a formát tagadják, holott csak egy bizonyos, tartalmátvesztett, immár csak virtuozításra alkalmas forma érett meg a pusztulásra. A tévedés ugyanaz, mintha a társadalmat, mint olyant, tagadnók egy bizonyos társadalmi forma helyett. Az én verselésemnek látszólagos játszi könnyedsége nem azonos a játékos, a könnyelmű verseléssel. Nem akarok se csicseregni, mint a kismadár se tilinkózni, mint a pásztor – de olyan őszinte, érzelemdiktálta verseket akarok énekelni, amilyen őszintén a madár és a tilinkó szól. Ugyanakkor formában és tartalomban tökéletes, magamat kifejező

13 Tverdota György szintén rámutatott, hogy nem húzható éles határ a költő fiatalkori és kései költészete közé, s „ha van vízválasztó az érett korszak korábbi időselete és a kései költészet között, akkor ezt a bűn témájának fordultszerű előtérbe kerülésében [...] jelölhetjük meg”. (In: Tverdota György: *Zord bűnös vagyok, azt hiszem*. Pro Pannónia. Pécs. 2010. 10.)

14 Ignótus Pál: *Költő és a halál*. = Szép Szó. József Attila-émlékszáma. 1938/1–2. sz. (Hasonmás kiadás) Szépirodalmi. Bp. 1987. 59.

15 Bori Imre 1962-es tanulmányában az aktuális társadalmi és politikai viszonyokból kiemelve „létfilozófiai felismerések” megfogalmazójaként és az elidegenedettségek korszakú kifejezőjeként mutatja be a költőt. Mint írja: „Meglepő, hogy mennyi azonos gondolat van József Attila szemlélete és a háborús, valamint a háború utáni, ún. egzisztencialista filozófia áramlatok között, elsősorban életérzésben, az egyénnek a világhoz – melyben élni adódott – való viszonyában. Amikor, a maga léte foglalkoztatja, a szöveg legszorosabb értelmében is egzisztencialista – Kafka és Camus testvére, szellemi rokona.” (In: Bori Imre: *A „semmi ágán”* = Híd, 1962/12. sz. 1115. = http://adattar.vmmi.org/cikkek/8122/hid_1962_12_08_bori.pdf)

költeményt akarok írni. Ez annyira fog különbözni a madárcsicsergéstől és a tilinkótól, amennyire mi különbözünk és komplikáltabbak vagyunk az ágon ülő madaraknál és a becsületes, de primitív pásztornépeknél. Nem hiszek abban, hogy a komplikáltabb élményt, gondolatot és lelket ne lehessen tökéletes, versszerű költeményben kifejezni, különösen akkor, ha a vers szerves egészként születik és nem úgy hat, mintha – szerkesztették volna. Így és csakis így szabad költeményt írni, rímekkel és mértékkel – minden egyéb rímes írás, esetleg vers, de nem költemény...”¹⁶ Vizi Albert Vásárhelyen című írásában viszont így emlékszik arra, hogy 1929 nyarán már miképpen vélekedett a versírásról: „Ma a valóságot kell megírni egyszerű, tiszta, egyértelmű, s éppen ezért szép és harcos szavakkal, hogy mindenki megértse. Mert nekünk a nép számára kell írni. Sokat beszélt a vers kialakításáról is. A verset, csakúgy mint a magzatot, ki kell hordani, mondotta többször. Nem szabad a mondanivaló megfogalmazásakor azonnal papírt és ceruzát fogni. Először érlelni kell magunkban. Ízlelgetni az egyes szavakat és formálni a vers képeit és ritmusát. A vers műalkotás, úgy kell tehát készülnie, mint a festménynek vagy a szobornak. [...] Mi a szerepe az ihletnek a versírásban? – kérdeztem tőle. Az ihlet cselekvés – mondotta – és arra irányul, hogy az előttünk levő valóságból, amely időtlen örökkévalóság, lecsíp egy darabot, és azt önmagába visszatérő görbévé, határolt végtelenséggé alakítja. Ezzel kapcsolatban sosem felejttem el a kotlós hasonlatát. Az ihlet kiragad egy részt, egy elemet a valóságból, megnöveszti azt és eltakarja vele a valóság többi részét. Az ihlet által teljes valósággá növesztett valóságelem úgy fűdi el a valóság többi, meg nem nőtt részét, mint a kotlóstyúk a csibét. Attila igazságát Adyval támasztottuk alá, akiről tudjuk, hogy némelyik versét valóban úgy hordta ki, a szó szoros értelmében. De Attila – bár igazat adott nekünk mindig – Arany Jánosra hivatkozott, akit nagyon szeretett, és igazi mesterének tekintett, s vele igazolta állításait. [...] Sokszor magyarázgatta, hogy még a legegyszerűbb versei sem születtek csak úgy spontán, önmaguktól. Mindig tudatosan, az ízlés és az elme megfeszített munkájának közös eredményeként nyerték el végső alakjukat. Minden versével kapcsolatban órákon át tudta elemezni az abba lecsapolt bonyolult nyelvi, ritmikai, testi és világnézeti folyamatokat.”¹⁷ Ehhez képest Kodolányi János a költő vitaközöhamlát emeli ki. Az író már a húszas évek elején, Pestre költözése után találkozott a fiatal József Attilával, akinél csupán hat évvel volt idősebb. Jóllehet, először a nevét hallotta és a versét olvasta, amikor egy társaság folyóirat-alapításra gyűlt össze, de csakhamar személyesen is megismerkedett vele. Szerkesztőségekben, irodalmi összejöveteleken, kávéházakban találkoztak, a Japán Kávéház sarkában sokat sakkoztak. Mindketten tagjai voltak az 1925-ben alakult, a magyar falu szociális viszonyainak feltárását programjába tűző Bartha Miklós Társaságnak, ahonnan 1930-ban a mozgalomban csalódva ugyancsak együtt léptek ki közös nyilatkozatot téve. Kodolányi az 1932-ben alakult Írók Gazdasági Egyesületének (IGE) kezdeményezője, egyik titkára, majd főtítkára, később társelnöke. Az IGE által rendezett találkozókra, 1932-ben a balatoni íróhéten és az 1933-as lillafüredi írótalálkozón mindketten részt vettek, azokon egymással is, az íróársakkal is sokat vitakoztak. A költő halála utáni évben, 1938-ban jelent meg a *József Attila összes versei és válogatott írásai* című kötet Németh Andor szerkesztésében és utószavával, s ez a könyv alkalmat adott Kodolányinak, hogy a *Magyar Élet* 1938. szeptemberi számában földézza emlékeit és méltassa József Attila költészetét.¹⁸ „Közelről és jól ismertem őt” – írja, majd visszaemlékezik első találkozásukra. Felidézi „Attilát az IGE Balatoni Íróhéten éjjelnappal vitakozva”, s személyiségében a másokkal és önmagával is állandóan vitakozó ember vonását emeli ki: „József Attila, külsőleg szélsőradikális és könyörtelen forradalmár, belül

16 Nádass József: *József Attila és a versforma*. = Szép Szó. József Attila-emlékszáma 1938/1–2. sz. (Hasonmás kiadás: Szépirodalmi. 1987, 119–121.)

17 Vizi Albert: *Vásárhelyen*. In: *József Attila Emlékkönyve*. (Szerk. Szabolcsi Miklós) Szépirodalmi. Bp., 1957, 236.

18 Kodolányi János: *József Attiláról*. = *Magyar Élet*, 1938/9. sz. 10–12.

azonban magányos, árva, beteg gyermek, éjt nappallá téve tudott vitatkozni. [...] Míg lassan megvilágosodott előttem a rendszere, s rá nem jöttem, hogy Attila önmagával vitázik, viaskodik, önmaga legbelsőbb énjében szeretne rendet, áttekintést teremteni és a sok egymás hegyére-hátára halmozott észérvo, mellyel társadalompolitikai nézeteit támogatja, nem egyéb, mint kétségbeesett kapkodás valami szilárd fogódzó után mely kiemelhetné a maga zűrzavarából és reménytelenségéből.”¹⁹

Tudjuk, hogy József Attila igen korán, szinte gyerekfejjel kezdett filozófiai és művészetelméleti kérdéseken gondolkodni, amit az 1923 decemberében Galamb Ödönhöz intézett levele is bizonyít.²⁰ Később, 1924-ben Szegeden már elsőéves egyetemistaként tanult filozófiát, hisz „nyilván régóta izgatták a lét és nemlét, egyén és közösség, Én és Nem-Én kérdései, s gondolati-lélektani alkata is az intellektualitás, a tűnődés, az okoskodás felé vitte. Ezt az érdeklődést és ezt a hajlamot fokozhatták fel Bartók György anyagot, eszmélkedési alapot adó előadásai. Megállapításai egyike-másika »talpra állítva« visszatér a későbbi József Attilánál, amikor például a »szemléleti világegészről« szól. Mert csakhamar egyéni fejlődésében is megismételte az általánost: átalakította a marxizmus szellemében, átdolgozta a maga számára a Szegeden hallottakat.”²¹ Szabolcsi Miklós monográfiájából ismert, hogy ebben az időben „filozófiát, lélektant Bartók György professzor adott elő. E félévi előadásai közül az erkölcsfilozófiáról szólót nem sokkal később megjelentette. Ebből s más ekkoriban publikált műveiből következtethetünk előadásaira. Az erkölcsfilozófia története filozófiatörténeti előadás volt, s Bartók erős-fideista szemlélet alapján tanított. Philosophiai gyakorlatok címen valószínűleg azt ismertette, amit A Philosophia lényege című műben kifejtett. Böhm Károly tanítványa volt, alapjában szubjektív idealista filozófus, aki azonban mestere még a századvégi Comte és Hegel indítása helyett teljesen a Fichte-indítást vállalta, s a kor nyomására még konzervatívabb lett.”²² Tanításait hozzávetőlegesen így foglalhatni össze: „A filozófia egyetemes szemlélet, amelynek végső célja fokról fokra, időről időre megalkotni és létesíteni azt a totalitásban, amelyben Én és Nem-Én fonódnak össze tömör Egésszé.”²³ Kétségtelen, hogy ezek a stúdiumok nem múltak el nyomtalanul. Évekkel később ugyanis a költő – a művészet metafizikai hátterét kutatva – közvetve számos olyan civilizációs kórtünetre is reagált, ami a 20. század első harmadára az európai kultúrkör egészének alaphangulatát meghatározta.²⁴ Mivel a múlt század első felében (de már a 19. században is) megkérdőjeleződött számos olyan tétel és elmélet, amit évszázadokig abszolútnak és megváltoztathatatlanak hittünk, s világlátásunk hagyományos pillérei alapjaiban megrendültek. A világról, a megismerésről és a nyelvről alkotott hagyományos képünk a végletekig relativizálódott,

19 Kortársak József Attiláról. II. kötet. 1938–1941. Új Magyar Múzeum. (Szerk. Bokor László. Sajtó alá rendezte és jegyzetelte: Tverdotá György) Akadémiai, Bp., 1987, 1178–1179.

20 József Attila válogatott levelezése. (Sajtó alá rendezte és jegyzetelte: Fehér Erzsébet.) Akadémiai. Bp. 1976. 42–44.

21 Szabolcsi Miklós: *Érik a fény*. József Attila élete és pályája. 1923–1927. Akadémiai, Bp., 1977, 62.

22 Szabolcsi Miklós: i. m. 61.

23 Bartók György: *A philosophia lényege*. Szeged, 1924, 113. Ld. még: Bartók György: *Az erkölcsfilozófia története*. 1. Az erkölcsi értékeszme története a görög philosophiában. Szeged, 1926.

24 Agárdi Péter is azon az állásponton van, hogy „József Attila univerzuma és a mai világ univerzális jelenségei, kihívásai, illetve korunk és kultúránk tudományos reflektáltságú szemantikai univerzuma meghökkentően sok vonatkozásban feleltethetők meg egymásnak.” (In. Agárdi Péter: *A tudományos értelmezés ütközőpontjai*. In. Uő: *József Attila, a közös ihlet*. (Egy irodalmi centenáriumi tükre és anatómiája.) Napvilág. Bp. 2010. 174.)

s az így keletkezett ismeretelméleti válság kozmikus méreteket öltött.²⁵ Többek között ezért is lehetett néhány évtizeddel később annyira népszerű a Derrida nevéhez fűződő dekonstrukció elmélete, hisz a francia filozófus éppen a struktúra, a rend, a forma, valamint a hozzájuk kapcsolódó átfogó filozófiai felfogások kritikáját végezte el. Fő célja az volt, hogy rámutasson: nem lehetséges az európai metafizika törekvése arra vonatkozóan, hogy találjon egy végső értelemmel bíró episztemológiai konstrukciót a világ egészének leírására. Módszertanára jellemző, hogy nem egy új világnézeti rendszert kíván létrehozni a régi helyett, hanem igazolni kívánta a tradicionális és megkérdőjelezhetetlennek tűnő igazságkeresés alapelveinek, axiómáinak érvénytelenségét. Miközben az előfeltevések előfeltevéseit kutatta, kimutatta, hogy a világnézeti és tudományos konstrukciók csak látszólagosan stabilak, valójában mindegyik mögött bizonytalanság, dekonstruálódás található. S ha a tudományban nincs abszolút centrum vagy igazság, akkor a gondolkodás története azon az illúzió alapszik, hogy egy-egy filozófiai struktúra totalitásába vetett hitünk csupán viszonylagos. Noha újra és újra stabil paradigmák jönnek létre, de ezek csak adott ideig érvényesek. Mindig rendelkezésünkre állnak azonban bizonyos sémények, melyekkel folyamatosan teremthetünk komplex ontológiai és ismeretelméleti rendszereket, amikhez hozzárendelhetők újabb és újabb elméletek, s ezek ki is egészíthetők egymással. E struktúrák lényege nem az objektivitásukban rejlik, hanem abban, hogy egyszerre végtelen sok lehetőséget teremtenek, s mivel nincs adott arkhimédészi pontjuk, természetszerűen többdimenziósak, rekurzívak és nem helyezik kívülre a struktúra megalkotóját, hanem annak aktív részesévé teszik. S ez az a határfelület, ahol a nyugati filozófia Arisztotelész metafizikájára épülő doktrínái az orientalista tanításokkal összeérnek.

A költő kapcsán már Hatvany Bertalan utalt rá, hogy van valami mélységesen keleti József Attila költészetében. Véleménye szerint, „a nyugati kultúrának, a nyugati életformáknak ez a nagy rajongója, francia versek mesteri fordítója, keleti lélek volt, mélységesen szintézis-kereső voltában.”²⁶ Ezt igazolandó, idézi *A Dunánál* sorait, majd azt állítja, hogy „a költő, aki az analízisben kereste lelke rugóit, boldog a szintézisben volt: kelet szintézisében, népek, fajok, apák, anyák, életek és halálok nagy, örök Egységében. Sokszor próbáltam rávenni: üljön neki, ismerje meg végre léte, belseje igazi gyökereit, foglalkozzon Ázsia ősi bölcsességével. Ő mindig húzódozott ettől. Talán attól félt, szembe kell fordulnia egyik mesterének, Freudnak rendszerével – azzal a rendszerrel, amelytől lelki gyógyulást, feloldást, rendet várt. Hiszen tudta, hogy Jung, az »eretnek«, azóta halad Freudtól távolodó utakon, amióta megismerte Kelet tanait.”²⁷ József Attila azonban – mint írja – „a szavak művésze, az értelem rajongója Freudban, a lélek zavarainak kibogozójában találta meg a mesterét. S én úgy hittem, ezek az utak is el fogják őt vezetni az Egység nagy tudatához, amire úgy vágyott. Mert az ő racionalis, egyenes és őszinte istentagadása sohasem volt más, mint az Egy keresése: azé az Eggyé, akit ő nem tudott, nem is akart istennek nevezni, mert túlságosan érezte a tudatlanok istenfogalmának rokonságát a freudi apakomplexummal. Nem tudom, boldogabb lett volna-e, ha az Egyet, a Rendet más utakon keresi. De tökéletesebb művész, jobb ember, akkor sem

25 Megjegyezzük, hogy már Németh G. Béla *7 kísérlet a kései József Attiláról* című tanulmánygyűjteményében „a léttani érzékelésnek és válaszkérésnek” biztosított elsőbbséget, s hangsúlyosan a heideggeri filozófiára hivatkozott, valamint a *semmivel* folytatott József Attila-i küzdelemről mint vezérmotívumról beszélt. Ennek nyomán a költő legfőbb érdemének azt látta, hogy „a 20. század, a magyar 20. század válságvilágát klasszikus tökélyel és tisztasággal fogalmazta meg.” (In: Németh G. Béla: *7 kísérlet a kései József Attiláról*. Tankönyvkiadó. Bp., 1982. 49 és 69.)

26 Hatvany Bertalan: *Attila*. = Szép Szó. József Attila-émlékszáma. 1938/1–2. sz. (Hasonmás kiadás.) Szépirodalmi Bp. 1987. 48.

27 Uo.

lehetett volna soha.”²⁸ Ez az attitűd viszont – ha elfogadjuk, ha nem – nem csak a kései József Attilára volt jellemző. Éppen ezért a művészet metafizikáján munkálkodó fiatal költő tipológiájának értelmezése során indokoltabb a ma oly divatos dekonstrukció terminust nem kifejezetten a derridai gondolkodás kontextusában használni, hanem inkább arra a József Attila-i alkotói háttérkonceptióra utalni vele, ami Erősz és Thanatosz erőinek együttes működésében, pontosabban a destruktív konstrukció köztes horizontjának szemantikai terében nyilvánul meg.²⁹ Ily módon a fogalom szerencsésebb lehet annak a poétikai magatartásformának a definiálására és megjelölésére, ami a József Attila-életműben alapvetően az ontológia, az egzisztencia, a szubjektum- és a morálfilozófia jegyében bontakozik ki, és produktív módon feltételezi a *destrukció és konstrukció* tudomány- és ismeretelméleti összetartozását. Mindezt a költő művészetbölcseletének alakulása kapcsán Füsi József író-műfordító *A Toll* 1938. január 10-én megjelent retrospektív írása is erősíteni látszik. A *Szép Szó* egyik szerkesztő munkatársa ugyanis miközben József Attila gondolkodói alkatáról értekezik, arra a megállapításra jut, hogy „a költői hivatás régi létjoga a világ újramérése, de József Attilára ez mindenekelőtt jellemző. Ő valóban újraértékelt, újramondott mindent. Filozófiával, társadalomtudománnyal s nyelvészettel foglalkozott: logikája, okoskodó agyrendszere mindenben a végső okot kereste, melyeket öngyötrő magányában egyedül, kínzó makacssággal akart megfejteni. Költészetében, szemléletében is lépten-nyomon azok a finom gondolat-rezdülések a jellegzetesek, melyek hosszas elméleti fejtörések végső következtetései.”³⁰

Mindamellett József Attila költészetének fejlődésében és művészetbölcseletének formálódásában a tradícióvesztés a „freudomarxista” fordulata után is identitásformáló szereppel bírt. Olyannyira, hogy kezdetben ez állt a háttérében annak, hogy a pszichoanalízis felé fordult. Ezen túlmenően azonban „a tudományos szocializmus és a pszichoanalízis összeötvöztetésének József Attila-i útja a marxi közgazdaságtan és a freudi ösztöntan közötti hídverést jelentette. Ebben a műveletben bizonyult kulcsjelentőségűnek a költő gondolkodásmódjának konstans eleme, a végtelen regresszus lehetetlensége elvének érvényesítése, a relativumok tömegéből az abszolútumokhoz történő módszeres visszahátrálásra való törekvés. [...] Az ember lelki életének gazdag és kusza jelenségvilágában a költő ugyanezt a regresszust hajtotta végre. József Attila a lelki struktúráról alkotott freudi elvek mentén jutott el a tudatos énünk alatt feltárt tudattalanhoz, és végső soron az emberi személyiség legmélyebb mozdulatrugóiig, az ösztönökig. Az ösztön-én az emberi személyiség abszolútuma, a lelki élet, a lelki jelenségek pedig a relativumok birodalma. Az emberi lét kétpólusú képlete azokat a szabályszerűségeket igyekszik tisztázni, amelyek az egyén és a társadalom közötti kapcsolatokat határozzák meg.”³¹ Ezen a ponton érdemes megemlíteni Hermann Imre nevét, akiről József Attila pszichoanalitikus érdeklődése kapcsán viszonylag kevés szó esett. Az analitikussal – Eisler Mihály, Róheim Géza és Hollós István mellett – Ferenczi Sándor is szakmai kapcsolatban állt, s elméleti munkásságának legtermékenyebb korszaka épp a két

28 Uo. 49.

29 Annál is inkább, mivel „a dekonstrukció Derrida szerint esemény, nem valaki csinálja, hanem magától történik, ha az olvasó aktív részvételével is. [...] Tehát nem olyan technika vagy alkalmazás, amelyet el lehet sajátítani, s azután más területeken felhasználni.” (In: Angyalosi Gergely: *Szöveg – valóság – dekonstrukció*. = Élet és Irodalom, 2017. június 2. 13.) A destruktív és dekonstrukció heideggeri és derridai fogalmának részletes kifejtését lásd: Fehér M. Miklós: *Hermeneutika és applikáció – destruktív és dekonstrukció* című tanulmányában. = Irodalomtörténet, 2012/2. sz. 143–160.)

30 Kortársak József Attiláról. II. kötet. 1938–1941. (Szerk. Bokor László. Sajtó alá rendezte és jegyzeteket ellátta: Tverdota György) Akadémiai, Bp., 1987, 918–919.

31 Tverdota György: *József Attila gondolkodástörténete 1930–1937*. In: Tverdota György–Veres András (szerk.): *József Attila összes tanulmánya és cikke 1930–1937*. (Kritikai kiadás. I. kötet). József Attila Társaság L’ Harmattan Kiadó. Bp. 2018. 36–37.

világháború közé esett. Ezekben az években részint magyarul, részint német nyelven a nemzetközi pszichoanalízis hivatalos elismerése szinte teljesen visszaszorult Magyarországon, de a privát praxisokat folytató analitikusok Ferenczi, Hollós, majd Hermann vezetésével élénk testületi életet élhettek és publikálhattak.³² Valachi Anna szerint József Attila szintén „1934–34 körül kezdte meg személyes múltja módszeres föltárását és birtokbavételét: egyre gyakrabban idézte föl verseiben kisgyermekkora megélt és vélt epizódjait (Egy kisgyerek sír, Iszonyat), majd a halott anyja fantomalakját (Mama, Kései sirató, Az a szép régi asszony, Édesanyám, egyetlen drága..., Majd), azt követően, hogy Rapaport doktor 1933 januárjában beszüntette páciense kezelését.”³³ Ferenczi Sándor halálának évében – tehát szintén ebben az évben – jelent meg Hermann Imre *A pszichoanalízis mint módszer* című könyve, ami a terapeuta nélkül maradt költő számára az önanalízis tankönyveként is funkcionálhatott. E munka segítségével ugyanis „olyasfajta öngyógyító terapeutaként tematizálhatta önmagáról gyűjtött megfigyeléseit, aki a múltjában kutakodó, személyiségét mintegy elemeire bontó, dekonstruáló páciens emlékeit és látomásait újra összeillesztheti, egységében láttathatja, verbalizálhatja és értelmezheti, gyarló-dadogó önmagából pedig »a törvény tiszta beszédével« kommunikálni képes lírai ént konstruálhat.”³⁴ Fontos kiemelni azonban, hogy a pszichoanalízis regresszióval kapcsolatos tanai a költő etnolingvisztikai irányultsága kapcsán már évekkel korábban is beszívároghattak a gondolkodásába, és elősegíthették azoknak a transz(re)gresszív, atavisztikus, és helyenként szubverzív motívumoknak megjelenését költészetében, melyek eredetét a korábban írt József Attila-versekben még többnyire a magyar hitvilágban, a biográfiai tényekben és traumákban, illetve más kulturális és archaikus hatásokban fedezett fel a kutatás. Szigeti Lajos Sándor azonban már 1988-ban kimutatta, hogy, a költő egyik első, közvetett freudi olvasmányélménye közé tartozott Homályos (Hont) Ferenc ismeretterjesztő cikke, ami a szegedi *Csönd* című folyóirat 1923. januári számában jelent meg. Mindez azért is érdekes, mert *A költés pszichés okairól* című írásában a szerző éppen arról értekezett, hogy a libidó szublimációjának folyamatában az alkotást az egyik szexuális részletöszön (a mutogatási kedv) átszellemített formájaként határozhatjuk meg.³⁵ Valachi Anna a 2000-es években azt is igazolta, hogy hét évvel később, 1930 novemberében már megismerkedhetett Hermann Imre ekkor írt műveivel, így nem kizárt, hogy nézetei a költőre nem csupán közvetett, hanem közvetlen hatást is gyakorolhattak. Már csak azért nem, mert Hermann szerint „a lélektan regresszív természetű, azaz a fejlődés vonulatába eső, már elhagyott, de újra feléledő képződménynek tekinti. Ha egy felnőtt egyén életében kivételes állapotként jelentkeznek is, a gyermekkorban normálisak.”³⁶ Éppen azért a Kodolányi által fentebb említett „szilárd fogódzó” kétségbeesett keresése során József Attila életében alighanem a Hermann Imre által propagált megkapaszkodási ösztön szub-

32 „Almásy Endre, Hollós István József, Róheim Géza – továbbá Hermann Imre, Bálint Mihály és Alice, vagy Kovács Vilma, akikről konkrétan tudható, hogy József Attila szerette-tisztelte őket – egytől egyik a Magyarországi Pszichoanalitikus Egyesület tagjai voltak, s részben ők írták a Ferenczi születésnapjára szánt kötet tanulmányait.” (In: *Lélekelemzési tanulmányok. Dolgozatok a pszichoanalízis főbb kérdéseiről*. Írták: a Magyarországi Pszichoanalitikai Egyesület tagjai. Bevezetővel ellátta: Sigmund Freud. Somló Béla Könyvkiadó. Bp., 1933. Reprint kiadás: Párbeszéd – T-Twins. 1993)

33 Valachi Anna: Az „anyás” költő és az „ébresztő tudomány”. Ferenczi Sándor virtuális jelenléte József Attila életében. (Adalékok egy lehetséges kapcsolathoz.) = *Thalassa*, 2005/2–3. sz. 168–169.

34 Valachi Anna: József Attila „freudi népdalai”. A pszichoanalízis mint költői módszer. = *Thalassa*, 2003/2–3. sz. 63. (A könyvet egyébként Hollós István népszerűsítette és méltatta a *Nyugat* 1933 évi 140–14. számában.) A kötetről Valachi Annának az a véleménye, hogy az akkori kiadás és József Attila korabeli költői gyakorlatának módszeres összevetése egy külön tanulmányt is megérdemel. (Uo. 64.)

35 Szigeti Lajos Sándor: *A József Attila-i teljességigény*. Motívumértelmezések. Magvető. Bp., 1988, 260.

36 Hermann Imre: *A pszichoanalízis mint módszer*. Novák és Társa. Bp., 1933, 22.

limált formája is szerepet játszhatott. E helyen nincs mód arra, hogy ennek az elemi-ősi késztetésnek a természetét részletesen bemutassuk, azt azonban mindenképpen lényeges kiemelni, hogy eredete azokba a (korai civilizációkat is megelőző) prehistorikus időkbe nyúlik vissza, amikor még az ember – mint főemlős – biztonság utáni vágya az önfenntartással olyan szorosan összefüggött, hogy kielégítése gyakorlatilag élet-halál kérdése volt. Ez az alapvető biológiai és pszichikai motivációs erő azonban a kulturálódás folyamán sem tűnt el. Olyannyira nem, hogy ennek az alapösztönnnek (valamint a keresés ösztönnének) civilizált és szublimált megnyilvánulási formái megjelennek a kulturális tudat magasabb fejlettségi fokain, így az egzisztencialista filozófiában, a metafizikában és a modern ismeretelméletekben is kimutathatók.³⁷ Mindez nem meglepő, hisz a huszadik század első felében újra felmerül a lét fogalmára és értelmére irányuló kérdés felvetésének szükségessége, s ennek nyomán megkérdőjeleződik a szociális és erkölcsi normák értelme és mibenléte. Ennek hátterében az a látens civilizációs szorongás bújkol meg, ami a biztonság utáni vágy elfojtása ellen fejt ki hatását, s amit a két világéggel járó létbizonytalanság fenyegető érzése is nagymértékben felerősít. Tudjuk, hogy ha egy alapösztön elfojtásra kerül, és nem szublimálódik produktív és kreatív tevékenységgé, akkor olyan kollektív romboló képzeteket hozhat a felszínre, ami gyakran agresszivitásban, brutalitásban nyilvánul meg, és drasztikus következménye a fékezhetetlen düh elszabadulása, a nyers erőszak tombolása és az élet egészét veszélyeztető háború. Utóbbira Hermann Imre is rávilágított, s Vágó Márta szintén ismerte ezzel kapcsolatos gondolatait, hiszen József Attiláról írt, 1942-es keltezésű emlékiratának bevezetőjében ő maga utalt rá, hogy élőben hallotta az analitikus egyik beszédét. („Hermann Imre, az analitikus mondta a Ferenczi-emlékünnepeken, hogy a férfiak ma úgy zúzzák széjjel a városokat, országokat, egymás »anyaföldjét«, vagy ahogy Attila mondta »a törekeny falvakat«, mint ahogy majomőseik harcuk akkori díját, a nőtényt marcangolták és taposták széjjel a küzdelem hevében.”³⁸) Hermann *Az ember ősi ösztönei* című művében azonban már tágabb, általánosabb értelemben jelenik meg a háború és az önpusztító hajlam összefüggésének tárgyalása: „a harc örök mély tragikum az, hogy a küzdelem célja eközben elpusztul, mindazonáltal ott lappang kultúréletünk rejtekében. A véres harc, amelyik az asszonyokat megkíméli, az anyaföldet mégis földülja, és a városokat is lerombolja. Ha a háború győzelemmel végződik is, az, amiért küzdöttek, nincs többé.”³⁹ E tartalmi hasonlóság tehát korántsem a véletlen műve, amit az is alátámaszt, hogy az analitikus könyvének első kiadása (1943) és Vágó Márta emlékiratainak megszületése (1942) között csak egy év telt el, s Hermann előadásában – az épp zajló második világháborúra is reflektálva – külön kitért az idézett gondolatra, amit azután, érthető módon, a könyvébe is beépített. Mindez számunkra azért bír jelentőséggel, mert Vágó Márta ebbe a kontextusba a költőt is bevonta („...vagy ahogy Attila mondta...”), amiből szintén az a következtetés vonható le, hogy József Attila szintúgy ismerhette Hermann Imre destrukcióval, regresszióval, szadizmus-

37 Vatai László, a hazai egzisztencializmus egyik első képviselője a *Magyar Élet* 1944 májusi számában *Szabadság és kultúra* című írásában szintén azt fejtegeti, hogy a 20. század első harmadában „az egész ember teljes élete újra ott jelentkezett, ahonnan problematikája mindig is kiindult: a metafizikában. Az ún. egzakt tudományok mögött újra feltűnt az emberi élet metafizikai lírája. [...] Ennek az egzisztenciális izgalomnak művészi kifejezése a költészet sajátos világa. [...] Az ősi emberi metafizikai problémák felmerülése többretegű, többmagvú személyiséggé tesz mindenkit. József Attila a gondolkodásról is gondolkodik, s eljut az Isten megfajthatatlan rejtelméig, [...] s mindez legszemélyesebb ügye.” (In: *Kortársak József Attiláról. III. kötet. 1942–1945. Új Magyar Múzeum. Szerk.: Bokor László. Sajtó alá rendezte és jegyzetekkel ellátta: Tverdota György. Akadémiai. Bp., 1987, 1986–1987.*)

38 Vágó Márta: *József Attila*. (Második kiadás.) Szépirodalmi. Bp., 1978, 13.

39 Hermann Imre: *Az ember ősi ösztönei*. Magvető. Bp., 1984, 395. (Eredeti kiadás: Hermann Imre: *Az ember ősi ösztönei*. Pantheon. Bp., 1943)

sal és mazochizmussal kapcsolatos elgondolásainak zömét, s közvetve vagy közvetlenül hatással is volt rá, esetleg fel is használta azokat. Ennek ellenére azonban nem kétséges, hogy az alapvető fordulat a költő pszichológiához való hozzáállásában csak az *Irodalom és szocializmus* megírása után, vagy azzal párhuzamosan következett be, vagyis „akkor vált a költő számára univerzális érvényű eszmerendszerré a pszichoanalitikus elmélet, amikor saját magán is kipróbálta – eredetileg gyógyulási és önismereti szándékkal, majd új világszemléleti modell és költői technika reményében – a pszichoszomatikus betegségek kezelésére is alkalmas lélekelemző terápiát. Mindaddig – hiába ismerte alaposan a szakirodalmat – a tan nem hatott rá olyan intenzíven, hogy átalakítsa világszemléletét, 1930-ig írt cikkeiben pedig kimondottan lélektanellenesnek mutatkozott.”⁴⁰

Nem lehet elégszer hangsúlyozni azonban, hogy József Attilánál „az antipszichologizmus nem a pszichológia, hanem a pszichologizmus elutasítását jelenti”.⁴¹ Az 1920-as évek második felében még a pszichológiát a természetfilozófia felől kísérte meg értelmezni, és lényeges, hogy szándékában állt le is doktorálni. Ezen intenciójára Espersit János a következőképpen emlékszik: „Párizsban is eltöltött [ti. József Attila] egy esztendő, az egyetemre is beiratkozott, de hogy ott miből és hogyan élt, arról nem tudunk, s erről nem szívesen beszél. Párizsból Budapestre jött az egyetemre, s itt iratkozott be. Most a doktori disszertációján dolgozik.”⁴² Mindezt a memoár szerzője magától József Attilától tudhatta. Demjén József szintén arról tudósít, hogy a költő „óráhosszat magyarázta, hogy még a legkönnyebb versei is mennyire összetett nyelvi, testi, lelki és világnézeti folyamatok végső képletei, – hogy a költemény »soha nem folyik magától, mint valami kerge patak« – hanem készül, tudatosan, az ízlés és eleve éles vésői vágják ki a formátlan anyagból. Mindig meg szerette volna érteni, hogy a jó vers milyen folyamatok eredménye: gondolom, ez a vágy vitte rá, hogy összeszedje a tanulmány anyagát, amelynek egyik fogalmazása fölé ezt írta: »A művészet metafizikája«.”⁴³ A pesti egyetemen a filozófus Pauler Ákos hallgatója volt, amit ez időben papírra vetett írásainak erős Pauler-hatása is jól mutat. Több, mint valószínű ezért, hogy a szakterületileg is illetékes professzor, a doktoráltató is Pauler Ákos lett volna. (Az egyik melléktárgy vizsgáztatójaként az irodalomtörténész Horváth János jöhetett szóba.)⁴⁴ Pauler Ákos viszont „a természetfilozófia fogalmának és feladatainak szentelt doktori értekezése a pszichológiában középponti filozófiai diszciplínát látó Wundt erős hatását mutatja.”⁴⁵ Széchenyi Ágnes szerint viszont „Wundtnak a korban közismert – és magyarul is hozzáférhető, mert már a 19. század utolsó harmadában magyarul is megjelent – tétele még úgy szólt, hogy a pszichológia a tudat tudománya: azaz a tudatos tapasztalatok tudománya, és az ő kutatása az alacsonyabb rendű mentális folyamatokat, pl. az érzékelést és érzést vizsgálta a fiziológia módszereinek alkalmazásával. Az alkotás folyamatát pedig a kulturális pszichológia tárgykörébe utalta. Tőle tehát korábban nem szerezhette a továbblépéshez döntő iniciatívát József Attila, hacsak nem a *Dialektischer Materialismus und Psychanalyse* (1929) című Wilhelm Reich-kötet magyar kritikai visszhangjából, ha magához a könyvhöz nem jutott hozzá.”⁴⁶ Mindazonáltal József Attila könyvtárának is részét képezte

40 Valachi Anna: *Szóra bírt, hallgatók mélységei*. József Attila és a pszichoanalízis. = Forrás, 2005/4. sz. (= <http://www.forrasfolyoirat.hu/0504/valachi.html>)

41 Farkas János László: *Logika, de.* = Világosság, 1999/12. sz. 65.

42 Kortársak József Attiláról I. kötet. (Szerk. Bokor László.) Akadémiai. Bp. 1987. 150.

43 Kortársak József Attiláról II. kötet. 1938–1941. (Szerk. Bokor László. Sajtó alá rendezte és jegyzetekkel ellátta: Tverdota György) Akadémiai. Bp., 1987, 1423.

44 Lengyel András: *A doktorandusz József Attila* = Forrás, 2005/4. sz. 63–64.

45 Percz László: *Magyar filozófiatörténet*. In: Boros Gábor (főszerk.): *Filozófia*. Akadémiai, Bp., 2007, 1165.

46 Széchenyi Ágnes: *Nagyszabású portré egy ellenzéki marxista gondolkodóról.* = Literatura, 2018/4. sz. 454.

Wilhelm Wundt *Bevezetés a pszichológiába* című művének 1921-es kiadása.⁴⁷ A kötet megvolt Espersit János könyvtárában is, ami arra enged következtetni, hogy elvileg már viszonylag korán találkozhatott a könyvvvel.⁴⁸ Évekkel később, az *Irodalom és szocializmus* című írásában már konkrétan hivatkozik is erre a munkára, miközben a valóság és a műalkotás szemléletiségéről értekezik: „szemléletünk tapad a folytonossághoz és nem az értelmünk, mégis a folytonosságot értjük; és jóllehet nem a szemlélet, hanem értelmünk irányul a különbözőneműekre, mégis a különbözőneműeket szemléljük. Tehát 1.) a valóság folytonossága szemléleti, de mint szemléleti folytonosság, értelmi; 2.) a valóság különbözőneműsége értelmi (kategorikus), de mint értelmi különbözőneműség, szemlélteti. Ez a mi esetünkben azt jelenti, hogy a műben, amely végső szemléleti egész, a valóság ellentéteinek, összefüggéseinek ritmust kell adniok, mert különben az összefüggések, ellentétek szemléletisége eliskad. És más oldalról – a mű ritmusának ellentétét kell az értelem tudomására hoznia, mert különben a ritmus nem valóságos, hanem csak káprázatféle. Már pedig ha a ritmus nem valóságos, úgy a mű nem lehet egész. Hiszen több dolognak (hangnak stb-nek) egyetlen egészként való szemlélete csak ritmusosan lehetséges. (Vö.: Wundt: *Bevezetés a pszichológiába*)”.⁴⁹ Okfejtése egyáltalán nem tekinthető légből kapottnak, hisz a pszichológia tudományának megalapítójaként is számon tartott Wundt úgy gondolta, hogy a pszichológia nem választható el teljesen a filozófiától, mivel minden lelki jelenség az érzetekre vezethető vissza. Noha érdeklődésének középpontjában az állt, hogy a különböző ingerek milyen érzéseket váltanak ki belőlünk, azon az állásponton volt, hogy a természettudomány és a pszichológia korántsem eltérő dolgokkal foglalkozik, hanem ugyanazon jelenségek kétféle aspektusával. A természettudomány az ismereteket pusztán külvilági vonatkozásukban vizsgálja (vagyis a tapasztalás tárgyaival foglalkozik), a pszichológia viszont ennek a tapasztalásnak az egész kontextusát elemzi, s az érzékelés módjára koncentrál. Ennek az introspektív módszernek köszönhetően jutott arra a következtetésre, hogy az érzeteknek négy tulajdonsága lehet: minőség, intenzitás, tartalom és kiterjedés. Ám az érzések, melyek nála az érzelmek alapját képezik, ennél egyszerűbb rendszert alkotnak, s alapvetően három dimenziójuk különböztethető meg (öröm és fájdalom, feszülés és feloldás, továbbá izgalom és megnyugvás). Bár Wundt a fiziológia módszereinek alkalmazásával az alacsonyabb rendű mentális folyamatokat (pl. az érzékelést és az érzést) vizsgálta, pontosabban ezek eredményeit tanulmányozta, mégis úgy vélte, hogy a magasabb rendű mentális folyamatok nem magyarázhatók meg kizárólag kísérleti úton, így ezeket kulturális tudományként kell kezelni.⁵⁰ József Attila szempontjából mindez nagy jelentőséggel bírt, hisz Wundt meglátása szerint a magasabb (nem elemi) pszichikus működések megértéséhez a nyelvet, a néprajzot, a vallásokat kell tanulmányozni, mivel ezekből nagy valószínűséggel feltárhatók a gondolkodás szabályai. Ebben az értelemben nézetei nem tartalmaznak sem transzcendens, sem determinisztikus elemeket, sokkal inkább a kulturális és nyelvi relativizmus kutatásához

47 Wilhelm Wundt: *Bevezetés a pszichológiába*. (Ford.: Farkas Zoltán) Franklin, Bp., 1921. (Címlapjának xerox-másolata a Petőfi Irodalmi Múzeumban található, az eredeti 1976-ban még Vujicsics D. Sztoján tulajdonában volt.)

48 Kőszegfalvi Ferenc – Borus Gábor: *Espersit János és könyvtára*. (Makói Múzeum Füzetek 93.) Makó, 2000, 149.

49 József Attila: *Irodalom és szocializmus*. = <http://magyar-irodalom.elte.hu/sulinet/igyjo/setup/portrek/jozsefa/irodszo2.htm>

50 Itt jegyezzük meg, hogy – amint arra már Tasi József is felhívta a figyelmet – József Attila könyvtárában megvolt Heinrich Rickert *Kultúratudomány és természettudomány* című könyve. (In: Tasi József: *József Attila könyvtárából*. (Egy filozófiatanulmány) = Magyar Nemzet, 1980. április 9. 5.) Eddig azonban nem tisztázott, hogy mi módon hatott ez a mű a költő gondolkodására, világképére, esztétikai rendszerére.

volt köze és tulajdonképpen azt alapozta meg, amit ma antropológiának, szociálpszichológiának és etnológiának (etnolingvisztikának) nevezünk.⁵¹

E mellett Wundt óriási befolyással volt a stilisztikai kutatásokra – ily módon Zlinszky Aladár új Stilisztikájára és Zolnai Béla nyelvészeti tanulmányaira –, de Király György szerint „tévedése ott kezdődik, hogy a pszichológia módszereit a logikára, esztétikára és etikára is ki akarta terjeszteni, s a fejlődés elvével járó relativizmust a normákra is ráhúzni.”⁵² Ez az interdiszciplináris metodikai „tévedés” azonban alkotáslélektani szempontból azért lehet érdekes, mert József Attila a *Babits-pamflet* (*Az Istenek halnak, az Ember él*) című írásában a műalkotást már kvázi a teremtéssel állítja párhuzamba, s rendszerében az intuíció, az ihlet és gondolat mint szellemiségek együttesen alkotják azt az egzisztenciát, melynek akarati-alanyi hordozója maga az ember. Ez a tény pedig szubjektumelméleti szempontból sem elhanyagolható.

Mert, hogy a *Babits-pamflet*, ez az a híres-hírhedt tárgyi-kritikai tanulmány, ami a Toll 1930. január 10-i számában jelent meg, és nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a költő kívül rekedt a kortárs irodalmi eliten, valamint hogy a Baumgarten Alapítvány nagydíját már csak posztumusz kapta meg. Ám a szöveg – az *Ady-vízió*hoz hasonlóan – nem csak kritika, hanem József Attila művészetbölcseleti koncepciójának összefoglalója, „költészetbölcseleti formában”, ami voltaképpen az *Ihlet és nemzet* tételeit gondolja tovább egy koherens és átfogó rendszer megalkotása érdekében.⁵³ Feltűnő, hogy már a textus első bekezdésében bevezeti a lélek fogalmát, ám korántsem pszichológiai, hanem etnológiai-antropológiai kontextusban: „Az ember azért ír verset, mert a szó szoros értelmében sürgős szüksége van rá. Föliedzi a tárgyak lelkét, vagy az együgyű népekről szóló tudomány polynéziai műszavával élve tondi-ját, s ez sikerül is annak, akinek mana-ja, vagyis varázsereje van. A költő tehát a tudomány álláspontja szerint is vajákos, tálto, bűbajos.”⁵⁴ A Hevesy Iván és Róheim Géza (valamint közvetetten talán Szimonidesz Lajos) műveire visszavezethető animista lélekmeghatározás így az ihlet fogalmát is új helyzetbe hozza azáltal, hogy „nemcsak pauleri-arisztotelianus, filozófiai, hanem etnológiai-antropológiai megalapozottságot is kap”.⁵⁵ Ehhez nem kis mértékben hozzájárult, hogy József Attila általános nyelvészeti érdeklődése mellett Solymossy Sándor *Névmágia*, illetve Zlinszky Aladár *A névvarázs* című, a *Magyar Nyelv* 1927. március-júniusi számában megjelent ikertanulmányát is jól ismerte, melyekből szintén nyert ösztönzést.⁵⁶ A *Babits-pamflet* másik alaptétele a mű rendezettségére utaló „szalagút-hasonlat”, ami a műalkotás rendjére, az interpretáció szakaszaira kíván rámutatni. Eszerint csak akkor tudunk rálátni egy mű korábban észlelt mozzanataira, ha már elmélyedtünk benne, míg a csúcsra érve „fönn az ormon aztán egyszerre nézhetünk a szelek minden irányára felé és ki-ki annyit lát, amennyi szeme van”, vagyis lehetőség nyílik megtekinteni a teljes mű rétegződését, annak legbelső indítékaival és mozzanataival együtt. S a költő az, aki – mint „vajákos,

51 Wundt pszichológiai munkásságáról lásd még: Pléh Csaba: *A lélektan története*. Osiris, Bp. 2010. 151–180. (= http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/2011_001_20_a_lelektan_tortenete/ch03s02.html)

52 Király György: *Wundt (1832–1920)* = <http://epa.niif.hu/00000/00022/00281/08462.htm>

53 Bővebben lásd: Tverdota György: *József Attila. Tanulmányok és cikkek II.* Magyarázatok. Osiris, Bp., 1995, 199–218.

54 József Attila: *Tanulmányok és cikkek I.* (Sajtó alá rendezte: Horváth Iván és Tverdota György.) Osiris, Bp., 1995, 216.

55 Tverdota György: *József Attila. Tanulmányok és cikkek II.* Magyarázatok. Osiris, Bp., 1995, 206.

56 Tverdota György: *József Attila nyelvészeti munkásságának forrásai*. = *ItK*, 1986/4. sz. 373–392. Ez az etnolingvisztikai szemlélet (nyomokban ugyan) néhány évvel később felbukkan például *A város peremén*ben is, melyben a költőt „az adott világ varázsainak mérnöke” definícióval jellemzi.

tálos, bűbajos” – kézen fogja olvasóját, ő mutatja meg, hogy mi a mű belső, organikus rendje, ami persze csak többszörös nézőpontváltással és perspektivikusan történhet. Más szóval: az ihletté átlényegülő lélek bontja le a percepció és a szemléletőség korlátait, hiszen „a szemléletetlen világegész helyébe szemlélhető műegészt alkot”. S mivel „műalkotáson kívül egészet soha nem szemlélhetünk, [...] a mű közvetlen egyetemesség, vagy szem előtt tartva, hogy belsejében kimeríthetetlen, határolt végtelenségnek is mondhatjuk”.⁵⁷ Amennyiben tehát „a műalkotás a szemlélet határa”, akkor a formális logika szabályai szerint a megismerésnek is léteznek határai mind kozmológiai, mind pedig ismeretelméleti vonatkozásban. Erre az Einstein és Jeans kozmológiájának hatásától sem mentes felismerésre utal a költő Arisztotelész és Aquinói Szent Tamás érvelését követve, majd arra a következtetésre jut, hogy „a szellem így bele is veszne az anyag végtelenségébe, ha egyáltalában beletörődne abba, hogy kívül is legyen valami, ami határtalan. Ez az elme számára örület volna, a képzelet számára képtelenség, a lélek számára – ne tessék mosolyogni – világhiány. De éppen emiatt az ész addig serénykedett, míg nem fölfedezte az arisztoteleszi »végtelen regresszus lehetetlenségének« elvét. A képzelet addig csapongott a kép után a képtelenségben, míg meg nem teremtette a mithosokat. A lélek pedig a legnagyobb szükség okából átlényegül ihletté, amely a szemléletetlen világegész helyébe szemlélhető műegészt alkot.”⁵⁸ Mindebből az a József Attila-i konklúzió vonható le, hogy a végtelen regresszus lehetetlenségének elve nem csupán az ész birodalmában működik, hanem a szellem, az ihlet és a művészet egészét is áthatja, mivel a létező világban is kell, hogy legyenek olyan végső mozzanatok, amelyekből az egész megérthető. E mozzanatok – olvassuk néhány évvel később az *Irodalom és szocializmusban* – „a matéria és a forma; a matéria mint potencia és a forma mint aktus.”⁵⁹ Ahogy a gondolat területén a végső mozzanatok a logikai alapelvek, úgy a szemlélet birodalmában ez az abszolútum maga a műalkotás, ami a valóságos világegész szemlélhető helyettese. József Attila szerint ezért „meg kell találnunk azt a mozzanatot, hogy miképpen folyik szemléletileg az a tevékenység, amely ezt az egyetemes jelentőségű társadalmi tartalmat értelmünk tudomására adja.”⁶⁰

Összességében azonban – amint arra már Tverdota György is rámutatott – a József Attila-i költészetelmélet és a misztikus rituális nyelvszemlélet közötti kapcsolat nem vezethető le direkt módon a mágikus nyelvhasználat és a primitív művészet kérdéseit taglaló kortárs Zlinszky-, Solymossy- és Hevesy-munkákból, hanem a nyelvnek egy olyan dinamikus, a beszéd felől és keletkezésében elgondolt koncepcióját feltételezi, mint amelyet például Karl Vossler idealista nyelvfilozófiai irányzata képviselt.⁶¹ Már Nietzsche is kitért rá, hogy a nyelv hagyományos közvetítő szerepét át kell értékelni, de Ernst Mach arra is felhívta a figyelmet, hogy a jelenségeket nem határozzák meg mögöttes okok és erők, nem valamiféle szükségképpen rendben lépnek fel, hanem tetszőleges módon hoz-

57 József Attila: *Tanulmányok és cikkek I.* (Sajtó alá rendezte: Horváth Iván és Tverdota György.) Osiris, Bp., 1995, 217.

58 Uo. 216–217.

59 József Attila: *Irodalom és szocializmus.* Kossuth. 1967. 103.

60 Uo. 112. Vö. „A jaspersi metafizika az egzisztenciának a transzcendenciához való felemelkedésének három útját tartja elképzelhetőnek: „az első úton járva fogalmilag túllépünk a világ tartalmain, és egy körben forgó gondolkodási eljárással közelítjük meg az Abszolútumot.” (In: Hársing László: *A filozófiai gondolkodás Thalészról Gadamerig.* Bótor, Miskolc, 2000, 357.)

61 Tverdota György: *A születő szó és a használt szó.* = *Literatura*, 1986/1–2. sz. 174. Más szavakkal: „József Attila művészeteóriája nem kizárólag archaikus és folklorisztikus ismeretekből, hanem nyelvelméleti megfontolásokból is táplálkozott.” (In: Horváth Kornélia: *A „keletkező szó” poétikája.* In: *„Száz év magány.” József Attila-tanulmányok.* (Szerk.: Bartók Balázs és Antonio Sciocovelli) Savaria University Press, 2005, 129.)

hatók kapcsolatba egymással, ami nem független a mindenkori perspektívától.⁶² Nézete szerint tehát a természet megismerésében jelenségek összefüggésének megismerése játszik döntő szerepet. Amit a jelenségek mögött elképzelünk, az csakis értelmünkben létezik, s csak emlékeztetőül szolgál számunkra, s alakja (mivel önkényes és közömbös) kultúránk nézőpontjától függően könnyen változik. Emiatt az úgynevezett tudományos magyarázatok voltaképpen nem magyarázatok, hanem szokatlan érthetlenségek visszavezetése megszokott érthetlenségekre, és csak ökonómiai kérdés és ízlés kérdése, hogy valaki melyik érthetlenségnél akar megállapodni.⁶³ Mindez számunkra azért bír jelentőséggel, mert a Vágó család baráti körének tagja volt (Benedek Marcell, Varró István és Róheim Géza mellett) az az Erdős Lajos is, aki 1928 tavaszán az ekkor magántanuló Mártát készítette fel az érettségire. Attila és Márta levelezéséből, illetve utóbbi emlékirataiból kiderül, hogy a költő személyes ismeretségbe is került a filozófiában is jártas magántanárral, s ez a kapcsolat Márta elutazása után megmaradt. Ugyanezen év október 22-én meg is látogatta, s a magánjellegű ismeretségen túl a közös beszédtema nagy valószínűséggel a filozófia lehetett. Annál is inkább, mivel Erdős évtizedek óta publikált e tárgyban – Ernst Mach *Az érzetek elemzése* című művének fordítását például 1927-ben tette közzé, amelyhez a bevezetést is ő írta.⁶⁴ József Attila szintén épp ez idő tájt dolgozott a tervezett doktori disszertációján. Nem beszélve arról, hogy az *Ady-vízió* című írásában is található egy utalás Erdősre, aki egyszerre volt méltányolója és kritikusa Mach filozófiájának. Meglátása szerint Mach nem akart filozófiai rendszert adni, mégis azt adott, s – hasonlóképpen Spinozához – a természettudományos módszert akarta átvinni a filozófiába. Bár szerinte ez sikertelen vállalkozásnak bizonyult, bíráló pozíciója jellemzően William James és Henri Bergson munkásságán alapszik, olyannyira, hogy hivatkozik is előbbi *Psychology*, s utóbbi a *L'évolution créatrice* című művére. A költő levelezéséből pedig ismeretes, ebben az időben József Attila is „bergsonistának” vallotta magát. Az sem kevésbé figyelemre méltó, hogy Erdős – mint Lengyel András írja – „az én tapasztalatát a »természettudományos« tapasztalat általánosításával ütközteti, ám utóbbit az előbbivel »írja felül«. Márpedig az ihletet valamiféle »harmadik szellemiség«-ként fölfogni igyekvő József Attila számára éppen ez a kontroverzia s a tudományos tapasztalatnak ez az én-függő felülírása jöhetett jól. Értelmezésében ugyanis a műalkotás (az ihlet eredményeként) valami olyasmit »tud«, amit a tudomány nem. A műalkotás nála sokkal inkább az én tapasztalata, semmint a természettudományos tapasztalat absztrakt általánosítása.”⁶⁵ S mivel szerinte a „műalkotáson kívül szemléleti egész nincs”, külön érdekes, hogy mit ír [A tudomány abban különbözik...] című szövegrészletében: „Az értelem számára azonban ekkor is valamit szemlélek, csakhogy ez a valami én magam vagyok, pontosabban a szemlélt tárgy a magam egységes és fölfoghatatlan egésze. Nem a lábam, nem is egy gondolatom, érzésem, nem egyik vagy másik mozzanatom, hanem a legközvetlenebb lét, amely számomra megadatott. Érzékelés, tapasztalás, észrebevés, sőt a gondolkodás is szemléleti tevékenység, hiszen

62 Vö. A Sapir-Whorf-hipotézis értelmében „a nyelv magában foglalja a világképet, és ez a nyelvi világkép egyrészt döntő módon befolyásolja, alakítja és meghatározza a világ ember által történő megismerését, kategorizálását és konceptualizálását, másrészt pedig azt a módot is, ahogyan ezt a világot megtapasztaljuk és értjük”. (In: Banczerowski Janusz: *A nyelv szerepe az emberi valóság megalkotásában*. = Filológia.hu, 2010/2. sz. 91. = http://www.filologia.hu/images/media/filologia_2010-2.pdf)

63 Vö. Nyíri Kristóf: *A Monarchia szellemi életéről*. Filozófiatörténeti tanulmányok. Gondolat. Bp. 1980. (= <http://mek.oszk.hu/08500/08566/08566.htm>) Ld. még: Szász Ferenc: *Budapest és Bécs irodalmi élete a századfordulón*. = ItK, 2005/2–3. sz. 272–286.

64 Ld. Ernst Mach: *Az érzetek elemzése*. (Ford.: Erdős Lajos) Franklin Társulat, Bp., 1927.

65 Lengyel András: *Az „esernyőjét elhagyó öreg tanár” és József Attila*. = Forrás, 2008/6. sz. 110. (= Panticulus Hungaricus, 2008/5. sz. = <http://members.iif.hu/visontay/ponticulus/rovatok/mesterkurzus/erdos.html>)

vitatkozás közben hirtelen közbevágunk, anélkül hogy mondanivalónkat eleve megfogalmaztuk volna. Hévvvel és meggyőződéssel torkoljuk le ellenfelünket és igen gyakran utólag vesszük észre, hogy valóban milyen okosat mondtunk. Gondolkodásunk ekkor édes testvére volt annak a megismerésnek, amellyel a szélben ingó ágacska mozgását tapasztaltuk [kiemelések tőlem: M. G.].”⁶⁶

Kijelenthető, elmondható tehát, hogy József Attila és Vágó Márta kapcsolata a költő művészettelfogásának és identitásának alakulása elméleti megalapozása szempontjából is kulcsfontosságúnak bizonyult. Már csak azért is, mert Erdős Lajos már 1913-ban tanulmányt tett közzé *Ernst Mach filozófiája* címmel a *Huszdik Század* januári számában.⁶⁷ Ebben az írásában két – a költő számára is fontos – fogalom is előkerül az egyik a *képzet*, a másik pedig az *én* szerveződésének leírása. (Utóbbi csak potenciálisan van meg József Attila esztétikai írásaiban.) Erdős úgy fogalmaz, hogy „képzeteink és gondolataink [...] lemásolják a világot s minél teljesebb és pontosabb ez a lemásolás, annál jobban el tudunk igazodni a bonyolódottabb életviszonyok között. Gondolataink alkalmazkodnak a tényekhez, s ez alkalmazkodás helyességét mindannyiszor a tapasztalat igazolja. Így jön létre az ismeret.”⁶⁸ Emellett még egy fontos műre is felhívta a fiatal költő figyelmét. Ez pedig az *Emlékkönyv Alexander Bernát hatvanadik születésnapjára* című kötet, amely ötven értekezést tartalmaz a legkülönbözőbb témákban, s köztük megtalálható Erdős *Természettudomány és filozófia* című írása is.⁶⁹ A szerzők között ott van például Zalai Béla (*Etikai rendszerezés*), Lukács György (*Megjegyzések az irodalomtörténet elméletéhez*), de találunk a kötetben a műalkotás kérdéseire köthető tanulmányokat is. József Attilát különösen Dienes Valéria *Az intuíció szerepe a mai metafizikában* című munkája érdekelhette, mely tulajdonképpen rövid vázlata a Bergsonhoz vezető filozófiának. E szövegében a szerző Bergson elméleteinek épp azokat az elemeit helyezi előtérbe, melyek az ihlet tanán dolgozó költő számára különösen fontosnak bizonyultak. Dienes ugyanis az *eszmélet* központi fogalmán keresztül mutatja be a francia filozófus tanait, valamint írásában Croce és Bergson összetartozását tényként kezeli. (Berkeley és Kant pedig a hozzájuk vezető út fontos állomásaiként rögzülnek.)⁷⁰ Bár „a gondolkodó alany eszméletére” mint alaptényre épül minden ebben a koncepcióban, de a „jelenbe gyűlemlő múlt” József Attila-i tétele áttételesen Bergsonra (és később Freudra) vezethető vissza. Dienes írása közvetítette a költő felé „az értelem mint cselekvő műszer” metaforát is, ami teoretikus írásaiban szintén felbukkan („Bergson azt mondja, hogy az értelem az ember cselekvő

66 József Attila Összes Művei. III. kötet. (Sajtó alá rend.: Szabolcsi Miklós) Akadémiai, Bp., 1958, 51.

67 Erdős Lajos: *Ernst Mach filozófiája*. = *Huszdik Század*, 1913/1. sz. 409–425., ill. 593–603. Megjegyzés: 2016-ban volt Ernst Mach halálának 100. évfordulója. Ennek kapcsán munkásságának huszadik századi recepciójáról Magyarországon lásd: Radnai Gyula: *Machizmus és empiriokriticismus*. = *Természet Világa*, 2016/6. sz. 265–268. (= [www.termeszetvilaga.hu / szamok / tv2016 / tv1606 / radnai.html](http://www.termeszetvilaga.hu/szamok/tv2016/tv1606/radnai.html))

68 Idézi: Lengyel András: i. m. 110.

69 *Emlékkönyv Alexander Bernát hatvanadik születésnapjára*. Írták tanítványai, barátai, tisztelői. Franklin-Társulat, Bp., 1910. Erdős tanulmánya a 34–76. oldalon olvasható.

70 Érdemes megjegyezni, hogy a költő könyvtárában megvolt Berkeley *Három párbeszéd Hylas és Philonous közt; Értekezés a látásnak egy új elméletéről* című műve, amit ugyancsak Dienes fordított magyarra. A könyv jelenleg – számos József Attilának mondott kötet mellett – a Petőfi Irodalmi Múzeumban található, de hitelessége nem százszázalékos. E művében Berkeley egy olyan filozófiaí és észleléseleméletet vázolt fel, mely szerint a filozófiai látásmódot meg kell különböztetni a természettudományostól. Szerinte a külvilágról nem tudhatunk csak tapasztalatok útján, így sohasem szerezhetünk róla közvetlen tudomást, nem lehetünk teljesen bizonyosak abban, hogy az adott dolog valóban létezik. Célszerű lenne tehát tisztázni, hogy miképpen van jelen Berkeley művének közvetett hatása a költő formálódó metafizikai és esztétikai rendszerében.

műszere”).⁷¹ A cikk ismerete választ ad azokra a kérdésekre is, hogy miért bukkan fel Croce neve annyiszor a „bergsonista” költőnél, illetve hogyan volt képes összeegyeztetni Pauler Ákos Arisztotelész tanain alapuló ismeretelméleti rendszerét az intuicionista Bergson organikus téziseivel. Művészetelméleti szempontból viszont a képzet és a gondolat József Attila számára csupán annyiban volt fontos, amennyiben a harmadik szellemiség – az ihlet – ezekről elkülönбöződik. Nála az ihlethez vezető egyik döntő mozzanat az önlét, ami „alapadó valóság”, míg Erdős – Hume, Mach és Bergson, valamint mások alapján – úgy véli, hogy az én, a külvilág (melyeknek kölcsönhatásából jön létre a világkép) és az okság elve, ami szerint a belső és külső jelenségek végbemennek. Úgy gondolja, hogy „az összes eddigi filozófiai rendszerek az »én« egységes, oszthatatlan, szubsztanciális fogalmából indulnak ki. Azonban, ha elfogulatlan szemmel magunkba tekintünk, nem találunk ott mást, mint érzeteket és képzeteket. Ezen érzetek és képzetek közül kiemelkedik egy komplexum, melynek elemei részint testünkre, részint képzeink összeköttetéseinek mikéntjére vonatkoznak. Ezek alkotják az »én«-t. Az »én« tehát nem valami külön metafizikai valóság, hanem képzetkapcsolat, mint minden más ún. tárgy. Nem állandó, nem változatlan, hanem képzeinkkel, hangulatunkkal változik. Más énünk van gyermekkorunkban, más, ha aggastyánok vagyunk. Betegség, mérgezés, külső események megváltoztatják. Oly felfogása ez az én fogalmának, amely igen közel áll a modern pszichológia fölfogásához, s még közelebb Mach speciális álláspontjához.”⁷² Erdős szerint tehát az én nem választható külön a világtól, ugyanazon összefüggésrendszer tagja, izolálása ily módon nem más, mint absztrakció eredménye. Ez az elgondolás már József Attila ihletfelfogása felé mutat, s az is kiolvasható belőle, hogy „a nagy világösszefüggés” manifesztációja tulajdonképpen az énen keresztül történik meg – még ha nem is feltétlenül tudatosan. Ezek a Freud tanaival rokonságot mutató tételek ugyancsak József Attila analitikus hajlamára utalnak.⁷³ Noha Erdősnél a terminus gyakorlati és tudományos felfogása különbözik egymástól, azt ő is kiemeli, hogy az én a mindennapi életben ösztönszerűen és elemi erővel lép fel, s „szólgátatában áll az örömeit kereső és fájdalmakat kerülő akaratként”. (Ez tulajdonképpen a freudi örömvilág Erdős-féle megfogalmazása.) Mint írja: „a gyakorlati életben erre az énrre vonatkoztatjuk minden élményünket, nagyjából elhatároljuk a »nem én«-től (pontos elhatárolás lehetetlen), s úgy érezzük, a világ megfejthető az én és a tárgyak kölcsönhatásából. A naiv realizmus (és egyfelől a filozófia) e felfogása egész életünkben érvényesül, az ént mint végső princípiumot tekintjük, melyre vonatkoztatjuk a világ minden jelenségét. Egészen kivételes esetekben azonban, mikor nem praktikus kérdések megoldásáról van szó, mikor a megismerés nem mint eszköz, hanem mint öncél szerepel, eltekinthetünk az egységtől, s elfogulatlanul vizsgálhatjuk a viszonyokat. S ekkor látjuk, hogy az én tulajdonképpen nem egy elemezhetetlen egység, hanem ellenkezőleg, egy rendkívül bonyolódott képződmény, egy ideális egység, mely a felfogás és cselekvés ökonómiája értelmében keletkezett, épp úgy, mint a tárgyfogalom.”⁷⁴

Egyáltalán nem mellékes ezért, hogy József Attila nyelv- és művészetfilozófiájában a nyelvesztétika szerepét, a „születő szó” teóriáját a hazai kritikai recepció milyen szempontból vizsgálja. Ezek között első helyen találjuk azt a módszert, ami a szó mágikus-mitikus funkcióját ősi, rituális szertartásokra vezeti vissza (pl. Tverdota György, Horváth Iván, Valachi Anna). Ehhez kapcsolódik az a felfogás is, amely a névvarázselméltre

71 József Attila: *Tanulmányok és cikkek I.* (Sajtó alá rendezte: Horváth Iván és Tverdota György) Osiris, Bp., 1995, 261.

72 Lengyel András: i. m. 111.

73 A későbbi években ugyanis a költő én-poétikája, vagyis az én (a Self) meghatározásának szubjektumelméleti problematikája, illetve az alanyi létre vonatkozó egzisztenciális kérdésfelvetések sora fokozatosan egyre meghatározóbbá válik költészetében.

74 Erdős Lajos: *Ernst Mach filozófiája*. = Huszadik Század, 1913./1. sz. 421.

támaszkodva (ld. Ady-vízió) a középkori misztika örökségének felfedezésében látja eredetét, míg a harmadik a modern, saussure-i alapokon álló leíró nyelvészet statikus kategóriái és szinkron jelentésemlelete felől kísérli meg értelmezni a fogalmat.⁷⁵ Eltöprenghetünk azon is, hogy „az »elfogadhatatlan emberség« szimptomái, a halál szexualizálása, kriminalizálása, a párkapcsolat kannibalizálása, a kapcsolati kölcsönösség elsőprése, a másik emberi lény instrumentalizálása [...] a lényegsummázást szimuláló nagy versekben vajon nem teremtenek-e olyan diszkrepanciát, amelynek »esztétikai« kihatásai is vannak, lehetnek?»⁷⁶ Az a metafizikai erotika ugyanis, ami például szerelmi költészetében az én ontológiai helyének keresése révén a szubjektum önteremtő folyamatában realizálódik, e művek univerzumán belül olyan koherens és konzekvens magatartásformák implicit lenyomataiként is értelmezhetők, melyek a mitikus-archaikus, atavisztikus nyelv- és jelképhasználat szubverzív tradíciójának retorikai alkalmazása révén jönnek létre.⁷⁷ Heidegger szerint azonban „a nyelv nem azért költészet, mert öspoézis lenne, hanem a poézis a nyelvben történik meg, mert a nyelv megóvja a költészet eredendő lényegét”.⁷⁸ Így „a szöveg esztétikai hatása egyenes arányban van avval, mekkora szerep jut a nyelv mögötti nyelv(ek)nek”.⁷⁹ Ebből az következik, hogy „a modernség hatástörténete [...] olyan »szubjektivitásnak« a valósága, aki döntően azért veszítette el a szubjektumra visszavonatkoztató beszéd biztonságát, mert egyre kevésbé kerülhette meg annak következményeit, hogy jelenségeinek nyelvi természetű a feltételezettsége”.⁸⁰ Már Wittgenstein is úgy vélte, hogy a nyelv határai egyben a nyelvhasználó világának határait is jelenti, s mivel a világ az, aminek az esete fönnáll, így az sokkal inkább a tények, mintsem a dolgok összessége. Érvelése szerint viszont a megismerő szubjektumról és a logikáról sem lehet érdemben szólni, mivel a tények megismerésekor nem a világ részét képezik, ennél fogva a kijelentések tulajdonképpen tautológiák, önmagukról érdemben nem mondanak semmit. A *Logikai-filozófiai értekezés* hetedik tételében azt is kifejtette, hogy az etikai, esztétikai, a transzcendens és teológiai, de a matematikai kijelentések sem értelmezhetők, hiszen nem a valóság tényeit képezik le. Amiről pedig nem lehet érdemben beszélni, arról hallgatni kell.⁸¹ József Attila [*Az ember...*] című szövegtörredékének első tételében szintén megállapítja, hogy „noha vannak a nyelvalkotó szellemiségnek törvényei, azokat önmaga alkotja, az ész által immár kikutathatóan és azok történetiek, vagyis a folyamatosságban újabbakat állít helyettük és nem is nyugszanak abban a mozdulatlan örökkévalóságban, amelyben az ész törvényei”.⁸² Heideggernek azonban

75 Ld. Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor: *A szó, amely a műalkotásban saját keletkezésének szerepét játszza.* (József Attila költészetének egy jellemző vonásáról.) = *Literatura*, 1979/1. sz. 87–97.

76 Nyilasy Balázs: *József Attila „kései versei” körül.* = *Kortárs Online*, 2015/2. sz. = <http://www.kortaronline.hu/archivum/2015/02/arch-jozsef-attila-kesei-versei-korul.html>

77 Muhel Gábor: *Transz(re)gresszív motívumok József Attila szerelmi lírájában.* = *Comitatus*, 2013/5. (<http://comitatusfolyoirat.blogspot.com/2013/05/muhel-gabor-transzregressziv-motivumok.html>). Rövidített változata ugyanebben a hónapban megjelent a *Tiszatáj Online* oldalán (= <http://tiszatajonline.hu/?p=33723>).

78 Martin Heidegger: *A műalkotás eredete.* Európa, Bp., 1988, 113.

79 Szegedy-Maszák Mihály: *Világkép és stílus.* Bp., 1980, 426.

80 Kulcsár Szabó Ernő: *A nyelv mint alkotótárs.* In: Szigeti Lajos Sándor (szerk.): *„Modernnek kell lenni mindenestül” (?)* Irodalom, értelmezés, történetiség. Modern Magyar Irodalmi Tanszék. JATE Press, Szeged, 1996, 8.

81 Ludwig Wittgenstein: *Logikai-filozófiai értekezés.* Atlantisz. Bp. 2004. Noam Chomsky nála is tovább ment: véleménye szerint az agynak rendelkeznie kell egy specifikus metagrammatikai információhalmazzal, ami lehetővé teszi, hogy a nyelv bármilyen formát felvegyen.

82 József Attila összes cikke és tanulmánya. Gépekönyv, 2001 = <http://magyar-irodalom.elte.hu/ja>

sikerült a nyelv metafizikai értelmezését elérnie azzal, hogy a beszélő nyelvi tevékenységét a nyelv vitathatatlan uralma ellenére nem korlátozta pusztá reprodukcióra. („A nyelv beszél. Az ember annyiban beszél, amennyiben megfelel a nyelvnek.”⁸³) Joggal vélheti ezért úgy Kulcsár Szabó Ernő, hogy „a nyelv ebben az interszubjektív viszonylatban értett uralmának gondolata minden bizonnyal korszakos jelentőségű”.⁸⁴ Ám – amint Tverdota György is írja – „a pszichoanalízis, az egzisztencializmus, a közép-európaiság tudata, a népfronteszmé, a táguló világegyetem tana elégséges módon korszerűsítheti a művet anélkül, hogy a költőnek az óda vagy az elégia műfajáról, a tiszta rímről a (tág határok között vett) érthetőségről le kellene mondania.”⁸⁵ Noha e tekintetben még számos vizsgálat szükséges, annyit azért kijelenthetünk, hogy egy adott szövegtest „határolt végtelenségén” belül épp „a vágy hordozza magában a nyelvben megképződő extázis tényét, míg nem a test a potencialitás tágas térségeit nyitja meg a költői nyelvtan kommunikatív mechanizmusai előtt. A nyelv ebben a brutalizált, hiperszexuális Árkádiában szuperharmonikus, bár zsarnoki erő: harmóniája állandóan kielégülő és kielégíthető erotomániájában nyilatkozik meg, zsarnoki természete pedig ennek kötelező deformációiban.”⁸⁶ A transz(re)gresszió poétikai aktusának ez a dekonstruktív megnyilatkozása ily módon azt is jól példázza, hogy a hagyományvesztés, a teljesség utáni vágy és a destruktivitás révén miképpen válhat ténylegesen is motiváló tényezővé az alkotófolyamatban a hiány teremő ereje révén.

83 Martin Heidegger: *Unterwegs zur Sprache*. Stuttgart Neske, 1993 (10. kiadás) 161.

84 Kulcsár Szabó Ernő: i. m. 16.

85 Tverdota György: *Hagyomány és lelemény*. (A magyar irodalmi modernség első hulláma.) Pesti Kalligram. Bp. 2018. 16.

86 Csehy Zoltán: *Bordély és boncterem*. Bevezetés a transzgresszív lírába. = Kalligram, 2003/5. sz. (= <http://www.kalligram.eu> / Kalligram / Archivum / 2003 / XII.-evf.-2003.-május / Bordely-es-boncterem-bevezetes-a-transzgressziv-liraba)

Rigó Róbert

Az ember, az épület változik, a városi tér marad

Tóth Sándor fotóiról

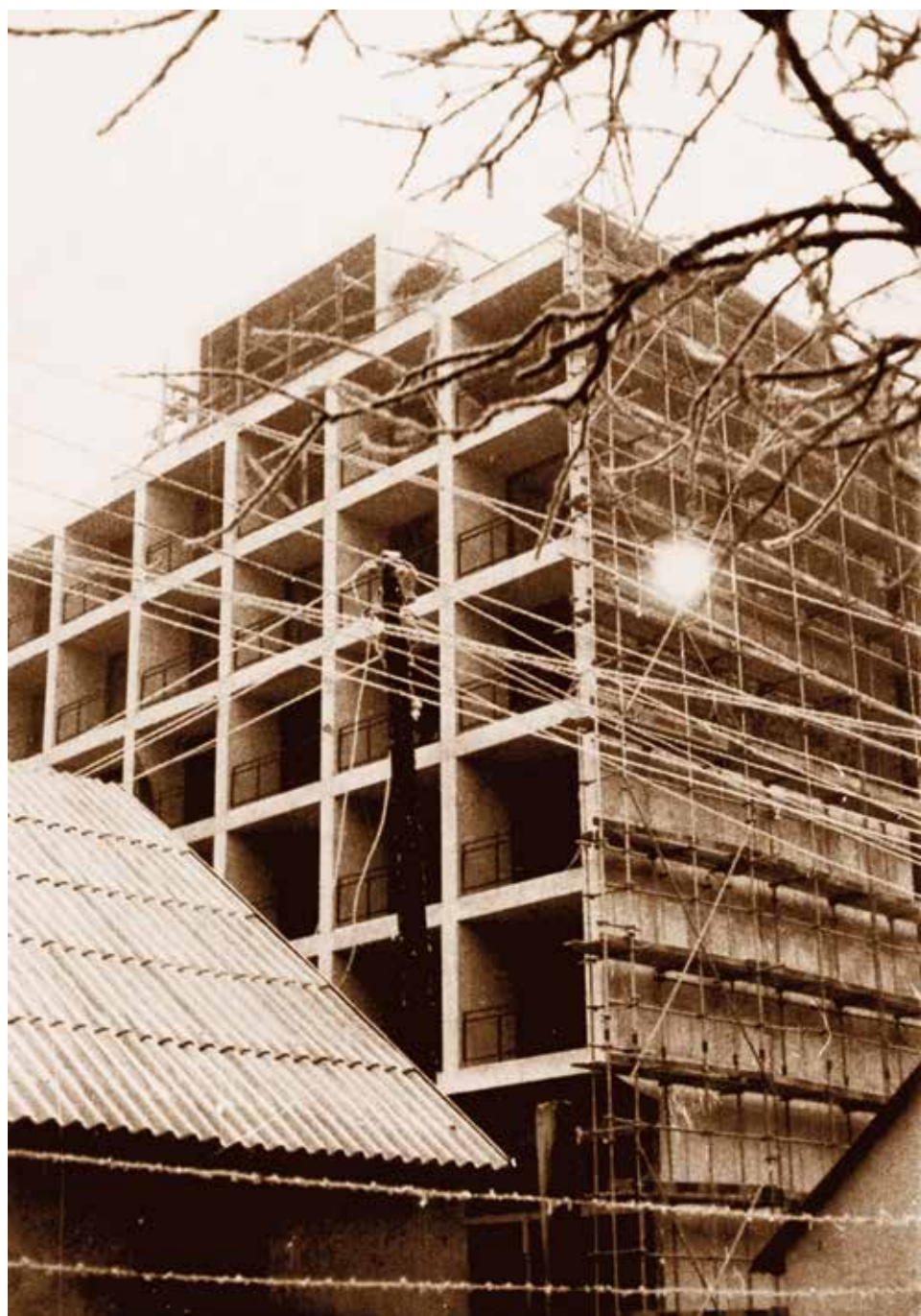
A *Forrás* ezen számában megjelent fotókat Tóth Sándor készítette, aki 1935-ben született Tiszakécskén. Fiatalon, 1957-ben lett a kecskeméti Ofotért fotólaborjának vezetője, majd a *Petőfi Népe* megyei napilap fotósa, fotórovat-vezetője, de már azelőtt is küldött fényképeket a lapnak. Ezen a területen dolgozott egészen 1993-ig, amikor nyugállományba vonult, de ezt követően is fényképezett, így több mint öt évtizedes munkássága során több ezer fotót készített Kecskeméten, többek között a város épületeiről, közttereiről. Ebből közlünk most egy válogatást, egymás mellé helyezve a régebbi és a közelmúlt ábrázolásait.

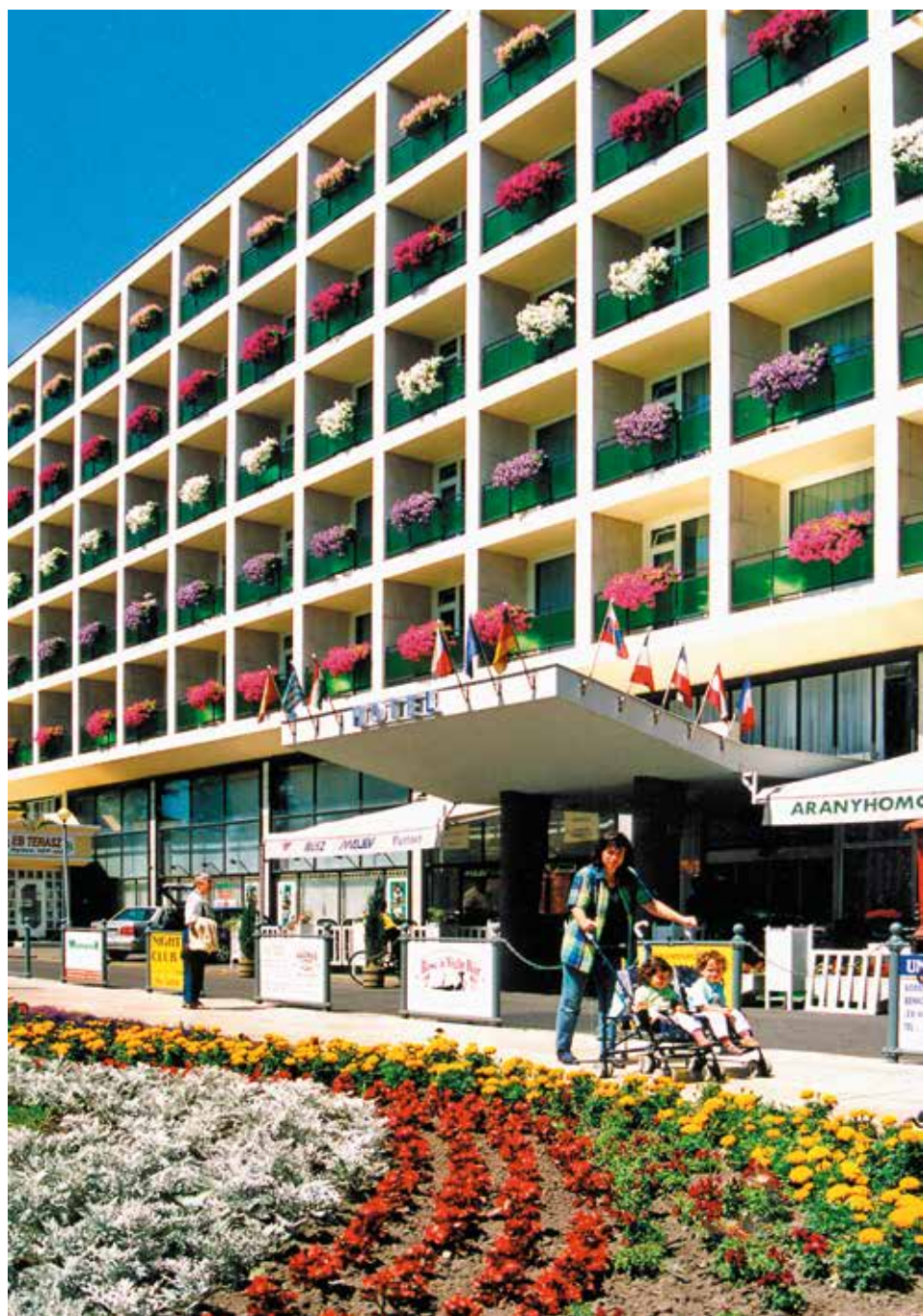
Tóth Sándor fényképei kiválóan dokumentálják, ahogy Kecskemét a 20. század második felében a mezővárosi hagyományokkal rendelkező középvárosból, a megyeszékhellyé válást követően, hogyan alakult át a korszak lenyomatait is magán viselő nagyvárossá. Kecskemét belvárosának jelentősebb átalakítására az 1956-os forradalmat követő konszolidáció időszakában került sor, az 1958 és 1968 közötti évtizedben, ezt követően a lakásépítés és a peremterületeken kialakított lakótelepek kerültek fókuszba.

Kecskemét belvárosában a meghatározó épületek többé-kevésbé megmaradtak, de a terek funkciói megváltoztak. A képek tanúsága szerint egy ideig, a modernizációs folyamat bizonyos szintjén, még jól megfért egymás mellett a lovas kocsi és a gépjármű. Ma már lovas kocsit nem lehet látni a belvárosban, az autókból meg túlságosan sok lett, így a központban forgalomkorlátozásra volt, van szükség (a járművek kiszorítása a főtérről, utcák egyirányúsítása).

A városközpontban a hatvanas években történtek a legjelentősebb változások. Ebben jelentős szerepet játszott a szimbolikus térfoglalás, amikor a kommunista berendezkedés is a maga ideológiája, elképzelése szerint igyekezett átalakítani a belváros képét. Kecskeméten szerencsére a főtér drasztikus átszabására nem került sor, de itt is nyomot hagytak. Ennek egyik leglátványosabb példája az 1912-ben épített Katolikus Bérház sorsa. A Nagytemplommal szemben megépített igen impozáns, háromszintes bérház a főtér egyik meghatározó épülete volt, melynek tetőhomlokzatát az Árpád-házi szentek szobrai és a város védőszentjének, Szent Miklósnak a szobra díszítette. Az 50 éves épületet 1964-ben bontották le, és a város 600 éves évfordulójára átadták a helyén felépített

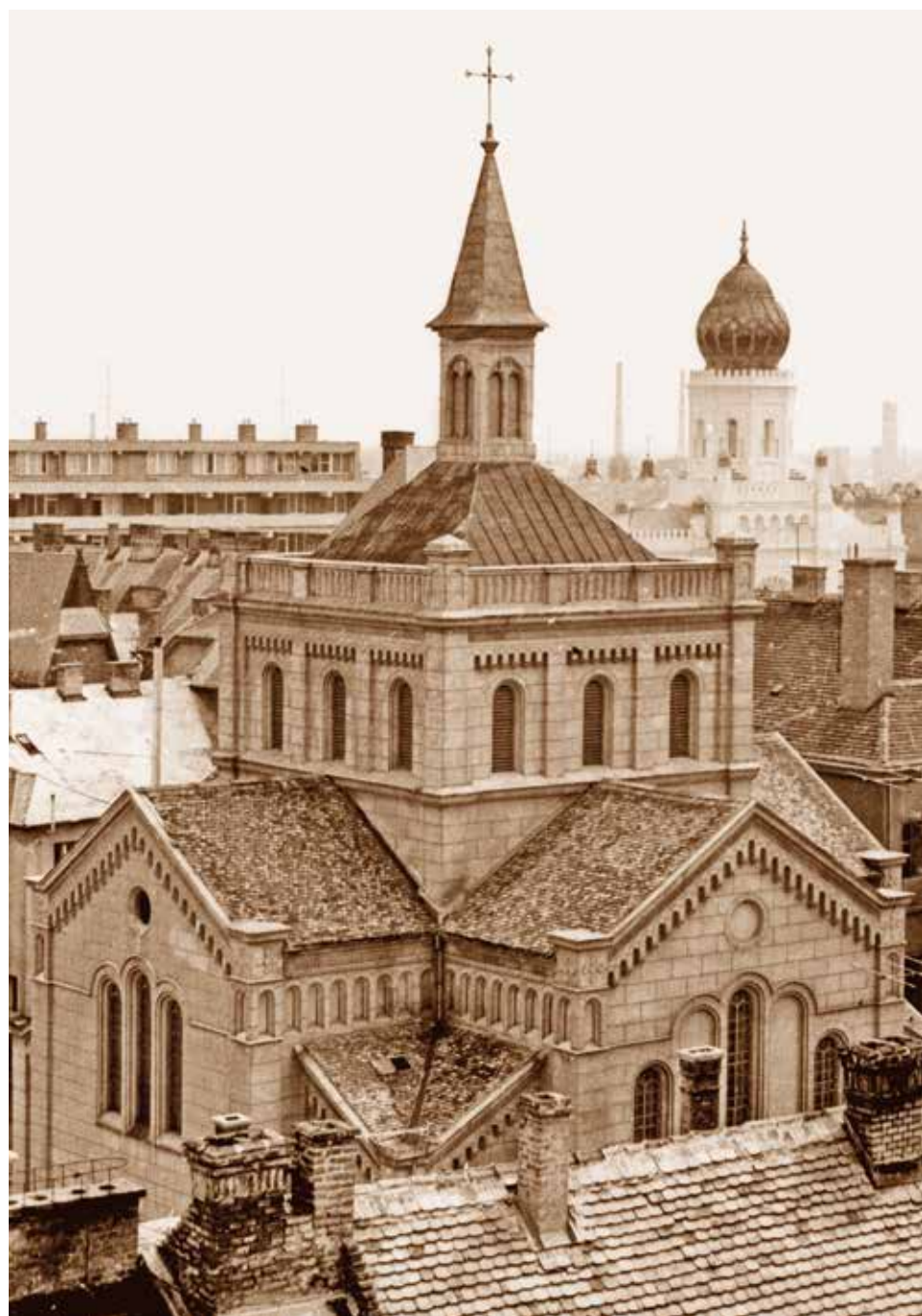

Lordok Házát. A szimbolikus térfoglalás másik jellemző emlékműve volt a főtéren a szovjet felszabadítási emlékmű, tetején a vörös csillaggal. Felszabadítási emlékművet az ország szinte minden településének központjában emeltek a szocializmus időszakában, és a korabeli ünnepeket rendszerint ezeknél tartották. Ezek kiemelt szimbolikus szerepe, valamint az országot megszállva tartó szovjet katonák napi jelenléte komoly meghasonlást okozott éveken át: az idősebb korosztály pontosan emlékezett az országot megszálló Vörös Hadsereg katonáinak helyi viselkedésére, másfelől a hivatalos állami propaganda, a helyi hatalmi, a munkahelyi és iskolai emlékezetpolitika ennek pont az ellenkezőjéről beszélt, és ebben a szellemben nevelte a fiatalokat. A Rákóczi út Cifrapalota felőli végében felállított, a szintén „kétes emlékü” 1919-es Tanácsköztársaság emlékművét, közkeletű nevén a „vasmarcsát” is elbontották. A kommunista berendezkedésre emlékeztető emlékműveket a rendszerváltás időszakában rendszerint elbontották, vagy új tartalmat kaptak.

A belső terek átalakításának ugyanakkor voltak előremutató, a modernizációt elősegítő változásai is. A Városházával szemben, a Ferences templom oldalába épített bazársor elbontása 1973-ban és a Kossuth tér megnyitása, a templomok kibontása, „láthatóvá tétele”, az Evangélikus templom esetében is előremutató volt, mint ahogy a város főteréről a járműforgalom fokozatos kiszorítása is.

A Nagykőrösi út főter felőli vége is nagy változásokon esett át. A 19. század közepén épített impozáns saroképületet, a háború előtt a helyi polgárság körében igen népszerű Beretvás Szállót, éttermet és kávéházat a háborút követően megfosztották a díszítéseitől és Béke Szállóvá nevezték át, majd 1958-ban lebontották, és 1971-ben a Fehér házat építették a helyére, amelynek földszintjén az OTP működik azóta is. Az egyik fénykép tanúsága szerint itt várta vendégeit a Gulyás csárda, ahol szabad tűzön, bográcsban főzték a négyféle egytálételt, ma már hihetetlennek tűnő, 10 forint alatti áron.

Kecskeméten, a Nagytemplom mögötti részen földszintes házak és kis utcák kerültek el. Ezt a részt a Katona József Gimnáziumig az 1960-as évek végén teljesen elbontották. A Szalagház központ felőli oldalán helyezkedett el egy szecessziós földszintes üzletház, mely ekkoriban már igen rossz állapotban volt, itt működött a „Don-kanyarnak” nevezett, a fotó tanúsága szerint „Italmérés” felirattal ellátott, hírhedt kocsmá.

A 2003-ban lebontott Kecskeméti Gazdasági Malom épülete is megfigyelhető a betonsílóval, illetve annak a helyén az építési terület, a központi buszállomásnak is helyt adó Széchenyi téren. Jól látható, hogy a téren házak álltak, és a buszállomás is jóval kisebb volt.

Úgy vélem, hogy nagyon fontosak ezek a fényképek, kordokumentumok. A város lakói változnak: születnek, meghalnak, ideköltöznek, elköltöznek az emberek. A jól kigondolt és alaposan megépített épületek néhány nemzedéknél is maradandóbb elemei lehetnek a városi térnek, vannak több száz éves épületek is a belvárosunkban, de igazán hosszú távon a város területe, a tér marad, csak a funkciója, szerkezete változik – igazodik a megváltozott életkörülményeinkhez. Ebben a változásban fontos megőrizni a múlt emlékeit, értékeit, és közben a jelen megváltozott életviszonyaihoz alakítani a mindennapi életünk terét.

Fehér Zoltán

„Német császár levelet ír Kossuthnak”

„Kívülről” és „belülről” érkező hazafias mentalitás
Bátya dalkincsének szövegeiben

Bátya magyar és rác népdalkincsének gyűjtését valóban a huszonnegyedik órában végeztem el 1952-től 1990-ig. Akkor még éltek azok az emberek, akik fiatalkorukat a Monarchia első világháború mozdulatlanul látszó parasztvilágában éltek le. Őrizték tudatukban annak emlékét. S mivel Bátya kétnyelvű falu volt, polgárosulásában elmaradt a tiszta magyar falvaktól. Ezért olyan archaikus elemeket is megőrzött műveltségében – így zenei hagyományaiiban is –, amelyeket a tiszta magyar lakosságú falvakban már rég elfelejtettek. Itt még „tisztább volt a forrás”. Természetes, hogy a „felülről és kívülről érkező hatások” azért már akkor is kimutathatók voltak a bátyai nép tradicionális kultúrájában. Amikor a hasonló történeti múltú, hasonló vegyes etnikumú szomszédos Dusnok népzenejét gyűjtöttem, szinte a bátyaihoz hasonló tapasztalatokat szereztem. 1990-re, a rendszerváltás idejére pedig már elsovadt a nemzet élető gyökere, a parasztság is.

Kálmány Lajos, a híres folklorista pap, a szegedi nagytájon végzett XIX. század végi gyűjtései során különös figyelmet fordított a történeti hagyományokat őrző népköltészeti alkotásokra, ám ennek ellenére alig lelt olyan folklóradatot, amelyek a kuruc kornál régebbiek. Bátján a rác szövegű anyagban viszont – ha nem is nagy számban – előkerültek még a török kori, sőt Mátyás király korát idéző szövegek is.

1868-ban, az Eötvös-féle népiskolai törvény szinte „erőszakosan” beavatkozott a paraszti társadalom életébe, és ennek következtében nemcsak a gyermeknevelés gyakorlata, hanem a gazdálkodási hagyományok is átalakultak. Az analfabetizmus felszámolásával pedig egyre nagyobb jelentőségűvé vált a még élő népköltészetben a hagyományok írásbeli átszármaztatása, valamint a mű- és népköltészet kölcsönhatása. Az iskolai énekórákon olyan dalokat is tanítottak, amelyek a magyar identitást erősítették – javarészt nem népdalok voltak –, s ezek is a „falu dalkincsének” is részeivé váltak (*Árpád apánk, ne féltsd ősi nemzedet, / Nem vész az el, ha eddig el nem vészett...*). Új jelenség volt, hogy a vásárokon beszerzett, betyárokról (népi szabadságharcosok!) szóló „népies” ponyvaregények nagy közkedveltségnek örvendtek, a középkori énekmondók kései utódai, a „históriások” rémtörténeteihez hasonlóan, amelyeknek nyomtatott formájából éppúgy olvasott fel téli szomszédolások alkalmával odahaza egy-egy jófejű iskolás gyermek, mint az újságokból.

A magyar történelem is megjelent Bátya dalkincsének szövegeiben a hazaszeretettel együtt. Nem csak azért, mert Bátya népe itt élte meg azokat, hanem azért is, mert a falu népének az a része, amely a magyar őslakosság leszármazottja, lelke mélyén – rác nyelve ellenére – mindig is magyarnak érezte magát. Valószínű azonban, hogy az iskolai énekórákon tanulták a következő dalokat. Az első dalunk a kuruc időket idézi, s a „Cérnagyáros”-nak nevezett Guzsván János felesége (1905) énekelte. Nyilvánvalóan műzenei alkotás archaizáló szövegével együtt. A szövege talán Rákóczi hamvainak hazahozatala idején

keletkezett. Abban az időben nagy népszerűségnek örvendtek ugyanis a Thaly Kálmánnak és követőinek kuruc nosztalgiát kifejező dalai. Ez a dal is a kiegyezéskori 48-as párt függetlenségi programját népszerűsítette. Dallama viszont „az első új stílusú magyar népdal” szerkezetével egyezik meg (XVIII. sz.), ami Pálóczi Horváth Ádám *Ötödfélszáz énekek* című kéziratos lejegyzésében található „Prussiának királya méltán haragszik” szöveggel.¹ Nem véletlen, hogy felfedezője a néprajzi adatokat, tanulmányokat megjelentető folyóiratban, az *Ethnographia* 1906-os évfolyamában közölte.² A bátyai iskolába is akkortájt kerülhetett.

*Rákóczi, Bercsényi, ragyogó vitézek
Napkelet tájáról fegyverek kelének,
És amint fölkeletek, fohászuk égbe száll,
Segíts meg, istenünk, harcaink hevén át.*

*Segíts meg istenünk, és te Szűz Mária,
Hogy el ne pusztuljon magyarok hazája,
Magyarok hazája, oly dicső volt híred,
Hogy arany almának neveztek el téged.*

*Az alma lehullott, csutkája csak van meg (!) (csak csutkája van meg)
Mióta az ország labanccal tele lett,
Magyarok hazája, aranyos szép alma,
Ki téged őrizett, hideg hant takarja.³*

Második példánk szintén műzenei, iskolában tanított dal lehetett, ugyancsak szabadságharcos témájú, de már 48-as, akár Kossuth-nótának is mondhatnánk. Az előbbi dal énekesének férje, Guzsván János (1897) énekelte. Nyilván a XIX. század második fele politikai küzdelmeinek idején a 48-as párt hívei dalolhatták. Akkor még élhettek azok a veteránusok, akik Kossuth honvédeként harcoltak 48-ban. A dal allegorikus szövegében Ferenc Jóska és Kossuth Lajos képzeletbeli levélváltásában a győztes császár megalázó „szolgálatot” ajánl a legyőzött, emigrációba kényszerült Kossuthnak, Magyarország volt kormányzójának. A nagyon „magyaros” csikósságot. Kossuth látszólag elfogadja, de egy kis türelmet kér, hogy aztán annál nagyobbat csattanjon az a bizonyos politikai „ustor.”

*Német császár levelet ír Kossuthnak,
Szegődjön be őhozzája csikósnak,
De a Kossuth feleletül azt írja,
Hogy nem kész még a karikásustorja.*

*Majd ha kész lesz a karikás nagy ustor,
Megállj német, majd kilakolsz másodszor,
Megtudod majd, hogy a Kossuth mit akar,
Eszedbe jut százezerszer a magyar.⁴*

1 PÁLÓCZI HORVÁTH ÁDÁM: *Ötödfélszáz énekek*, Bp. 1953. 243.

2 *Ethnographia*, 1906.

3 FEHÉR ZOLTÁN – FEHÉR ANIKÓ: *Bátya népzeneje*, Kecskemét 1993. 137. Ak: GUZSVÁN JÁNOSNÉ (1905).

4 *Uo.* 152. Ak: GUZSVÁN JÁNOS (1897).

Valószínűleg a szabadságharc bukása után, a Bach-korszakban keletkezett az az új stílusú magyar népdal is, amelyet Szurop János (1918) énekelt nekem. Feltehetőleg – mulatós szövegtartalma miatt – ezt már nem az iskolában tanulták. De a bátyai „jegyző, bíró, kántor és pap” énekelhette, s a nép eltanulhatta tőlük. Szövege a „sírva vigadó” magyar urak (értelmiségiek, dzsentrik) hangulatát fejezi ki, amikor a közjük keveredett rejtőzködő (bujdosó) honvédek kilétéről cinkos egyetértéssel hallgatott a társaság. Egy szó sem esik a szövegben a szabadság elbukásáról, csak sejthetjük, hogy emiatt isznak *bújukban* a magyarok. A mulatozás pedig ráadásul a sváb Nemesnádudvar pincéiben folyik. Az élet, a bálók meg a lakodalmak azonban fölülírják a nemzeti gyászt: jókedvűen mulatnak a menyecskék meg a lányok.

*Jó bor terem a nádudvari hegy alján,
Akad is ott tele pince akárhány,
Akárhányat találtam mind bejártam,
Mindegyikben alaposan eláztam.*

*Jegyző, bíró, kántor és pap sorjában,
Iszik ottan a sok magyar bújában,
Iszik ottan zenész is, mert itatják, -ják
Hová való, azt sohasem kutatják.*

*Télen fogy el a szüreti borocska,
A bálókra meg a lakodalmakra,
Jókedve van menyecskének, leánynak,
Hull a bankó a muzsikusz cigánynak.⁵*

Ugyancsak a szabadságharc utáni politikai hangulatot tükrözi a következő dal. Elterjedését és talán a forrását is a korabeli 48-as (ellenzéki) újságokban kell keresnünk, s bizonyosan nem iskolai tandal volt. Énekelte a szállási Tupcsia Francis (1922). Szövegének megértéséhez tudnunk kell, hogy Magyarországon 1851-ig bárki szabadon termelhetett, értékesíthetett dohányt. Ekkor azonban a Császári Nyílt Parancs (1853), vagyis az úrbéri viszonyokat végképp felszámoló, az úrbéri pereket elindító törvényekkel szinte egy időben jövedéki terméké nyilvánították a dohányt. Csak engedéllyel és a jövedéki adó befizetése után termelhetett bárki is. Később az árusítást is szabályozták. Ennek következtében kezdtek el működni a trafikok. Mindezt a rebellis magyar nép úgy élte meg, hogy lám, a bécsi udvar még jobban megkurtítja a magyarok jogait. A XIX. század második felében fellángoló olasz risorgimento, Garibaldi függetlenségi küzdelme rokonszenvet ébresztett hazánkban. Később Kossuth is oda emigrált, onnan tartotta ébren a hazai 48-as eszméket. S míg a Garibaldi ellen küzdő osztrák seregekben sok magyar harcolt, a honi közvélemény az olaszoknak „szurkolt”. Ekkor volt divatos országszerte a közismert német-bosszantó dalocska: *Kerek ez a zsemle, / Nem fér a zsebembe, / Kétfelé kell vágni, / Úgy kell megpróbálni, / Éljen Garibaldi.* Alábbi dalunk szintén félnépi alkotás, mint a korabeli kortesnóták. Talán egy falusi dzsentri, egy notárius, kántor vagy egy tanító írta? (Lehet, hogy ezt a dalocskát kortesnótának szánták.) Szövegében a pipa azért mondja föl a szolgálatát, mert belőle már „magyar dohányt” nem szívhat gazdája. Ezért a pipa még hazáját is elhagyná. S hová akar emigrálni? A lázadó, egységesülni akaró Itáliába. Nem kívánja áruló gazdáját tovább szolgálni, hiszen az trafikost fogad, mulatni szeretne. De furcsa ez a mulatás. Olyan magyaros

⁵ Uo. 153. Ak: SZUROP János 1918.

sírva vigadás ez is, hisz a pipaszurkálót gazdája „felköti” – talán maga helyett – a sallang végire. Ezek után természetes, hogy a Bach-korszakban szinte a hazafias ellenállás szimbóluma lett a finánc nem látta „szűzdohány”.

Hogy a kétnyelvű Bátya a Bach-korszakban és utána is ilyen 48-as ideákat vallott, akár Móra Ferenc foltozó-szűcs apja Félégyházán, azt nem kis mértékben néhány helybeli (itt élő) személyiségnek tulajdoníthatjuk. Egyikük, a falu legnagyobb földesura, a németgyűlölő (bár német eredetű) Vigyázó Ferenc és Sándor, valamint birtokának intézője, László Károly „inzsínör”, aki Kossuth titkára volt korábban az emigrációban. Pásztori Endre tanító úr meg szintén emigrációból tért haza, s írogatta a pesti lapokban szabadságharcos tüzértiszti és bulgáriai emigrációs élményeit. A falu népének korabeli magyar elkötelezettségét jelzi az, hogy két bátyai negyvennyolcas honvéd temetői keresztjén is feltüntették, milyen csatákban vettek részt honvédként a szabadságharc idején. Az egyik kereszt felirata: MATOTA ISTVÁN VOLT 48-AS HONVÉD, RÉSZT VETT A NAGYSZOMBATI, POZSONYI ÉS KOMÁROMI CSATÁKBAN. ÉLT 65 ÉVET. MEGH. 1903 ÁPR. 10-ÉN BÉKE PORAIRA. EMELTETTE BALÁZS FIA: Matota István, aki fiát Árpádnak kereszteltette, unokája meg Mádira magyarosított, s a bátyai iskola tanítójaként ment nyugdíjba.

Most pedig lássuk azt a Bach-korszakbeli magyar „protest-song”-ot.

*Egy napon egy csütörtöki napon
A pipa bekocogtat az ablakon
A pipa bekocogtatott, jó estét gazdám,
Van-e benned jó magyar dohány,*

*Ha nincs benned jó magyar dohány,
Énbelülem többet nem pipálsz,
Én elmegyek Olaszország felé
Csutora meg Albánia felé.*

*A gazdám az trafikust fogadott,
Melléje egy muzsikust hozatott,
Pipa megtáncoltatja, csuhaj, a zacskót,
Csutora meg a hatakos hordót.*

*A pipaszurkáló is fölugrik,
Hát én kedves jó gazdám, hová jutok,
Ide, ide jer zacskóm szélire,
Rákötlek a sallang végire.⁶*

Nyilvánvaló, hogy ez a bátyai vidám balladás dal nem egyedi, máshol nem ismert alkotás. Ki gondolná azonban, hogy első lejegyzője Móricz Zsigmond volt, aki szülőföldjén gyűjtötte (1903–1905), s a *Magyar Népköltészet* sorozatának XVII., Szatmár megyei kötetében közölte.

*Összeveszett pipa a gazdával
A papaszár meg a csutorával,
El is indult ő a nagy világba,
Ferenc Jóska kegyes (?) táborába.*

6 FEHÉR Zoltán – FEHÉR Anikó: Bátya népzeneje

*A pipa ment Németország felé,
A csutora Lengyelország felé...*

*Csak még egyszer jönnél haza pipám,
Véle együtt készséges csutorám!
Úgy gondodat fogom viselgetni (!)
Zsebkendőbe foglak takargatni.*

*Egyszer esett csütörtöki napon,
Békocogtat pipa az ablakon:
Édes gazdám, van-e trafikdohány?
Mert ha nincsen, nem szíjsz (!) többet, gazdám!*

*A gazdája muzsikust fogadott:
Hatvan krajcárt a trafikba adott.
Úgy megforgatta pipa a zacskót,
A csutora, acélt, kovát, taplót.*

*A pipaszurkáló is felugrott:
– Hát én, édes gazdám, hová jutok?
– Ide, ide a zacskóm szélire:
Rákötlek a sallang végire.⁷*

Valószínűnek látszik, Móricz adatközlője, az a bizonyos „Lidi néni”, nem emlékezett biztosan az „eredeti” balladás dal szövegére, vagy romlott változatát ismerte, mert illet mond, hogy a pipa Ferenc Jóska táborába indul (48-as dalok fordulata), miután összeveszett gazdájával. (Az eredetileg ellenzéki [48-as] szöveg félig rejtett mondanivalója „kikopott” a használat során a dalból.) Aztán a folytatásban csak kétsoros versszakot énekel. (Refrénre?) Gyanús az is, hogy hová mennek. Miért Németországba és Lengyelországba? Nem tudjuk, mi miatt vészett össze „pipa a gazdával”. Ezért én az első két versszakot „megfejelésnek” tartom. (Ilyen megfelelés található Petőfi *Juhász legény, szegény juhász legény* folklorizálódott változatában is.) Az „igazi” szöveg – szerintem – csak a negyedik versszakban bukkan elő, de ott is nem a „jó magyar dohány” meglétéről érdeklődik a pipa, hanem éppen „trafikdohányról”. Aztán meg a pipa, mintha osztrák pandúr volna, a trafikdohány használatát teszi kötelezővé. Pont fordítva, mint a bátyai „kurucosabb” változatban. Így valóban megérdemli ez a változat a Katona Imre által adott „tárgyak lázadása” című besorolást.

Albert Ernő pedig Csíkjenőfalván talált rá 1973-ban. Első versszaka a pipa külföldre való távozását közli, a továbbiak pedig a hazatérését. Szóval ez utóbbi variánsban már nyoma sincs a dohánymonopólium elleni protestálásnak.

*Elveszett a pipa a tartóval
A csutora a masina tartóval
Pipa elment Lengyelország felé
A csutora Amerika felé*

⁷ Magyar Népköltési Gyűjtemény XVII. kötet. Szatmári gyűjtés. Gyűjtötte: Móricz Zsigmond. 1. kötet. Ss: KATONA Imre, Bp. 1991. Ak: Lidi néni, Magosliget.

*Egy szép napon, csütörtök délután
Pipa bekocogtatott az ablakán
Jó napot, édes gazdám, hazajöttem már
Van-e nekem egy karika dohány*

*S erre a pipa muzsikust fogadott,
Száz lejével trafik dohányt fogadott
S pipa megtáncoltatta a tubakos zacskót.
A csutora a masina tartót.*

*S erre a pipaszurkáló is felugrott,
Hát én kedves jó gazdám hova jutok
S uccu néki, a zacskó széles szélére
Haj, rákötve a szalag szélére*

A szintén erdélyi Benedek Tibor Magor *Titkon tartottam egy ösvént* című felcsíki népdalgyűjteményében ilyen változatban találunk dalunkra.

*Egy szép napon, csütörtök délután
Pipa bekocogtatott az ablakon
Hon vagy-e édes gazdám? – Hazajöttem már.
Van-e számomra egy karika dohány?*

*Erre a pipa muzsikást fogadott,
Száz lejére trafikdohányt hozatott,
Pipa megtáncoltatta tubákos zacskót,
A csutora a muzsikartartót.*

*Erre a pipaszurkáló es felugrott.
Hát én édes jó gazdám, mire jutok?
Rákötlek a zacskómnak a recés szélére
Eléveszlek, beléteszlek s kiveszlek.⁸*

Azt hiszem, nem az elfogultság mondatja velem, hogy a bátyai szöveg cselekménye és mondanivalója logikusabbnak, érthetőbbnek tűnik, mint a székely variánsoké. Azt is megkockáztatom, hogy oda később került el a dal, mint Bátyára. Talán csak Trianon után (ezért van a szövegben a román „lei”). Ekkorra már a dohánymonopólium körüli bonyodalom elfelejtődött, hisz aktualitását veszítette. Nincs a székely szövegekben a „jó magyar dohány” kifejezés, ami a finánc nem látta szűzdohányt és a passzív ellenállást jelenti. A pipa Olaszországba való emigrálása is hiányzik a székely szövegekből, hisz itt Lengyelország és Amerika szerepel helyettük. Így a szöveg elvesztette „eredeti” (?) politikai protestáló tartalmát, s pusztán a tárgyak perszonalizálódásának játékos formulájává vált.

Nézzük csak meg, miként válnak emberszerűvé a dalban szereplő dohányzóeszközök. A pipa bekocogtat, beszél a zacskóhoz, megtáncoltatja a zacskót, a csutora megtáncoltatja a hordót, a pipaszurkáló felugrik, beszél, végül a gazda (az ember) felköti a zacskó szélire. Az efféle megszemélyesítés Európa népeinek folklórjában élő hagyomány, de nálunk legfő-

⁸ BENEDEK Tibor Magor: *Titkon tartottam egy ösvént*. Gyergyószentmiklós 2016. 74. Ak: Székely Árpád.

képpen a „tücsöklakodalom” típusú gyermekköltészeti alkotásokban fordul elő. Seemayer Vilmos 1933-ban a Somogy megyei Gigen gyűjtött egy ilyen szövegű gyermekdalt.

*Sütőlapát táncot jár, a kemence lángot jár
Szívem Ilonám, gyöngye violám*⁹

A típus magyar változataiban azonban inkább állatokat személyesítenek meg, miként a címadó kanásztánc típusú Tolna megyei népdalunkban.

*Házasodik a tücsök, szűnyog lányát kéri,
Csiszeg-csoszog a tetű násznagy akar lenni,
Oda ugrik a bolha vőfély akar lenni,
Mindenféle csúf bogár vendég akar lenni.*¹⁰

A Hont megyei Ipolybalogon ilyen népi abszurdot gyűjtöttek:

*Ha bemegyek a bableves csárdába,
Ott mulat a krumplileves bújába,
Túrós csusza összeveri bokáját,
Mákos csusza megöleli babáját.*¹¹

Ág Tibor a Nyitra megyei Zsérén 1953-ban jegyzett le egy tíz versszakos „állatlakodalom” típusú, valószínűleg félnépi eredetű dalocskát. Persze itt sem állatok, hanem tárgyak viselkednek emberi módon. A dal Erdély kivételével országosan ismert. Ebből is idézek.

*Házasodik a lapát,
Elveszi a piszkafát
Zireg-zörög a földő,
Sistereg a serpenyő.*

*Csörömpöl a rézkanál,
A mozsár is muzsikál,
Nyújtózik a nyújtófa,
Mellik is az új nótá?*¹²

„Azok a folklórvariánsok – írja Grynaeus Tamás –, amelyekben állatok és emberek, vagy állatok és tárgyak együtt mulatoznak, a »fenékkal felfordult világ« képzetének már korcs, értelmetlen változata.”¹³ Ezt a jelenséget neveztem én népi abszurdnak.”¹⁴

Özvegy Balogh Dánielné (1885) kedvenc nótafám és népdalköröm lelkes énekese volt még nyolcvanéves korában. is. Egy füzetet teleírt nótáinak szövegével. Tőle vettem mag-

9 Magyar Népzene Tára I. Gyermekdalok, Bp. 1950. 466.

10 BÁRDOS Lajos: 101 magyar népdal. Bp. 1945. 20.

11 Magyar Néprajzi Lexikon V., Bp. 1982. 377.

12 ÁG Tibor: Semmit sem vétettem Nyitra városának. Nyitra-vidéki magyar népdalok. Duna-szerdahely, 2004. 152.

13 Magyar Néprajzi Lexikon V., Bp. 1982. 377

14 ФЕНЕР Zoltán: Fát vágok fát, de micsoda fát. A népi abszurd. Hitel 2019/9.

netofonra az alábbi új stílusú, sokfelé ismert katonanótát. Szövege azt a fegyvernemi virtuskodó csipkelődésből származó büszkeséget fejezi ki, amely sok katonadalban felcsendül, s benne a lovas vitéz, a huszár fensősége fejeződik ki a gyalogos bakával szemben.

Engedje meg a kedves olvasó, hogy a népdalszöveg kapcsán egy kis nyelvtörténeti kitérőt tegyek. Ma már fel sem tűnik, hogy a dalban per/te szólítják meg a felséges urat. Ez nem bratyzás, nem letegezés, hanem azoknak a hajdani időeknek az emléke, amikor nyelvünk még nem ismerte a magázás (önözés) szokását. Pedig a tiszteletteljes tegezés él mai nyelvhasználatunkban. A Jóistent még ma is tegezzük imádságainkban „Mi Atyánk, ki *vagy* a mennyekben.” Meséinkben pedig az uralkodót így illet megszólítani: „Uram, királyom, életem-halálom kezébe ajánlom.” A való életben, főként a főúri levelezésben pedig általános volt a „tekegyelmed” címzés. (Az is érdekes nyelvi jelenség, hogy nem ilyen sorrendben áll a megszólított neve, hogy „királyom, uram”, mint ahogy „Uram, Istenem” a fohászkodás gyakoribb formulája, nem pedig „Istenem, uram”, hiszen nem ismerünk ilyen formát sem: Isten úr, de ilyet igen, hogy Urísten.)

Visszatérve a katonadalra, Örzse néni – talán szándéktalanul – aktualizálta a dal első sorát, amikor Ferenc Jóska helyett Sztalin Jóskát mond. (Micsoda felségsértés abban az időben!) Ez akkor volt ugyanis, amikor a magyar honvédséget gimnasztorykába, pilotkába, tehát szovjet egyenruhába öltöztették, az 1950-es évek elején. A magyar büszkeség mondatta a hajdani magyar katonával (*meg a szovjet megszállás idejének bátyai énekesével*), hogy őt bizony – magyar léte – a ló illetné meg (mert hisz lovas nép a magyar), és csak ezzel tudna imponálni a szeretőjének. A második versszakban már Horthy Miklóst kéri, hogy katonasága idején viselje gondját az édesanyjának. A szöveg utolsó sorában még az „állampolgári engedetlenség” lehetőségét is megemlíti, ha elmarad a szülőről való gondoskodás. Itt azonban már a fenyegetés ismét a „német császárnak” (Ferenc Józsefnek) szól. (Íme a népi történelemszemlélet: Sztalin Jóska, Ferenc Jóska, Horthy Miklós, mindegy, hogy ki, egyformán elviszik a legényeket katonának, akiknek joga sincs követelni jobb bánásmódot. S mindez egyetlen dalban.)

*Sztalin Jóska, ha bevöttél engöm katonának,
Adj hát lovat, adj hát lovat, hogy gyalog ne járjak.
Adj hát lovat, adj hát lovat, egy nyerges paripát,
Kivel átugratom babám rácsos kiskapuját.*

*Horthy Miklós, ha bevöttél engöm katonának,
Viseld gondját, viseld gondját az édesanyámnak
Mert ha gondját nem viseled az édesanyámnak,
Nem szolgállok három évet a német császárnak.¹⁵*

Ez a katonadal szövegtípus előkerült Bartók Béla gyűjtésében Ipolyviskről már 1914-ben egy leány előadásában. A szöveg azonban a bátyaival szemben nem 14, hanem csak 11 szótagos, s természetesen a dallam is más. Itt már a császár meg is ígéri a magyar legénynek a „nyerges paripát”. A ló és a vele végzett ugratás, valamint a kapu a magyar népdalok jelkép-rendszerében szexuális szimbólum.¹⁶ Ennél fogva dalunk nemcsak katonai, hanem szerelmes dalnak is felfogható, nem csoda hát, hogy leányka énekelte. Bartóknak.

¹⁵ Uo.

¹⁶ HOPPÁL Mihály – JANKOVICS Marcell – NAGY András – SZEMADÁM György: Jelképtár. Bp. 2010 „A nemzetközi – elssorban népi – szóhasználatban a lóval kapcsolatos tevékenységek a nemi aktust is jelentik..”

*Ferenc Jóska, ha bevettél huszárnak,
Adjál lovat, hogy én gyalog ne járjak,
Adok fiam olyan nyerges paripát,
Átugorhadd babád rácsos kapuját*

*Ferenc Jóska, ha bevettél tüzérnek,
Viseld gondját az én édesanyámnak.
Mert ha gondját nem viseled szegénynek,
Nem szolgállok csak a csillagos égnek.*

A sok szövegváltozat közül lássunk megint egyet Móricz szatmári gyűjtéséből, amelyben a huszárlégeny saját szomorú sorsára is gondol, miközben a császár gondviselésére bízva édesanyját.

*Ferenc Jóska, ha bevettél huszárnak
Viseld gondját az én édesanyámnak!
Mert már én úgysem soká viselem:
Ótamára bízom a jó Istennek.¹⁷*

Szintén Felvidéken, Szécsénkén (Hont megyében, ma Szlovákia) jegyezték le 1976-ban egy másik, de szintén 11 szótagos variánsát..

*Ferenc Jóska őfelsége, ha bevettél huszárnak
Adjál nekem pejparipát, hogy én gyalog ne járjak
/ :Adjál nekem: / piros pejparipát
Még az éjjel átugratom babám rácsos kapuját.*

Katonanóták. (De csak az egyikben jelenik meg a háborús hősi halál lehetősége.) Inkább a magyar büszkeség huzakodik az atyáskodó bécsi uralkodóval. Katonanóták a boldog béke korából, amikor még az angyalbőrbe bújtatott magyar legények kimenőik alkalmával a Burgban vagy Stefánián „hódították” a cselédlányokat, miközben a katonabandák zenéje zsongította el a burgerok lelkét.

Aztán persze azután a „különös nyaréjszaka” után, midőn „Az égből dühödt angyal dobolt riadót a szomorú földre”, megváltozott minden. „Bajban van a messzeváros, / Gyűrközni kell a Halállal: / Gyűrközz, János, rohanj, János.” S a „Nótázó vén bakák” végelláthatatlan sorai vonultak a galíciai vagy a doberdói csataterekre, meg a csucsai frontra.. Dalolva mentek meghalni, s „Álltak, mert így rendelték el. S be szép ilyen végzetes néppel / Ugyanannak tudni magunkat.” – írta Ady. Akkor már nem incselkedő dalokat énekeltek a lányok kapujának átugratásáról, hanem efféléket:

*Gyertek, magyar fiúk, húzzunk drótot, ha lehet,
Közeledik már a román hadsereg,
Szólnak az ágyúk, ropognak az apró fegyverek*

17 Magyar Népköltési Gyűjtemény XVII. kötet. Szatmári gyűjtés.1. kötet Gyűjtötte: Móricz Zsigmond. Sz: KATONA Imre. BP. 1991. 148.

Ez a szomorúan dacos katonanóta két világégésben is aktuális volt. Egy olyan emléket ébreszt mindig bennem, mintha én találtam volna ki. Pedig ez nem kitaláció, hanem tény, s így a földön járó eseményt hirtelen szimbólummá emeli két esemény egybeesése. A dalt az idős dusnoki Hodován Jóska bácsi énekelte nekem magnóra, a kiérdemesült téesz-brigádvezető. Beszélgetésünk közben kiderült, hogy ő géppuskás volt a honvédségnél. Már azt nem tudom, hogy Schwartzlose-t kezelte-e vagy villámgéppuskát, de az szíven ütött, mikor elmondta, hogy negyvennégy októberében katonaként a Tisza menti harcokban, gyermekkori falum, Kécske határában, talán a pereghalomi dűlőben sebesült meg. Mikor halálhírért vettem, illendő módon nekrológgal búcsúztattam el a *Kalocsai Néplap*ban, mint jó néhány „adatközlőmet”.¹⁹

Történt pedig, hogy a dusnoki általános iskola énektanárnője népdaléneklési versenyt rendezett az iskolájában, s erre engem is meghívott zsűrielnöknek, mert hisz javarészt az én gyűjtésemből adták elő az ifjú szereplők repertoárjukat. Megy a műsor, egyszer csak a tizenkét éves Baksa Zolika bejelenti, hogy a következő dalt Hodován János bácsitól tanulta, s már fújja is:

*Románia felé nem tudjuk mink az utat,
Főhadnagy úr, vezessen minket oda.
Elvezetlek, jó fiaim, én is elmegyek,
A Jóisten tudja, ki jön vissza veletek.*²⁰

...én is elmegyek. A Jóisten tudja, ki jön vissza – visszhangzott még a fejemben. De hisz ez az előbb idézett dal első versszaka! – villant eszembe. Az ifjú énektanár pedig épp ekkor súgta a fülembre: „Éppen most temetik Jóska bácsit.” (Mintha hallottam is volna ebben a percben a temetői lélekharangot.) Összeszorult a torkom. Meghalt, „elment” az öreg géppuskás, de a katonanótája itt szárnyalt egy tizenkét éves kisfiú ajkán. Úgy megy el az örökkévalóságba, hogy a magyar vitézség dala kíséri.

*

A fentiekben néhány általam gyűjtött, hazaszeretetet, hazafiságot tükröző dalszöveget közöltem. Sajátosan magyar és paraszti hazaszeretet rejtezik bennük. Bemutattam távolabbi variánsait, formai szerkesztésük hagyományos módjait, keletkezésük körülményeit és lehetséges hatásait is próbáltam megvizsgálni. Látható, hogy a variánsok az átalakulások során néha elvesztik eredeti mondanivalójukat, más szövegtípusba sorolódnak. Ma már senki sem tudja Bátyán ezeket a dalokat. Országosan sem túlságosan közismertek. Így könyveimben, valamint jóval terjedelmesebb kézíratos gyűjteményemben már csak „lenyomatait”, emlékei a nem is olyan régi, de véglegesen eltűnt parasztfalu népe gazdag lelkivilágának. Jó emlékezni rájuk. És – talán – tanulni belőlük.

18 FEHÉR Zoltán: „Sumo, sumo visola si”. Erdő, erdő, de magos vagy. Dusnoki népdalok. Kalocsa 2000. 152.

19 FEHÉR Zoltán: Elment az öreg géppuskás is. (Hodován Jóska bácsi halálára) Kalocsai Néplap 2001. ápr. 5.

20 Ua., mint a 19. jegyzet.

Végső István

Spanyolnátha Kiskunhalason az első világháború után

„Spanyolországból egy új betegség rohanta meg a különböző országokat. A titokzatos új háborús betegség Halast sem kerülte el. Itt is feltűnt, szerencsére szóróványosan és enyhe lefolyással. Eddig mindössze néhány megbetegedés történt és mindegyik esetben rövidesen beállt a gyógyulás. Aggodalomra a legkisebb ok sincsen, mivel a betegség teljesen veszélytelennek mondható. A betegséget az orvosok eleinte egyszerű influenzának tartották s csak a spanyol betegség leírását olvasva állapították meg, hogy tulajdonképpen miről is van szó. (...) Halálos eseteket nem észleltek. Kezdetben nagy láz lép fel, mely azonban hamarosan elmúlik. A gyógykezelés egyszerű: a betegnek az ágyat kell őriznie” – így szólt a korabeli első, kiskunhalasi médiatudósítás a világjárványról.¹ Sajnos Kiskunhalas tekintetében nem születtek még feltáró munkák a világháború idején lezajlott járványok kapcsán. Csak egy-egy mondattal közölték eddig a tényt.² Nagy Szeder István helytörténész csak ennyit írt: „...a spanyolnátha-láz számos halálos áldozatot szedett városunkban is.”³

A nyár közepén megjelent hír után aztán 1918 októberében már egyre súlyosabb helyzetről számoltak be az újságok. „Több száz spanyolbeteg Halason – bezárták az iskolákat. Az országszerte terjedő spanyoljárvány Halason is nagy mértéket öltött. Mindenütt, így Halason is különböző intézkedéseket tesznek a hatóságok, sajnos, azonban alig van eredménye, a járvány egyre terjed, szedi áldozatait. A különös betegségnek Halason is már többen estek áldozatául. Eddig városunkban az áldozatok száma 5-6-ra tehető. Egy családba a spanyolbetegség 8 áldozatot követelt magának. A járvány eleinte Halason nem nagymértékben lépett fel. Most azonban tetőpontját érte el. Nincs az a család, ahol spanyolbeteg ne lenne...”⁴ Az iskolák bezárása pedig különösen indokolt volt, bár nagyon késeinek tűnik a járványügyi számok alapján. „A városhoz beérkezett jelentés szerint a kath. iskolába beírt 155 tanuló közül ez idő szerint 70-80-an betegek; a központi iskolában járó tanulók között is rohamosan terjed a spanyol betegség. Ott a tanulók 50 százaléka kapta meg a spanyolbetegséget. A közegészségügyi bizottság elhatározta az összes halasi iskolák bezárását. E szerint úgy a belterületi állami elemi és felekezeti iskolák, valamint a községi és magánóvodák október 27-ig zárva lesznek...”⁵

1 Kiskunhalas Helyi Értesítője, 1918. július 17. 3.

2 Halász Géza – Janó Ákos: Kiskunhalas története a felszabadulásig. In: Janó Ákos (szerk.): Kiskunhalas helytörténeti monográfia I. Kiskunhalas, Kiskunhalas Városi Végrehajtó Bizottság, 1965. 67.

3 Nagy Szeder István: A redemptio utáni kor 1745-től kezdve. Kiskunhalas, Kiskunhalas, Sepsi család, 1993. 174.

4 Kiskunhalas Helyi Értesítője, 1918. október 16. 2.

5 Uo.

A legnagyobb tombolást a járvány az első világháború utolsó évében végezte. Világszinten 1918–1920 között 40–100 millió közé teszik az elhunytak számát. Magyarországon százezres mértéket ért el az elhalálozás. Dr. Budai József orvos ezt írta a spanyolnátháról: „1918-ban zajlott a XX. század első nagy járványa – a spanyolnátha –, amely modern korunk mind ez ideig legnagyobb biológiai katasztrófája volt. (...) A betegség jórészt vérzéses tüdőgyulladás képében alakult ki, és rendkívül gyorsan, órák alatt halálhoz vezetett. A vírusos pneumonia különösen a 20–40 éveseket sújtotta szokatlanul nagy számban. (...) A járvány kórokozójára vonatkozó ismeretek szegényesek, mivel még nem létezett virológia.”⁶

A kór elterjedését többen is a katonasággal hozták párhuzamba. Kiskunhalason egyébként 1915-től szállásoltak be katonai alakulatokat hosszabb időre. Hadikórházak is voltak a településen. 1915/16-ban néhány koleragyanús esetet regisztráltak, de haláleset nem történt.⁷ A város területén 1918-ban a cs. és kir. 24. vadászszázlój pótszázada állomásozott, akik révén az olasz frontot megjárt katonák is voltak itt.⁸ Természetesen 1918-tól egyre nagyobb létszámban kiskunhalasi honvédek, népfelkelők is tértek haza a hadszínterekről, a legtöbben Észak-Olaszországból.⁹ Ezenfelül délszláv, olasz és orosz hadifoglyok, internáltak is voltak Kiskunhalason a hadifogolytáborban, akik nem ritkán kijártak mezőgazdasági munkát végezni a külterületre. És azt se feledjük, hogy a város vasúti csomópont is volt, rengeteg utazóval kell ekkor is már számolni.¹⁰

Országszerte nagy gondokat okozott a járvány hirtelen megjelenése és hogy nagymértékben terhelte az egészségügy kapacitását.¹¹ Leginkább a fővárosban, már 1918 nyarától tombolt a kór, és ott is haltak meg a legtöbben.¹² Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyében hivatalos szinten 1918 szeptemberében kezdtek foglalkozni a járvánnyal. Dr. Krajszik Rezső tiszti főorvos terjesztette elő a Budapesten már gyilkoló, ijesztő pandémia tényét, akkor még influenzának címkézve a betegséget.¹³ Fazekas Ágost vármegyei alispán 1918. október 7-én közérdekű határozatot adott ki a spanyol betegség kapcsán, minden járási főszolgabíró és városi polgármester részére. Ebben kiemelte a tisztálkodás fontosságát és a nyilvános helyiségek látogatásának kerülését. Közegészségügyi jelentést készített a tiszti főorvos, és ennek hatására 1918. november 10-ig minden iskolát be kellett zárni a

6 Dr. Budai József: *Influenza – madárinfluenza – Fenyeget-e pandémia?* In: *LAM Lege Artis Medicinæ*. 2005/3. sz. 207.

7 *Kiskunhalas Helyi Értesítője*, 1915. július 14. 3., július 21. 2., október 1. 2.

8 Szili Kováts László: *Az egykori cs. és kir. 24. tábori vadászszázlój története*. Budapest, Légrády Nyomda, 1940. 212–226.

9 Országos szinten súlyos problémát okozott a leszerelő katonák megjelenése, akik a kórt hordozhatták. Vö.: Kárpáti Endre: *Madzsar József egészségpolitikai tevékenysége a magyarországi polgári demokratikus forradalom és a Tanácsköztársaság idején*. In: *Az Országos Orvostörténeti Könyvtár közleményei* 28. sz. 1963. 59., illetve Petneházy Dezső – Fatula Jurij: *Az Osztrák-Magyar Monarchia hadseregének egészségügyi szolgálata az első világháborúban*. In: *Orvostörténeti Közlemények, Communicationes De Historia Artis Medicinæ*, 2016. 234–237. sz. 100–101.

10 Vö.: Végső István: *Fiume és Kiskunhalas első világháborús kapcsolata*. In: *Bácsország Vajdasági Honismereti Szemle*. 2010/1. 82–84., illetve Végső István: *Kiskunhalas és az első világháború*. In: *Bácsország Vajdasági Honismereti Szemle*. 2014/3. 14–16.

11 Katus Mária: *Magyarország közegészségügyi helyzete és a polgári demokratikus forradalom 1918–1919*. In: *Orvostörténeti Közlemények, Communicationes De Historia Artis Medicinæ*, 1969. 48–49. sz. 34–35.

12 Géra Eleonóra: *A spanyolnátha Budapesten*. In: *Budapesti Negyed*. XVII. évfolyam 2. szám 2009. nyár. 224–227.

13 Gaálné Barcs Eszter: *Adalékok Pest megye 1915–1919 közötti járványainak történetéhez*. In: *Tanulmányok Pest megye múltjából III*. Budapest, Pest Megyei Levéltár, 2009. 120–121.

vármegyében.¹⁴ Kiskunhalason 1918-tól az országos és vármegyei rendeletekhez igazodva Kolozsváry Kiss István polgármester vezetése mellett először a polgármesteri hivatal, majd a helyi Nemzeti Tanács (Néptanács) intézkedett a járvány ügyében. Közvetlenül pedig dr. Dobozy István városi tisztí főorvos igyekezett a rendelkezéseket érvényesíttetni.

Lássuk tehát konkrétan a járvány okozta haláleseteket Kiskunhalason, 1918-tól. Ám néhány megjegyzés még ezek előtt. Más összeírásoktól eltérően, 1918. október közepétől nem vettem figyelembe a *tüdőlob* orvosi kifejezést mint halálokot. Ugyanis eleinte nem ismerték fel a spanyolnáthát, és a korszakban háromféleképpen (*spanyol betegség*, *tüdőlob*, *influenza*) is nevezték. Erre utal a cikk elején lévő korabeli idézet is. A *tüdőlob* mint idénybetegség beágyazódott a spanyolnátha megjelenése idejével. Bár 1918. október és 1919. április között más évektől eltérő, nem átlagos, de nem kiugróan magas a 32 fő elhunyt. Hiszen például, a világjárvány időszakán kívüli, 1914/15-ben 17 fő, míg 1923/24-ben 24 fő volt a *tüdőlob* betegségben elhunytak száma.¹⁵

Viszont arra már 1918 októberében utaltak, hogy nyár óta 5-6 halálozás történt Kiskunhalason. Ez közel megegyezik az 1918. július és október közötti 9 *tüdőlob* okozta elhalálozással, amit felhasználtam a statisztikám kialakításához. Másfelől, valószínűleg ekkor vegyesen kezdtek el használni a járvány meghatározásánál a halálok leírását. Így hol *influenza*, hol „*spanyol betegség*”, hol „*spanyolnátha*” kifejezésekkel illették a nyavalyát. Utóbbi két meghatározást egyébként 1918 és 1920 között összesen csak 16 alkalommal használták.¹⁶

*A tüdőlob áldozatai Kiskunhalason, a szeptember és áprilisi időszakokban, 1914–1924*¹⁷

1914–1915: 17 fő

1918–1919: 32 fő

1919–1920: 19 fő

1921–1922: 22 fő

1923–1924: 24 fő

A 25 ezer fős Kiskunhalason, 1918-ban 1-2 ezer fő is lehetett a fertőzöttek száma. 83 ember esett áldozatul a kórnak itt. Közülük 18 éven aluli: 28 fő, 19-39 év közöttiek: 39 fő, 40–65 év közöttiek: 13 fő, 65 éven felüli: 3 fő volt. A nemek közti eloszlás: nő 42 fő és férfi 41 fő volt. Köztük 6 orosz hadifogoly esett áldozatul a betegségnek. A tanyavilágban: 36 fő, az Alsóváros-Tabánban: 21 fő, a Felsővárosban: 13 fő, a Belvárosban: 7 fő, a hadifogolytáborban: 6 fő hunyt el. Látható, hogy igen sok áldozat 18 éven aluli volt, köztük főként csecsemők vagy gyermekek. A halál a legnagyobb arányban a középkorúakat érintette, akik foglalkozásukat tekintve a kisbirtokosok és a napszámosok közül kerültek ki. Bár az 1918-as sajtó leginkább fiatal nők haláláról cikkezett, a nemi eloszlás szinte teljesen egyenlő volt.¹⁸ Abban viszont a kutatásom alapján igaza lehetett a médiának, hogy az Alsóváros-Tabánban és a külterületen is gócpontok alakultak ki bizonyos lakóközösségek

14 Vö.: Uo., illetve *Budapesti Hírlap*, 1918. október 18. 8.

15 Vö.: MNL-BKML, XXXIII. 1 a) Kiskunhalas 1914–1917., 1918–1920., 1921–1925. évek halotti anyakönyvei. 1914–1924-es évek bejegyzései.

16 Magyar Nemzeti Levéltár–Bács-Kiskun Megyei Levéltár (továbbiakban: MNL-BKML), XXXIII. 1 a) Kiskunhalas 1918–1920. évi halotti anyakönyve.

17 Vö.: MNL-BKML, XXXIII. 1 a) Kiskunhalas 1914–1917., 1918–1920., 1921–1925. évek halotti anyakönyvei. 1914–1924-es évek bejegyzései.

18 *Kiskunhalas Helyi Értesítője*, 1918. november 13. 3.

révén. Többször visszatérő utcanévek vagy külterületi elnevezések viszonylag gyakoriak a halálesetek feljegyzéseinél.¹⁹

A közellátás rendkívül rossz állapotában a spanyolnáthában szenvedők petróleum- és cukorjegyeinek átvételét és beváltását is külön kezdték szabályozni.²⁰ Nem beszélve arról, hogy a komoly változásokon áteső magyar állam és a város vezetésének ilyen időszakban kellett gyűléseket, megbeszéléseket és tanácskozásokat tartani. 1918 októberétől a Nemzeti Tanács (Néptanács) állandóan igyekezett megoldani a rá nehezedő számos problémát. Nem beszélve arról, hogy a Kiskunhalasról bevonultak közül 1003 férfi esett el a különböző frontokon.²¹

1919-ben nagyon jelentős a visszaesés az előző évhez képest. Valószínűleg a számos óvintézkedés, az intézmény-, a vállalkozásbezárások, a tisztasági előírások betartása komoly hatással lehetett. 1919-ben összesen 2 nő hunyt el Kiskunhalason. Mindketten január elején haltak meg. Az Alsóváros-Tabánban éltek, egyikük 46, másikuk 73 éves volt. A média sem foglalkozott olyan intenzíven a világjárvánnyal, mint az előző év hónapjaiban.²²

Ám a halálos kór 1920 első negyedében újra feltűnt, de nem pusztított úgy, mint 1918-ban. Közel 3-500 betegről tudott a helyi közegészségügyi hivatal.²³ Végül közülük 9 kiskunhalasi halt meg a gyilkos betegségben. A halálozások 1920. január és március között történtek. Köztük 18 éven aluli: 5 fő, 19–39 év közöttiek: 3 fő, 40–65 év közötti: 1 fő volt. A nemek közti eloszlás: nő 5 fő, férfi 4 fő volt. Fele-fele arányban: a Belvárosban és a tanyavilágban élők voltak az áldozatok. A viszonylag alacsony halálozási szám annak is köszönhető, hogy a kór felbukkanása után azonnal megtörténtek az intézményi bezárások, és nyilván mindenki nagyon komolyan vette az újabb óvintézkedéseket és az egészségügyi előírások szigorú betartását.²⁴ Ám azt is meg kell említeni, hogy 1920. márciusban a *Kiskunhalas Helyi Értesítőjében* – a szerkesztőséget is meglepve – magasabb halálozási szám jelent meg. Úgy tűnik, hogy ekkor újra beleszámolták a tüdőlob betegséget a járványba.²⁵ Az újság szerint 17 áldozata volt a spanyolnáthának. Ehhez annyit fűzhetünk hozzá, hogy az 1920. január vége és március közepe között tomboló járvány idején 11 fő halt meg tüdőlob betegségben. Például Gyenizse Károly 30 éves hadirokkant, egy kiskunhalasi lap beszámolója szerint 1920 februárjában „spanyol betegségben” hunyt el.²⁶ A halotti anyakönyvi bejegyzésénél viszont a halál okaként tüdőlob megnevezést írtak be.²⁷ Ám leszögezhető, hogy a betegség visszaszorítása érdekében hozott óvintézkedések, elővigyázatosság és megelőzés meghozta az eredményét: „A tömeges összefővetelektől lehetőleg tartsuk távol magunkat. Színházakat, mozgósínházakat, kabarékat, orfeumokat, banketteket, kávéházakat, vendéglőket, kávé- és pálinkaméréseket, vasúti és egyéb váróhelyiségeket, templomokat, klubokat, gyűléseket, népmulatságokat kerülni kell. Köhögés és tüsszentés alkalmával tartsuk zseb-

19 Vö: MNL-BKML, XXXIII.1 a) Kiskunhalas 1918–1920. évi halotti anyakönyve. 1918. év bejegyzései.

20 *Kiskunhalas Helyi Értesítője*, 1918. október 16. 3.

21 Halász Géza–Janó Ákos: *Kiskunhalas története a felszabadulásig*. In: Janó Ákos (szerk.): *Kiskunhalas helytörténeti monográfia I.* Kiskunhalas, Kiskunhalas Városi Végrehajtó Bizottság, 1965. 189.

22 MNL-BKML, XXXIII. 1 a) Kiskunhalas 1918–1920. évi. évi halotti anyakönyve. 1919. év bejegyzései.

23 Vö: *Halasi Újság*, 1920. január 28. 3., február 4. 3.

24 MNL-BKML, XXXIII. 1 a) Kiskunhalas 1918–1920. évi halotti anyakönyve. 1920. év bejegyzései.

25 Vö.: MNL-BKML, XXXIII. 1 a) Kiskunhalas 1918–1920. évi halotti anyakönyve. 1920., illetve *Kiskunhalas Helyi Értesítője*, 1920. március 3. 3.

26 *Kiskunhalas Helyi Értesítője*, 1920. február 18. 3.

27 MNL-BKML, XXXIII. 1 a) Kiskunhalas 1918–1920. évi halotti anyakönyve. 1920. 49. bejegyzés.

kendőnket a szájunk és orrunk elé. Csókolódzás (úgy az arcon, mint a kézen) kerülendő, a köpködés veszélyes. A kézfogás ragadós betegségeket terjeszthet. Szájunkat és torkunkat többször fertőtlenítő szerrel öblítsük ki.”²⁸

Érdekesség, hogy a spanyolnáthát 2009-ben Közép-Amerikában a sertésinfluenzához hasonlították, vagy azzal keverték össze.²⁹ Ez azért emelendő ki, mert 1919 legvégén Kiskunhalason is megjelent ez a disznók között taroló állatbetegség. Viszont az embert pusztító spanyolnátha egyik 1920. februári áldozata egy belvárosi hentesmester volt.³⁰ A párhuzam a véletlen műve is lehet.

A spanyolnátha áldozatai Kiskunhalason, 1918–1920

1918: 83 fő

1919: 2 fő

1920: 9 fő

Kiskunhalason tehát az adott időszakban összesen 94 fő hunyt el a világjárványban. Ez nem volt egy kiugróan magas halálozási ráta. Például a hasonló lakosságszámú Jászberényben 170 fő, Karcagon 102 fő, Mezőtúron 140 fő halt meg.³¹ A járvány idején a vidék állítólag csendesebb, békésebb volt, és még az ellátás is jobb, mint a fővárosban. Legalábbis az egyik helyi lap szerint: „Budapesten sokkal nagyobb a veszély, mert a gyógyszertárak a betegség meggátolásához szükséges gyógyszerekkel nem rendelkeznek. E tekintetben Halason jobbak a viszonyok, mert itt a gyógyszertárak hosszabb időre el vannak látva ilyen gyógyszerekkel, így kodein és aszpirin a fővárosi gyógyszertárakban már nem is kaphatók, míg a halasi négy gyógyszertárban ezekben nincs hiány. A legfontosabb óvintézkedés ennél a bajnál az, hogy a legkisebb meghűlés esetén már legyen mindenki elővigyázatos és gyógykezeltesse magát.”³²

Az álhírek, rosszindulatú pletykák ekkor is megjelentek, de a média igyekezett ezeket néha tisztázni.³³ Érdekes, hogy „természetgyógyászati” javallatok is felbukkantak, a hírekben és hirdetésekben egyaránt. Egyesek szerint a vörös óbor vagy a forralt bor, a forralt pezsgő és a borleves is komoly ellenszere volt a betegségnek.³⁴

*Az időszak összes halálozási adatai, Kiskunhalason, 1910–1929*³⁵

1910: 500 fő

1918: 653 fő

1919: 446 fő

28 *Halasi Újság*, 1920. február 8. 3.

29 *Új influenza-világjárvány?* In: Orvos-továbbképző Szemle Online: <http://otszonline.hu/download.php?id=2638> (letöltés, 2020. március 14.)

30 1920. február 1-jén, éjjel hunyt el a 31 éves hentesmester spanyolnáthában. MNL-BKML, XXXIII. 1 a) Kiskunhalas 1918–1920. évi halotti anyakönyve. 1920. év 31. bejegyzése.

31 Vö.: Bojtos Gábor: *A spanyolnátha áldozatai*. In: https://mnl.gov.hu/mnl/jnszml/virtualis_kiallitas/a_spanyolnatha_aldozatai (letöltés, 2020. március 14.)

32 *Halasi Újság*, 1920. február 4. 3.

33 Például egy helyi egyedül élő hölgyről elterjesztették, hogy meghalt. Ő fogadta a gyászolókat, és végül zsúrozásba fajult a magyarázkodás. *Halasi Újság*, 1920. február 1. 3.

34 *Kiskunhalas Helyi Értesítője*, 1918. január 7. 1., október 30. 2.

35 Vö.: Alabán Péter: *Kiskunhalas társadalma a dualizmus idején és a Horthy-korszakban*. In: Ö. Kovács József – Szakál Aurél (szerk.), *Kiskunhalas története III. kötet*. Kiskunhalas Város Önkormányzata, Kiskunhalas, 2005. 457–458. illetve MNL-BKML, XXXIII. 1 a) Kiskunhalas 1918–1920., 1921–1925. és 1926–1929. évi halotti anyakönyvei.

1920: 425 fő
1921: 413 fő
1922: 417 fő
1927: 501 fő
1929: 487 fő

1921-ben már nem bukkant fel újra a ragályos betegség. A spanyolnátha legközelebb Magyarországon, különösen Budapesten, illetve Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyében 1927-ben, majd 1929-ben tért vissza. Újra megkezdődtek az óvintézkedések, intézménybezárások a városban, ahol még a megbetegedők száma is igen csekély volt végül. Halálozás 1927-ben újra történt. A helyi lap szerint 11 ember halt meg a spanyolnáthajárványban. A halotti anyakönyv bejegyzései szerint 1927. január és április között 2 fő halt meg „spanyol betegségben”.³⁶ 1929-ben már nem fordult elő spanyolnátha miatti halál.³⁷

Látható, hogy a kutatás egyik legnagyobb hátráltatója a betegség pontos beazonosíthatóságának problémája. A korszakban úgy tűnik, nem tudták a három betegség (spanyolnátha, influenza, tüdőlob) közti megkülönböztető jegyeket. Ezt tovább zavarja az anyakönyvek és a helyi lapok állítólagos hivatalos információi közti eltérések. Ennek ellenére a mai ismereteink szerinti, az országos tendenciától nem tért el a kiskunhalasi helyzet. Az országos, vármegyei és települési intézkedések láthatóan vissza tudták szorítani, hogy a járvány még több emberéletet követeljen. Az ország 1918 és 1920 közötti gazdasági, közellátási és politikai válsága nyilván komoly hátráltatója volt a még hatékonyabb védekezésnek, de mégis úgy tűnik, hogy jelentős eredménynek könyvelhető el, hogy nem lett több halottja a spanyolnáthának.

36 MNL-BKML, XXXIII. 1 a) Kiskunhalas 1926–1929. évi halotti anyakönyve, illetve *Kiskunhalas Helyi Értesítője*, 1927. március 9. 2.

37 Kiskunhalas Helyi Értesítője, 1929. február 23. 2.

Gyenesei József

Aki a kecskeméti barackpálinkát világhíressé tette

Vázlat Führer Izidor szakmai pályafutásáról

Führer Izidor szakmai tevékenysége és Kecskemét város szeszfőzdeüzemének története az 1930-as évek elejétől kezdődően a negyvenes évek végéig bezárólag, néhány köztes év kivételével, szorosan egybefonódott. Az üzem történetének ezen időszakáról már több írás is született a közelmúltban, így joggal merülhet fel a kérdés az olvasóban, hogy mi indokolja a kecskeméti szeszfőzde történetének újbóli ismertetését.¹ A válasz egyszerű: a korábbi tanulmányok alapjául elsősorban levéltári, illetve korabeli sajtóforrások szolgáltak. A közelmúltban azonban előkerült néhány „beszédese” dokumentum, amelyben Führer Izidor saját maga „meséli el” e sikerekkel és szomorúságokkal teli esztendők történetét. A személyes hangvételű források, azok óhatatlan szubjektivitása miatt, mindig kellő óvatosságra kell, hogy intsek a hozzájuk forduló szakembereket, de a Führer Izidor által papírra vetett sorok egybecsengenek a releváns közigazgatási akták hivatalos leveleivel, így azok harmonikusan kiegészítik, illetve árnyalják egymást mindamellet, hogy számos núvmmal is szolgálnak.

Személyes meggyőződése, hogy Kecskemét városa sokat köszönhet Führer Izidornak, így ez a másik oka, magyarázata jelen publikációnak, nevezetesen egyfajta tiszteletadás a „barackpálinka tábornoka” előtt; és bár jelenleg még nem hirdeti emléktábla Führer Izidor munkásságának eredményeit az egykori szeszfőzde épületének falán, bízom abban, hogy ennek elhelyezése is hamarosan elkövetkezhet.

Az alábbi írás legfontosabb forrásai egy tizenkét oldalas, „Emlékirat” elnevezést viselő, Führer saját kezű aláírásával hitelesített gépelt szöveg, valamint egy „Pro memoriam” című, rövidebb dokumentum, továbbá egy, a Kecskeméti Népiügyszszséghez címzett feljelentő levél.² Az első irat 1946 nyarán íródott, a másik kettő – keltezés híján – feltételezhetően ugyanezen év első felében keletkezett, és közös bennük, hogy mindhárom Führer Izidor szemszögéből látatja az eseményeket. A szeszfőzde egykori vezetőjét kecskeméti éve alatt sokszor és sokan támadták. A háború után még alig tért vissza korábbi munká-

1 Gyenesei József: A kecskeméti központi szeszfőző vállalat 1936. évi belső ellenőrzése. In: Ingenia et studia. Tanulmányok a 80 esztendő Iványosi-Szabó Tibor tiszteletére. Szerk.: Gyenesei József. Kecskemét, 2013. 80–92.; Gyenesei József: Az égettortól a „bárackig”. Adalékok a kecskeméti barackpálinka történetéhez. In: Forrás 2018/7–8. 231–243.

2 Magyar Nemzeti Levéltár Bács-Kiskun Megyei Levéltára (MNL BKML) IV. 1910. c. Kecskemét Város Polgármesteri Hivatalának iratai. Közigazgatási iratok. (IV. 1910. c.) 10 146/1948. A három iktatatlan dokumentum a hivatkozott alapszámnál lelhető fel, a továbbiakban „Emlékirat”, „Pro memoriam”, illetve népiügyszszégi beadvány címmel hivatkozom rájuk. E helyütt jelzem, hogy az idézett forrásokban szereplő aláhúzások Führer Izidortól származnak.

jához, máris számos intrikával kellett szembenéznie. Az „Emlékirat” az ellene felhozott vádak cáfolataként íródott, a második forrás, mint elnevezése is mutatja, pusztán a múltbéli történekek megörökítésére szolgált. A szeszfőzde irányítását 1939 őszétől Vitéz Gyulai Lajos vette át. A harmadik dokumentumból a háborús évek során lezajlott szeszfőzdei eseményeket ismerhetjük meg. A hivatkozott feljegyzésekben a húszas évek végétől kezdődően kronologikus sorrendben olvashatunk a csőd szélére került szeszfőzde megújulásáról és az ország legnagyobb és legmodernebb üzemévé válásáról, a városvezetés törekvéseiről a harmincas évek végén törvényben hozott diszkriminatív intézkedések kijátszására, valamint azok ellehetetlenüléséről, Führer munkaszolgálatos időszakáról, a holokausztról, az üzem háború utáni helyzetéről és az újabb jogfosztásról.

Führer Izidor fiatal évei

Führer Izidor üzleti múltjának kezdeteiről keveset tudunk.³ A rendelkezésre álló forrásokból csupán annyi derül ki, hogy Führer édesapja, Führer Miksa, a századforduló előtt telepedett le Olaszliszván, ahol vasszorgalommal, becsülettel szerzett magának jó nevet és biztos egzisztenciát. Foglalkozott terménnyel, szárított borseprővel, borkereskedéssel, de fő üzlete a pálinkafőzés volt, amelybe az addig is eredményesen tevékenykedő fiát is bevette. Führer Izidor fiatal kora ellenére elismert szaktekintély volt, ennek köszönhetően a jól megalapozott cég hamarosan országos hírűvé fejlődött. A pálinkafőzés monopóliumát a Pénzügyminisztérium a központi szeszfőzdekre ruházta át, ezért a vállalkozás kényszerűségből áttért a pálinka- és borkereskedelemre, amelyben szintén igen jó eredményeket ért el, így a család vagyona 1924-ben már közel hétmilliárd korona volt. Nagyjából ebben az időben alapította meg az ifjabbik Führer a Gyümölcsszeszipari és Értékesítő Részvénytársaságot, amelynek érdekkörébe a sóstóhegyi, a nagykállói, az ócsai és az olaszliszka központi szeszfőzdek tartoztak. A modernül berendezett üzemek termelvényeit a társaság mint egyedüli bizományosuk értékesítette. Egyébként ez az rt. volt az első a pálinkaszakmában, amely váltóra, hitelbe adta el az árut a nagykereskedőknek. 1925-ben FKGY névvel létrejött egy szindikátus, amelynek a Gyümölcsszeszipari és Értékesítő Részvénytársaság mellett tagja volt a hazai szeszipar másik két nagy monopóliuma: a KÉVE és a Fructus is. Az egyesülés működésének első évében infrastruktúra-fejlesztésre és nyersanyag-felvásárlásra nagyobb összegű hitelt vett igénybe, amelyért a szindikátus három tagján kívül a Führer Miksa és fia cég is kezességet vállalt. A fúzió azonban nem bizonyult sikeresnek, és hamarosan komoly veszteségeket kezdett termelni. Mindezek következtében a Führer család mindkét vállalkozása csődbe ment, sőt helytállási kötelezettségük következtében valamennyi ingatlanukat elárverezték. A bukást követően Führer Izidor a sóstóhegyi szeszfőzdehez került vállalatvezetőnek. Itteni pályafutásának a végére a vállalat egyik felmondás alatt lévő alkalmazottja által rosszindulatból elkövetett jövedéki kihágás tett pontot. Vétlenségük ellenére a hatóság az egész igazgatóságot, így köztük Führer Izidort is, eltiltotta a vállalat további vezetésétől.⁴

Magyarország lemodernebb üzeme

A Kecskeméti Központi Szeszfőzdet 1917-ben hozták létre, ami a húszas évek második feléig jól prosperált, majd az értékesítési lehetőségek szűkülésével évről évre egyre veszteségesebbé vált, az üzem teljes ellehetetlenülését végül a gazdasági válság idézte elő. A város termelői érdekében a bezárás helyett a szeszfőzde a bérbeadást választotta.

A megkötött szerződés alapján a céget 1931 és 1933 között a Sigmund Testvérek utóda Neumann Gyula nevű szegedi cég üzemeltette, de a tényleges üzemvitelért már ekkor is Führer Izidor felelt. „A Városi Szeszfőzde 1927-től 1931-ig teljesen üzemben kívül állott. Köztudomású volt, hogy a szüneteltetés főleg azért történt, mert a házikezelésben lévő Szeszfőzde nem volt kifizető és már [az] előző években is súlyos veszteséggel zárult az üzemvitele. 1931-ben az akkori városi főügyész, később polgármester, tárgyalásra hívott meg, hogy vegyem át valamilyen formában a Városi Szeszfőzde vezetését és tegyem lehetővé, hogy a Szeszfőzde üzemben legyen és hogy Kecskemét város gyümölcstermelő közönségének érdekeit szolgálja. A Város ajánlatomat elfogadta, miszerint én a Városi Szeszfőzde teljesen korszerű berendezését vállaltam és annak üzemben tartását garantáltam. A Városi Szeszfőzde meglévő berendezését, mely teljesen primitív és avult, illetve teljesen használhatatlan volt, minden utolsó darabjába kiszereztem és hozzáfogtam az építéshez és berendezéshez. Hat éven át állandóan bővítettem, modernizáltam. Utolsó évben már odáig jutottam, hogy Magyarország ilyen célú legmodernebb, legnagyobb üzemét állítottam fel.⁵ Én 1931. előtt már Kiskunfélegyháza város szeszfőzdéjét építettem fel és tartottam üzemben, a város és a közönség legnagyobb meglepésére. A kecskeméti szeszfőzde vezetésével párhuzamosan még a félegyházi szeszfőzdét is üzemben tartottam és minden keresetemet, minden forgótőkémet, melyet Félegyházán használtam fel, a Kecskemét Városi Szeszfőzde felépítésébe öltem bele. De ezen túlmenően kölcsönöket vettem fel és használtam fel arra, hogy amint említettem már, Magyarország legtokéletesebb üzemét teremtsen meg Kecskeméten, mely Magyarország gyümölcsközpontja is. Ennek során kezdtem meg a barackgyümölcsből való nagybani pálinkatermelést. Nehéz feladat volt. 162 000,- pengőt költöttem el reklámra. Igen nagy kockázatokat vállaltam, nagy terheket. Komoly összegeket költöttem el a külföldi összeköttetések megteremtésére. Én már 1936-ban Kecskeméten intervenció barackvásárlásokat eszközöltem. A magyar kormány csak ezután fedezte fel ennek jelentőségét és hathatós eszközét annak, hogy miképpen kell megakadályozni az ár letörést. A Külkereskedelmi Hivatal vezetője, dr. Báronynak, valamint a földművelődésügyi minisztérium politikai osztályvezetőjének útja hozzám vezetett, tanulmányozni, hogy miképpen is kell intervenció vásárlást eszközölni. 1939-ben, mikor a zsidótörvényt megszavazták, a Városnak a szerződésemet fel kellett bontania. Békét akartam és nagy önbizalmam mellett én ezt az új szellemet csak átmenetinek tartottam és mindenbe békésen beleegyeztem. Nem akartam perlekedni, elfogadtam egy vezérképviseleti szerződést. Ezt tettem már csak azért is, hogy közreműködéssel meg tudjam menteni az üzem irányelvét és hogy ne essenek olyan hibákba, melyeket később nem fogok tudni reparálni. Én a Szeszfőzdeben mindenemet itt hagytam. Összesen 24 000,- pengő készpénzt vittem el és hozzáfogtam a likörgyári rész kifejlesztéséhez és a termelvények további népszerűsítéséhez. Sajnos újabb és újabb rendeletek megfosztottak a további lehetőségektől. Már csak illegitim ügynöke voltam a magam által teremtetett vállalatnak. 1939 őszén mintegy 900 hl kész barackpálinkát és annyi nyersanyagot adtam át a városnak, hogy még további 700 hl barackpálinkát tudtak termelni.”⁶

Führer az üzem házi kezelésbe vételének előzményeiről még részletesebben beszámolt az „Emlékiratban”: „A létesített alapszerződés és később létrejött megállapodás szerint

5 „A kecskeméti Központi Szeszfőzde új építkezéseit a múlt héten mutatta be a sajtónak. A bővítés, átalakítás és új felszerelés révén a szeszfőzde naponta 300 hektoliter bort vagy 200 mázsa gyümölcsöt dolgozhat fel. Öröndetes arányokban növekvő teljesítőképessége munkaalkalmat, a kecskeméti gyümölcsnek új értékesítési lehetőséget és magasabb árat biztosít és jelentősen közreműködött a borpárlat főzésével szőlősgazdáink gondjainak enyhítésében is.” Borászati Lapok, 1938. február 12. 57.; A Városi Szeszfőzde 50 000 pengős bővítési munkálatai. Kecskeméti Közlöny, 1937. november 21. 1.

6 MNL BKML IV. 1910. c. 10 146/1948. „Pro memoriam”.

én a város szeszfőzdéjében ezt a beruházást érthetően azért eszközöltem, hogy a szerződés érvényessége ideje alatt ezt a reám eső várható jövedelemből amortizálhassam. Kikötöttünk tehát ennek megfelelő időtartamot. De mi történt? A szerződéseket nem gyakorolhattam ki, nem élvezhettem. És miért nem? Azért nem, mert a zsidótörvény javaslatának a parlamentbe történt benyújtása után a P. M.⁷ a város által hozzá jóváhagyás végett beküldött alapszerződést nem hagyta jóvá s azzal küldte vissza, hogy bontsa fel a város a szerződést velem, illetve vegye az üzemet házikezelésbe.⁸ Köztudomású, hogy a P. M. öt éven keresztül tudatosan túrta a várossal kötött szerződésem kigyakorlását. De ezen idő alatt a város polgármestere esetről esetre *kisgyűlési határozatokkal szankcionálta*⁹ két ízbeni pótmegállapodásainkat is. Nem vitás, hogy jóhiszemű voltam mindvégig.”¹⁰

„Eltávozásom után munkásságom nem maradt abba...”

A további eseményekről, Gyulai Lajos szeszfőzdei vezetőként kifejtett tevékenységéről a népjegyszerűségi beadványban olvashatunk: „...dr. Kiss Endre polgármester vitéz Gyulai Lajost delegálta a Szeszfőzdéhez, mint bizalmi embert, hogy őt lehetőleg bevezessem és oktassam. 1939. szeptember 1-én a Szeszfőzdet a város házikezelésbe vette már és én még ezután likvidációval foglalkoztam.”¹¹ Gyulai Lajosnak a házikezelésbe vétel után első ténykedése az volt, hogy Kiss Endrén keresztül presszionált engem, hogy a Szeszfőzde zsidó tisztviselőjét, Klein Gáspárt önkéntes távozásra rábírjam. Ezután pedig már ő maga legrövidebb úton távolította el, illetve bocsátotta el Mendel Irén nevű második zsidó tisztviselőt. Az elbocsátásoknak az értelmiségi kormánybiztosság rendelkezései szerint sem volt jogalapjuk, mivel a tisztviselők létszámát figyelembe véve, mindkét tisztviselő alkalmazásban maradhatott volna, különös tekintettel arra, hogy én már szeptember 1-én megszűntem hivatalosan működni és sem fizetésbelileg, sem arányszámban sem befolyásoltam az említett tisztviselők működésének lehetőségét. [...]

Én a várossal történt megállapodásom alapján a Szeszfőzdek és Rum és Likörgyárának kizárólagos vezérképviseletét vettem át és Budapestre költöztem. 1942-ben már, mint képviselő sem működhettem, mivel szesz italokat közvetítői jogosítványom június 30-án belett vonva. A képviseletet dr. Isépy Kálmán, volt Gschwindt gyári tisztviselő kapta meg.¹² Gyulai a legszigorúbb ellenőrzést gyakorolta a tekintetben, hogy a képviseletnek nincsenek-e zsidó ügynökei, igazolásokat kért a kifizetett alügynöki jutalékokról és ügyelt arra, hogy egy netán még meglévő zsidó alügynök az évi 200,- pengőt meghaladó jutalékot ne vehesse fel a képviselettől.

7 Pénzügyminisztérium.

8 MNL BKML IV. 1910. c. 4457/1938. A pénzügyminiszter a szeszfőzde bérbeadásának jogszabályi tilalma miatt nem hagyta jóvá a város és Führer közti színlelt szerződést, illetve rendelte el 1938 májusában az üzem házi kezelésbe vételét, amelynek tényleges megtörténtéig (1939. augusztus 26.) Führer Izidor ellátta az üzem vezetésével kapcsolatos feladatokat.

9 Itt megerősít értelemben.

10 MNL BKML IV. 1910. c. 10 146/1948. „Emlékirat”.

11 A házi kezelésbe vétel pontos dátuma: 1939. augusztus 26. MNL BKML IV. 1903. c. Kecskemét Város Törvényhatósági Bizottságának iratai. Kisgyűlési jegyzőkönyvek. 287.

12 Gschwindt Mihály alapította az egyik első szeszgyárat Magyarországon 1868-ban. Első gyára a mai Corvin Mozi helyén volt, egyik legnépszerűbb terméke az Unicum nagy vetélytársa, az Aqua Vitae („élet vize”) nevű párlat volt. A céget az alapító fia, majd az unokája vezette, de a későbbi utódok már nem vitték tovább a hagyományt, így a Gschwindt-gyár beolvadt a nagy rivális Zwack-cégbe.

Én, mint egy szeszesarú ügynökség tisztviselője folytattam működésemet és mint ilyennek, alkalmam volt a Szeszfőzddével nexust teremteni. Így üzleti látogatásaim során, amikor szeszfőzddében tartózkodtam, a legsúlyosabb megaláztatásoknak tett ki Gyulai igazgató.

Kéjelgett abban, hogy egy-két órán keresztül megvárakoztatott. Ha bárki is látogatója volt, szólt, hogy menjek ki az előszobából, nehogy engem lássanak. Sőt nyíltan megmondta, hogy a városházán polgármester úr és Katona tanácsnok úr felfogása szerint nekem már semmi keresni valóm sincs a Szeszfőzddében és így különös volna, ha még mindig lehetésges volna nekem a Szeszfőzddében mutatkozni.

Gyűlöletét természetesen előttem palástolni igyekezett. Ezzel szemben mindent elkövetett, hogy minden kapcsolatom megszűnjék a Szeszfőzddével, kivéve, ha neki személyes haszna származott. Ilyen esetekben aztán mindent elkövetett, és buzgólkodott, hogy az üzlet létrejöjjön. Egy üzletet sem tudtam a Szeszfőzddével megkötni anélkül, hogy ne biztosítsam neki a *cégemnek járó* jutaléknak a felét. De még tárgyalni sem volt hajlandó addig, amíg nem igazoltam, hogy hoztam magammal annyi készpénzt, hogy ha az üzletet lekötö, hogy neki az üzlet után cégemnek járó jutalékot azonnal készpénzben ki nem fizetem. Így tehát a Szeszfőzddétől cégemnek járó jutalékoknak felét minden esetben ő szedte el.”¹³ A Gyulai ellen felhozott vádak többségét a népügyészség bizonyítottan találta, ugyanakkor mint szeszfőzdei vezetőt magántisztviselőnek vélte, akikre viszont nem terjedt ki a népbírói jogszabályok hatálya, így az ellene folyó eljárást megszüntették: „...a fentebb kiértékelt tényállás alapján alapos következtetést lehet levonni a gyanúsított oly mértékű jobboldali beállítottságára, mely – bár népbíróilag nem üldözhető – tényekben is kifejezésre jutott...”¹⁴

A fentieket Führer a memoárjában írtakkal egészítette ki: „Eltávozásom után munkásságom nem maradt abba, mert sikerült befejeznem egy pálinka nemesítésre irányuló szabadalom munkáját és azt szabadalmaztatni, melyet azonnal ugyancsak átengedtem a városi szeszfőzddének, fillérekért, hogy az átmeneti időkben is meg tudjam tartani azt a nívót a piacon, melyet elérni mindig szándékom volt. Erről beszéni egyébként tiltakozik szerénységem. De kénytelen vagyok megemlíteni igenis, hogy e téren Európában tudtommal talán egyedül vagyok, aki ezt az eredményt el tudja érni. Szabadalmam révén eljárásommal 5-6 napos gyümölcspárlatból fizikai úton 3-4 éves érettségű pálinkát tudok előállítani.”¹⁵

„...szerződéselem felbontása nem volt a város szándékában”

Az emlékiratban Führer hosszan ír arról, hogy a törvénybe iktatott jogfosztó intézkedések megkerülésére milyen lépéseket tett a város, amely végül kudarcra volt ítélve. A megváltozott jogi környezet ellenére, hogy „szerződéselem felbontása nem volt a város szándékában ecsetelem ama kisgyűlésben történt felszólalásokat, melyek akkor hangzottak el, amikor a pénzügyminiszteri leirattal foglalkozta[k]. Dr. Szabó Iván felsőházi tag nagy sajnálattal állapította meg a kényszerhelyzetet és kérte annak a jegyzőkönyvben való megörökítését is. De ugyanezen szellemben hangzott el Kovács Sándor apátplébános felszólalása is, akinek a felszólalását határozott tudomásom szerint Kiss Endre polgármester maga is kíváncsnak tartotta és erre fel is kérte.

13 MNL BKML IV. 1910. c. 10 146/1948. népügyészségi beadvány.

14 MNL BKML XVII. 406. c. A kecskeméti igazolóbizottságok iratai. A III. sz. Igazoló Bizottság iratai. 84/1946.

15 MNL BKML IV. 1910. c. 10 146/1948. „Pro memoriam”.

Én a legtisztább jóhiszeműséggel jártam el, amikor az alapszerződésben vállalt kötelezettségeken túlmenően további beruházásokba bocsátkoztam, mert a város vezetősége ajánlatomat elfogadta és felhatalmazott, hogy a további berendezéseket és építkezéseket vigyem keresztül. A kötelezettségek teljesítésének, illetve a munkálatoknak állandó ellenőrzésére Varinszky Gyula városi főmérnököt rendelték ki.

Mielőtt rátérnék az átmeneti állapotot előkészítő tárgyalások és megállapodások anyagára, összefoglalva ismételtelen meg kell állapítanom, hogy ezen időpontig, mint már az előbbieken is kimutattam, olyan 45 000 \$-nyi értéket ruháztam a városi szeszfőzdébe, melyhez Kecskemét városa semmivel sem járult hozzá, és én választás előtt álltam.

Tehát határoznom kellett, hogy békés úton törekszem valamilyen megoldásra, vagy pedig jogaimból nem adok fel semmit és elébe nézek az eseményeknek. A város vezetősége azonban odanyilatkozott, hogy végeredményben nem óhajta eltávozásomat, sőt ragaszkodott további működésemhez, csupán legyenek segítségükre egy olyan helyzet megteremtésében, mely a hivatalos köröket kielégíti, hogy ne legyen büntetőjogi kockázata és támadási felülete.

Amint kitűnik, a város akkori vezetősége végeredményben méltányolta az általam hozott áldozatokat és a város bor és gyümölcstermelő közönségének érdekei iránt tanúsított segítő magatartásomat. Nem akart és nem is volt szándékában engem kisemmizni. De az események és rendeletek gyorsan peregtek. Nyilvánvalóvá vált, hogy nem maradok Kecskeméten és az üzem házi kezelésbe való vétele után nem is maradhatok Kecskeméten.

Miután pedig megnyugtatóan, tárgyilagosan meg tudtam azt állapítani, (de ezt mindenki, aki a tárgyalásokban részt vett, megállapíthatta) hogy *dr. Kiss Endre polgármester a zsidók térfoglalásának korlátozását csak átmenetinek tartotta, megnyugtatólag vettem fel a tárgyalásokat a várossal egy átmeneti megoldás lehetősége érdekében. Dr. Kiss Endre polgármester egész világos intenciói azok voltak, hogy a megkötendő megállapodások feleljenek meg ugyan az idők szellemének, viszont burkolva tovább is kényszerítve legyen az üzem prosperitását előmozdítani.*

Igy jutottunk el oda, hogy 3 szerződést is kell kötnünk.

Az egyik szerződés célja az volt, hogy valami pénzhez jussak. A második szerződéssel az üzem vezérképviseletét veszem át, míg a harmadik szerződés alapján átengedem az üzemnek receptúráimat és eljárásaimat, hogy ennek alapján licence díjakat élvezhessek. Eme harmadik szerződéses megállapodásnak elvi alapját Kiss Endre főispán szó szerint a következőkkel indokolta meg: »Kecskemét városának mégsem lehet közömbös, hogy Führer miképpen él meg s ezért szükség van olyan konstrukcióra, hogy a bekövetkező újabb rendelkezések se vonják meg egy polgári élet lehetőségét.«

Ezért egy licence-díjas szerződés konstruáltatott, mert ezzel bizonyos – életlehetőség szempontjából – sérthetlenséget szándékozott biztosítani, mert a licence-díjakat nemzetközi törvények védik. Ugyanekkor kikötötte a szerződésben Kiss Endre azt is, hogy a licence-díjakat csak addig élvezhetem és gyermekeim is csak addig élvezhetik, amíg Magyarországon tartózkodom és ezzel egyrészt közreműködésemet biztosítotttnak vélte és biztosítotttnak látszik az, hogy közreműködésemet nem is mellőzhetik.

A pénzbeli juttatás, mellyel kapcsolatosan kielégítesemről kellett nyilatkoznom, érthetően csak az üzem javaiból kellett és lehetett előteremteni. Ezt úgy oldottam meg, hogy a barackpálinka vezérképviseletre vonatkozóan egy szerződést kötöttem a Braun Testvérek Rt. budapesti céggel, amely ezért a szerződésért 60 000 pengőt fizetett. Ebből a pénzből én 30 000 pengőt kaptam, míg 30 000 pengő a szeszfőzdének maradt. Tehát ezzel a 30 000 pengővel oldottuk meg formailag a joglemondást. Ez az egyetlen eset az, amikor a helyzet úgy nézhetne ki, mintha a város adott volna és én kaptam volna. De lényegileg az történt, hogy én szereztem meg a pénzt az üzem révén, amiért semmiféle javakat nem kellett adni.

A Braun cég jogot szerzett csupán, melyet más cég normális viszonyok közt pénz nélkül is megkap.

Itt van a második szerződés, mely a vezérképviseleti kérdést szabályozza. Vizsgáljuk csak meg és tegyük mérlegre! Ebben a szerződésben 7, illetve 10% jutalékot fizet nekem a szeszfőzde, minden általam egyszer megszerzett vevő forgalma után mindaddig, amíg az összes vevőktől évenként 4, illetve 5000 palack likőrforgalmat biztosítok. Mit jelent ez a szerződés világosan? Azt jelenti, hogy az összes likőrgyártmányok értéke után 10% jutalékot kapok, a többi gyártmány után kikötés szerint felárat. A felárak többet tettek ki a jutaléknál, mert azok 16-28%-ig változtak. Ha ezeket számításba vesszük és külön licence díjakat, akkor kitűnik ebből, hogy nagyjában megtérült volna minden beruházásom és munkám is honorálva lett volna. Hiszen már az első évben 10 000 palack forgalmat értem el. Természetesen ezeket a lehetőségeket úgy kellett megszereznem és megteremtenem, hogy azok a vállalat prosperitását ne befolyásolják. Nem élhettem olyan kényelmesen és biztonságosan, mint pl. egy városi adótiszt.

A szerződésennek tehát az volt a célja, hogy ha az átmenetnek vélt állapotok mégis állandósulnának, úgy beruházásom és munkásságom valamilyen formában megtérüljön. Ezekből kitűnik, hogy *a város méltányos és tisztességes szerződő fél akart maradni velem szemben még az adott viszonyok között is*. A harmadik szerződés, mint már említettem, licence-díjas átmeneti, illetve apanáže¹⁶ jellegű volt, amely még a külföldi üzletekben is haszonrészesedést biztosított. Ha munkaszerzettem és munkakészségem csak kis mértékben is csökkent volna, anyagiakban is jóval biztosabb és kényelmesebb megoldás volna rám nézve, ha az 1939–1940. évben létesített szerződések kigyakorlását választhatnám feladatul, s nem kellene vitákba bocsátkozni, nem tartoznék felelősséggel senkinek, de legfőképpen nem kellene vállalom azt a súlyos, gondterhes feladatot, amelyet a közelgő gazdasági nagy krízis ró minden vállalat vezetőjére.

Mielőtt tovább mennék és foglalkoznék az ezután következőkkel, fel kell vetnem a kérdést megszerezte-e tehát a mai Kecskemét város közönsége a kényszer hatása alatt velem aláíratott szerződéssel azt az alapot, hogy ezzel vagyonomat s életem munkáját elorozhassa. Véleményem szerint tisztességes és józan elbírálással erre gondolni sem lehet.

A második és harmadik szerződés kigyakorlásától, illetve élvezéséről, mint tudjuk, szó sem lehetett, hiszen hónapról hónapra jelentek meg a korlátozó intézkedések, úgy, hogy már 1942. elején a vezérképviseleti szerződést egy Gschwindt-gyári tisztviselőnek, nevezetesen Dr. Isépy Kálmánnak adtam át, aki közismert recept szerint nemcsak, hogy jövedelembe részesített volna, hanem mindenemből kifosztott, még az irodabútorokat is elvitte, hozzásegített ahhoz, hogy mielőbb munkaszolgálatos legyek és a végén minden összeszedhetővel nyugatra menekült. Ma sem került még elő.

Ez a nyilas briganti is azon figurák közé tartozott, aki zsidóbarátnak és vagyonmentőnek tartotta magát. Csak azért volt nyilas is, hogy a zsidó vagyont elrabolhassa. Szomorú nagyon, de sok zsidó életével fizetett azért, mert bizalommal volt és barátjának tekintette az ilyen emberi fenevadakat.

A licence-díjas szerződést körülbelül egy évig élvezhettem és ebben az esetben más megoldást nem talált a jövedelem elvonása tekintetében Gyulai Lajos igazgató, a licence-díjas gyártmányok forgalomba hozatalát szüntette meg, nehogy valahogyan jövedelemhez juthassak. Őszintén szólva ez volt az egyetlen mód ennek a szerződésnek a kijátszására s ezt az utat dr. Liszka Béla polgármesterrel egyetértőleg meg is találták. A licence-díjas szerződés megkötésekor ilyen rosszindulatú eshetőségre nem is gondolhattam, mely egyúttal a város ellentétes érdekeit is vonta maga után.

16 Rendszeres pénzjuttatás.

A vezérképviseleti szerződés átruházása után a város vezetősége – felbuzdulva – a szabad gazdálkodás és az elzabrálás lehetőségétől – *egy újabb nyilatkozatot akart tőlem kicsikarni*, melyben most már mindenről jogérvényesen lemondok. Hiszen én szerénységgel nélkül mondhatom, láttam elég korán a véget. Ekkor annyira tisztán láttam már (1942-ben), hogy volt bátorságom megtagadni a nyilatkozatot és olyan nyilatkozatot adtam, melyben kifejezetten *jogaimról csak arra az időre mondok le, amíg a zsidótörvény érvényben van*. Nagy vihar keletkezett az adott nyilatkozatom körül. Voltak fenyegetések, stb. Nem mulaszthatom ez alkalommal megemlíteni azt, hogy a kérdés lokalizálása miatt lejöttem Kecskemétre személyesen tárgyalni és ennek a tárgyalásnak a során tette meg dr. Sándor József főügyész úr azt a kijelentést (váljon becsületére): *»Führer Churchillben bizik és nem kötelezhető arra, hogy más nyilatkozatot adjon, mint amelyet ő akar.«*¹⁷

„Mit keres itt ez a barackos zsidó?”

Az egykori szeszfőzdevezetőnek egzisztenciális ellehetetlenülése után, a háború utolsó éveiben még súlyosabb nehézségekkel kellett szembenéznie, hiszen ekkor már saját élete is veszélybe került. A fegyver nélküli katonai szolgálat időszakáról írtak szomorú emlékeket idéznek fel: „1944. április 19-én Jászberénybe munkaszolgálatosnak kellett bevonulnom, jöllehet 53 éves ekkor már elmúltam. Köztudomású, hogy általában csak 48 éves korig hívtak be zsidó munkaszolgálatosokat. Jászberényben az új laktanyában teljesítettem szolgálatot, ahol Zentay Ferenc ezredes volt a parancsnok. Amint később kiderült és a hadtestparancsnokság külön adott utasításaiból is kitűnt, engem kifejezetten feljelentésre hívtak be. Zentay Ferenc parancsnok körülményeimet s minden egyéb múltbeli szerepléseimről igen pontosan volt tájékoztatva és jó bánásmódban hagyott részesíteni, mert tudta, hogy milyen igazságtalanság történt velem. Több ízben beszélgetésbe bocsátkozott velem és bizalmasan egyszer meg is mondta: »Úgy látom, a maga utódjának igen útjában áll.« Határozottan állítom, hogy csak Zentaynak köszönhetem életem megmentését, mert kifejezett hadtestparancs utasítás ellenére nem küldött ki hadműveleti területre, mert mindig igyekezett valami kibúvót teremteni a részemre.

Mikor a Horthy-féle kivételezési akció nyilvánosságra került, Budapesten élő lányom elhatározta, hogy mentési akciót indít értem, – tudván – hogy milyen körülmények között kerültem munkaszolgálatosnak, s tudta, hogy mennyire lóg Damoklesz kardja fejem felett. Felkereste dr. Kiss Endre államtitkárt, az ügyvédje által elkészített kérelemmel, melyben előadták, hogy milyen érdemeim vannak, melyek bizonyára alkalmasak arra, hogy megkapjam a kivételezettséget. Kiss Endre államtitkár arra hivatkozott, hogy ezt az ügyet megbeszéli Gyulaival és ezután keressék fel őt ebben az ügyben. Leányom eljárt a Budapesten lévő, kecskeméti vezérképviseletnél dr. Isépnél és általa három ízben is telefonáltatott Gyulainak. Gyulai mindég (sic!) húzta halasztotta az ügyet, amikor már igen sürgős volt, illetve már halasztást nem tűrt az ügy, Gyulai azt a választ adta, hogy ő »a mai viszonyok között nem javasolhatja az államtitkár úrnak, hogy támogassa kérelmemet.« Leányom harmadízben is felkereste Kiss Endre államtitkárt és tőle is elutasító választ kapott.

Azon bajtársaim, akik ugyancsak feljelentés folytán teljesítettek szolgálatot, abba a századba kerültek, akik az Újvidékről történt visszavonulás alkalmával a kiskunhalasi állomáson elpusztultak. A századom 220 emberből állt és a kiskunhalasi állomáson vesztelt a visszavonuláskor 3 teherkocsiban. Itt ezekből 216-ot egy német SS alakulat kézigrá-

17 MNL BKML IV. 1910. c. 10 146/1948. „Emlékirat”.

nátokkal és gépfegyverekkel elpusztított. A megmenekült négy bajtársam csupán véletlen folytán menekült meg, mivel az állomás melletti kocsmában tartózkodtak ez idő alatt.”¹⁸

Az emlékiratban Führer a munkaszolgálat mellett a vészkorszak drámai eseményeit is felidézte, amelyet csodával határos módon sikerült túlélnie: „Mint említettem, az útjukban álló jóakaróim révén munkaszolgálatos lettem és a hadtestparancsnokság intézkedésére, mint minden kedvezménytől megfosztott kisegítő munkásnak kellett dolgoznom és hihetetlen megaláztatásokat elszenvednem. Három védett századból kellett megszöknöm, hogy nyugatra ne hurcoljanak. Nyilasok elől december 14-én háztetőn, egy 5 emeletes ház (Hollán u. 38.) kéménye mögé bújva menekültem meg a sortűz végzete elől.

Mint köztudomású, ugyanakkor elfogott bajtársaimból 17-et még akkor éjjel a Kamermayer utcában egy üzlet kirakatában halomra gyilkoltak. December 18-án egy újabb feljelentés folytán a nyilasok bevitték az V. kerületi párházba, ahol pincéjükben hidegvíz fürdőt kaptam. Éppen most 6-án hangzott el a népbíróság ítélete a szóban lévő nyilasbrigantik felett és 9 személyt ítélték halálra közülük. Amikor a hidegvíz fürdő után felcipeltek és a végrehajtó bizottság előtt álltam, egy előttem ismeretlen egyén lépett be a szobába és a következő kérdést tette fel: »Mit keres itt ez a barackos zsidó?« Jól sikerült magyarázataimnak és az enyhébb hangulatnak köszönhetem megmenekülésemet. Ekkor hazamenet elhatároztam, hogy kötelességem ismét visszajönni Kecskemétre, mert nem a kölcsönös ismertség mentette meg életemet, és a sors kezét láttam ebben. Pedig egyébként elhatároztam, hogy soha többé nem teszem lábam Kecskemétre, mert olyan csalódásban volt részem, azokban az emberekben is, akikben bízhattam volna. De még kevésbé volt szándékomban Magyarországon maradni, ahol ilyen szenvedésekben és szörnyűségekből kellett részt vennem.

Egy óvóhelyen az éhhalálnak kitéve szabadultam fel január 16-án és elhatározásomban erős voltam, hogy mégis visszatérek Kecskemétre.”¹⁹

Újra Kecskeméten

Megérkezése után Führer a hivatalos körökkel történt előzetes egyeztetéseket követően igyekezett az üzem zilált viszonyait a lehetőséghez mérten mielőbb konszolidálni: „Február 18-án egészségileg és fizikailag még erősen megtörve jelentkeztem a város vezetőségénél. Ezúttal is hálás köszönetemet fejezem ki azért a szíves és meleg fogadtatásért, melyben a város vezetősége és mind azok részesítettek, akikkel visszatérésem alkalmával találkoztam.

A város Dr. Sándor József főügyész urat bízta meg, hogy a szeszfőzde vezetésébe helyezzen vissza. A városi szeszfőzdet, illetve az üzemet természetesen minden utolsó liter pálinkától kifosztva találtam.²⁰ A berendezés egy részét leszerelve és hiányosan találtam, más része javítására szorult. A cefretároló medencékben volt nyersanyag, melyekre a továbbiak során részletesen ki fogok térni. Ezenkívül rengeteg pulp²¹ hordókban és a hordókból kifolyó állapotban. Igen tekintélyes mennyiségű palackot találtam a raktárban. Hordót úgyszólván semmit.

18 MNL BKML IV. 1910. c. 10 146/1948 „Pro memoriam”.

19 MNL BKML IV. 1910. c. 10 146/1948. „Emlékirat”.

20 Führer elmondása szerint az árukészletet 1944. október 20-án Gyulai Lajos előkészítése után dr. Liszka Béla polgármester és dr. Katona Zoltán pénzügyi tanácsnok személyes intézkedése folytán szállítottak el előbb Vácra, majd Komáromba. Utóbbi helyre feltehetően azért, mert itt élt Gyulai lánya szállodatulajdonos férjével.

21 Gyümölcsbű.

Azonnal intézkedtem és anyagot szereztem, hogy a szeszfőzddét mielőbb akár részben is üzemképes állapotba helyezhessem.

Mint köztudomású, ez időben még igen erős harcok folytak magyar területen. Az orosz haderőnek egy csoportja minden héten kétszer is jelentkezett palackokért, amelyből teherautó számra rakodtak fel és vitték a kecskeméti gyufagyár telepére, ahol a palackokat tankbomba céljaira töltötték. Becslésem szerint mintegy 22 000 palackot vittek el a szeszfőzde telepéről, és a maradék elszállítását is csak az orosz parancsnoksággal megteremtett összeköttetések révén tudtam megakadályozni. A maradékról pontos leltárt készítettem.”²²

A város vezetése a megrongálódott és szinte teljesen kiürített üzem igazgatását a korábbiakhoz hasonló feltételekkel – mint a fenti elbeszélésből is kitűnik – 1945. március 1-jétől újra Fűhrer Izidorra bízta. A közgyűlés a döntést, egy pártközi különbizottsággal történt megállapodás alapján egyhangúlag jóvá is hagyta, amelyhez indoklásképpen a következőket hozta fel: „A városi szeszfőzde Fűhrer Izidor vezetése alatt kezdett erőre kapni, amennyiben ő folytonos befektetések és áldozatok árán az üzem kapacitását jelentékenyen növelte s azonfelül a termékeknek, főleg a barackpálalinkának külföldön oly hírnevet és piacot szerzett, hogy a román királyi háztól, az angol Walesi hercegtől, azonkívül külügyi képviselletektől is jöttek megrendelések.

Reá kell mutatni arra tényre is, hogy a szeszfőzde nagyobb fokú vásárlásai folytán megakadályozta a kecskeméti gyümölcsök, főleg a barack árzuhanását és ezáltal a termelőknek is nagy anyagi előnyt tudott nyújtani.

A felsorolt érdemek és méltányolandó körülmények dacára a város polgármestere, részben az 1939. évi IV. tc. (zsídótörvény), részben pedig a pénzügyi hatóságok utasítása folytán Fűhrer Izidortól a szeszfőzde üzemének vezetését 1939 augusztus havában megvonta és azt házi kezelésbe vette. Ezen rendelkezés méltánytalan és igazságtalan volt, mert a szerződésben megállapított idő előtt kellett Fűhrer Izidornak a szeszfőzddét a saját pénzén vásárolt gőzerőkre berendezett üstökkel és egyéb felszerelési tárgyakkal a város tulajdonába átengedni annak dacára, hogy azok értéke a szerződésben kikötött hosszabb idő által még nem amortizálódott. Az intézkedés folytán a város Fűhrer Izidor hátrányára jogtalan előnyhöz jutott. Ezen tényállás alapján kétségen felül áll, hogy Fűhrer Izidornak joga van a szeszfőzde üzemének visszavételére. Ezt az igényét a bíróságok is feltétlenül jogosnak ítélnék meg.

Tehát ezen körülmények figyelembe vétele mellett a közgyűlés is arra a méltányos és igazságos álláspontra helyezkedett, hogy a Fűhrer Izidorról szemben elkövetett sérelem teljes jogorvoslást nyerjen és éppen ezért akként határozott, hogy a polgármester úrnak a szeszfőzde vezetésére Fűhrer Izidornak igazgatói minőségébe való alkalmaztatását tudomásul vette és jóváhagyta és elfogadta Fűhrer Izidorról a szeszfőzde vezetésére vonatkozólag kötött szerződést és felhatalmazta a polgármestert, hogy azt a város képviselétében aláírja.

Az alkalmaztatási szerződés időtartamát azért állapította meg 1955. évi augusztus hó 31. napjáig terjedő időtartamban, mert ezáltal kívánta kárpótolni Fűhrer Izidort azért, hogy 1939. augusztus 26. napjától 1945. évi március 1. napjáig a város hibájából a szeszfőzddét nem vezethette és ezáltal jelentékeny jövedelemtől esett. Jelen határozat a szerződés kapcsán jóváhagyás céljából a belügyminiszter úrhoz felterjesztendő.”²³

22 MNL BKML IV. 1910. c. 10 146/1948. „Emlékirat”.

23 MNL BKML IV. 1903. a. Kecskemét Város Törvényhatósági Bizottságának iratai. Közgyűlési jegyzőkönyvek. (IV. 1903. a.) 52/1945.

„Hát a múlt szellem bujkál itt?”²⁴

Alig kezdte még meg újbóli ténykedését az üzemben Führer, máris segítségért kellett folyamodnia a Kecskeméti Nemzeti Bizottsághoz. Néhány nappal azelőtt ugyanis, hogy a közgyűlés felhatalmazta a polgármestert az új szerződés megkötésére, a helyi földigénylő bizottság – téves jogértelmezés alapján, felsőbb utasításra – a város tulajdonát képező szeszfőzdet a 600/1945-ös miniszterelnöki rendelet 12. §-ának 2. bekezdése alapján megváltás alá vonta, és egyben az 5600/1945. F. M. számú rendelet 23. §-a alapján az ingatlanból juttatásban részesítette a földigénylőkből alakult Kecskeméti Egységes Munkás és Paraszt Szövetkezetet. A döntés ellen, a város által benyújtott jogorvoslati kérelmeket a felettes hatóságok sorra elutasították, végül a határozat végrehajtását Erdei Ferenc belügy-miniszter utasítására függesztették fel.²⁵

Alig egy év elteltével azonban újabb küzdelmek vártak Führerre. A városban megjelent olyan vélemény, amely szerint Kecskemét számára rendkívül előnytelen a vele megkötött szerződés, így ezen változtatni kell. A szeszfőzde vezetője erre válaszképpen készítette el a fentiekben már többször is idézett emlékiratot: „Arról értesültem, hogy egy városfejlesztést célzó, ismertető előadáson egy helybeli szeszfőző vállalat igazgatója is hozzászólt a kérdéshez s ennek során a városi szeszfőzde jövedelmezőségét bírálta a város szemszögéből. Az elhangzott hozzászólást több jelenlévő hallgató által ellenőrizve megállapítottam, hogy a felszólalónak csupán az volt a célja, hogy a város által csekélynek jelzett és az én aránytalan nagy jövedelmemre rámutasson.

Miután az említett igazgató a hozzá nem értő hallgatóságot a hiányos ismerete mellett megtéveszthette, illetve félrevezethette, szükségesnek tartom az alábbiakban bárki részére ellenőrizhető adatokkal nemcsak megcáfolni a szóban lévő igazgató állításait, de feltárni minden részletét az eseményeknek és megállapodásoknak, hogy végre tárgyilagos szemüvegen alkothasson véleményt az érdeklődő. [...] Remélem, hogy sikerülni fog eloszlatni azt a többek által elképzelt ködöt, melyet egyes laikusok a városi szeszfőzde köré vonnak.

Mindenekelőtt, mielőtt a részletek ismertetésével foglalkoznék, tisztáznom kell a kérdés gerincét, mely abban csúcsosodik ki (mert itt van a kutya elásva), hogy Kecskemét városa – a szeszfőzdei engedély és telep tulajdonosa – semmivel sem járult hozzá az építkezéshez, berendezéshez, felszereléshez. A szeszfőzde mai állagát az én pénzből, az én vagyonomból rendeztem be és szereltem fel.

Erről eddig a hozzászóló uraktól egy árva szó sem hangzott el, vagy tudatosan hallgatva lett erről, vagy pedig, foglalkozva témával, még senki sem vette a fáradságot magának, hogy tüzetesen áttanulmányozza a főkérdést, hogy tulajdonképpen milyen alapon jutott a város birtokába a szeszfőzde mai állagának.

Talán szankcionálni akarja a mai demokratikus városi vezetőség ezt a jogfosztást, amit a múlt regime²⁶ sem tett meg? Vagy Kecskemét város közönsége ma fasisztább akar lenni, mint a volt fasiszták?

Ennek a kérdésnek a felvetése indokoltnak tekinthető, ha tárgyilagosan megvizsgáljuk a történeteket.

Én a magam részéről természetesen fel sem tételezem ezt. Feltéve, de meg nem engedve, hogy bárki akár csak egy kis jogfosztás kísérletébe belebocsátkozni szándékozná, el szeretném téríteni ettől a szándékától, mivel véleményem szerint maga a kísérlet is meddő volna. Én tisztán a tárgyi igazság alapján állok, de éppúgy az erkölcs alapján is.

24 MNL BKML XVII. 46. A Kecskeméti Nemzeti Bizottság iratai. 177/1945.

25 MNL BKML IV. 1910. c. 15 164/1945.

26 Kormányzati rendszer.

Itt produkálom ama leltári jegyzéket, műszaki és értébecsléseket, melyeket szakértő bevonásával, 1945. szeptember havában fejeztek be és az 1938-as értékelés és avulás figyelembevételével számítottak ki. Ezek kizárólag csak azokra a részekre vonatkoznak, melyek az én működésem idejében keletkeztek és rendeztetek be. Ezt tényként kérem elfogadni, mivel ennek az ellenkezőjét bizonyítani, vagy állítani nem lehet, mert ismétlem a város nem járult hozzá a kiadásokhoz.

A számszerű adatok a következők:

Leltár szerint a szeszfőzde berendezése, felszerelés

értébecslés és műszaki vélemény alapján, avulás

112 612,- P

építkezésekből származó kiadásaim a meglévő

épületek és stb-ből megállapítva

52 477,- P

az 1935–1937-es években kitesznek

(ezen összeg részletes ismertetése az 1937.

és 1938. év folyamán a városhoz intézett

beadványaimban szerepel

62 000,- P

227 089,- P

Ha a ma szokásos érték meghatározó faktort venném figyelembe, ez az összeg mai 45 400 \$, vagy ennek megfelelő aranynak felel meg, amely nem amortizáltatott.”²⁷

Kié a haszon?

Az emlékirat talán leghosszabb, de rendkívül izgalmas része, amelyben Führer nagy alaposággal felvázolta a termelés pénzügyi tényezőit, cáfolva ezzel saját gazdagodását és a város kisemmizését hangoztató vádakat: „Most pedig azzal a bogárral kell foglalkoznom, mely egyes hozzá nem értő egyénnek a »bogara«, hogy Führer a városnak csak 3% hasznot fizet, amikor neki 97% haszon marad.

Hát ez ilyenformán bizony eléggé alkalmas arra, hogy egyes személyek ebből a témából népszerűséget kovácsolhassanak különösen pedig azoknak, akik az éjszakát is nappallá teszik azért, hogy a város érdekeit tartsák szem előtt. Ezt a kérdést áttekinthetően csak úgy tudom megvilágítani, ha magával a pálinkatermelés kalkulációjával is foglalkozom.

De mielőtt ennek kisebb részleteivel foglalkoznánk, a fő, illetve csúcskérdést kell itt megvilágítani. Mint már előadásom elején ismertettem 1945 tavaszán még ott tartottunk, hogy 45 400 \$ értékű beruházását kell amortizálni. Ezt 8 évre elosztó mintegy 5600 \$ esik évente, az egy évi termelési keretet alapul véve, 400 hl abszolutot tehát egy abs. hl pálinkára mintegy 14 \$ esik. Ha történetesen a város nincs abban a szerencsés helyzetben, hogy egy szeszfőzsdét zabráljon és becsületesen akár csak részben is meg akarja téríteni annak az üzemnek az árát, amely tálcan hozva pár év leforgása alatt tehermentesen birtokába kerül, akkor természetesen figyelembe kell ezt venni. És ha ezt figyelembe vette, akkor nem 3% hasznot élvezett a város, amely tényleges tiszta haszonnak is egyébként átlag több mint 30%-át teszi ki, hanem megkereste az egész üzem árát, évenként visszatérő komoly hasznot is élvezett és legalább egy 60–70 000 dollár értékű vagyontárgyhoz jutott, teljesen ingyen, nem beszélve annak ideális, felbecsülhetetlen értékéről, mely Kecskemét város, illetve a kecskeméti barackpálinka jobb értékesítése szempontjából komolyan tekintetbe vehető.

Ne vezessük tehát félre a laikusokat, hanem mondjuk meg világosan, hogy ne a 3% propaganda számnak üljenek fel, hanem gondolkozzanak és megállapíthatják akkor, hogy

²⁷ MNL BKML IV. 1910. c. 10 146/1948. „Emlékirat”.

mekkora nagy horderejű anyagi előnyt s egyebet jelent Kecskemét városának az, hogy velem a szerződést megkötötte és jelent sokat, hogy azt tisztességgel be is akarja tartani.

Miután pedig bármelyik szeszfőzde prosperitását vizsgálni akarom, figyelembe kell vennem az évenként előforduló főbb termelési ágakat, melyek a szeszfőzde termelési keretét kitöltik.

Így juthatunk el oda, hogy Kecskemét esetében 3 főbb termelési ággal kell foglalkozni és pedig

- 1) borpárlat
- 2) törköly
- 3) barack

Itt is előre kell bocsájtanom, hogy a termelési költségeket, illetve bekerülési árakat befolyásoló adatokat figyelembe vettem a békebeli beszerzési árakat, valamint a stabilizáció után számolható faktorokat (az 1938-as áraknál 30%-kal kevesebbet kalkuláltam) és a második időtérben előfordult és előfordulható ár nivå együtteséből kaptam meg az alábbi adatokat:

A zavarok elkerülése végett a dollárt vettem értékalapozónak.

Törköly:

100 q törköly, akár pálinkában, akár pénzben

40 \$-t jelent és tekintettel annak alkoholhozamára (2,7–3%-ig)

1 abs. hl nyersanyagja kitesz	14 \$
-------------------------------	-------

1 abs. hl termelési költsége kitesz	10 \$
-------------------------------------	-------

szeszadója	37 \$
------------	-------

karbantartás abs hl-ként	2 \$
--------------------------	------

amortizáció	14 \$
-------------	-------

3% természetben csere áruban ennyit ér	<u>3 \$</u>
--	-------------

80 \$

A város tehát azonnal kapott hasznot	3 \$
--------------------------------------	------

közvetve az amortizáció révén	<u>14 \$</u>
-------------------------------	--------------

17 \$

Nézzük csak meg a »propaganda« beállítását. Ha egy abs. hl pálinka 80 \$-ba kerül önköltségi árba, melyből 17 \$-t levonunk a város javára, marad 63 \$, mint bekerülési ár. Ez a pálinka mennyiség (mely 200 litert tesz ki) mely nem adható el még 65 \$-ért sem, de ha normális viszonyok között volnánk a jövőben és nem veszélyeztetné a ma kialakult 30–40%-kal olcsóbb ár a jövőbeni piacot, akkor ez a pálinka mennyisége esetleg 70–72 \$-ért volna eladható. Úgy, hogy a 63 \$-os önköltségi árunál 9 \$ bruttó haszon jelentkezne, mely az eladási jutalék levonása után mivel az a fő összegből számítandó, 7,5 dollárra csökkenne. Ha most ezt a 7,50 dollárt csak a 3% városi részesedéssel állítom szembe, ez kereken 40%-ot jelent a tiszta haszonból. De mint már említettem ez haszonnak egyáltalán nem tekinthető, tisztán a mutatózó jövedelem csak akkor jelentkezik számszerűleg, ha az amortizálódó részt is feláldoztam a jövedelem javára.

De az előbbi teóriát is egészen egyszerűséggel megcáfolom. Ma jövedelem és kereseti adóban ugyancsak 3%-ot le kell fizetni, amely további 21,2 \$-nak felel meg, amit természetesen le kell vonnom a tiszta haszonnak mutatózó összegéből és ha ezt levonom, akkor a 3% a most már nettónak mutatózó 5 \$-nak már 50–60%-át teszi ki, attól függően, hogy az árut, mint csereárut használom fel, vagy pedig készpénzben kapja meg a város. Mindezt figyelembe véve kitűnik az, hogy a jövedelemnek tekintett összegek egyáltalán nem jövedelmek, csupán részleges törlesztése az én beruházásomnak. Véleményem szerint még rosszhiszeműséggel sem lehet jövedelemnek tekinteni vagy nevezni azt az összeget, amit én befekteté-

seim amortizációja alapján kell visszaszereznem a legnehezebb körülmények és küzdelmek közepette. Hát hol az én fáradtságom és munkám ellenértéke? Hát ez csak ráadás?

De ugyanez a számítási eredmény mutatkozik akármelyik termelési fő ágazatnál, kisebb %-os eltérésekkel és ezért mellőzöm ezeknek a részletezését. Ha ez bárkit érdekel, úgy szívesen szolgálok részletes felvilágosítással. Hiszen végeredményben a szeszfőzdei komplexum szempontjából nem az vitatandó, hogy hány % alkohol nyeredék²⁸ van és fillérre kiszámítva mennyi a haszon, illetve veszteség.

Könnyen elbírálnak az egész komplexum a következő szemszögből: tegyük fel, hogy az általam eszközölt beruházási összegeket egy harmadik személy adta volna kölcsön a városnak, vagy az üzemnek azzal a feltétellel, hogy az adott kölcsönrel építsék fel az üzemet és gyümölcsöztessék és az amortizálás után adja át az üzemet a városnak, míg közben azonban 2–3%-ot kiköt magának a város. Ez esetben tehát tisztázni kellett volna, hogy hány év alatt törleszti le a 3. személy a befektetett pénzt, továbbá tisztázni kellett volna azt, hogy ha a város korábban óhajtaná házi kezelésbe venni az üzemet, mit térít vissza a város az utóbbi esetben.

Megtörtént az egyik tisztázás az én esetemben az alapszerződésekkel. A másik kérdés azonban nyitva maradt. Ha tehát a városnak különösebb érdekei fűződnek ahhoz, hogy az amortizálás kontemplált időnél rövidebb idő alatt menjen végbe, úgy természetesen meg kell vizsgálni és kiszámítani azt, hogy mennyivel kevesebb részesedéssel fog a város megelégedni ez esetben. Szerintem ez a második rész is tisztázást nyert, mert visszatérésem után pártközi bizottság bevonásával letárgyaltam ezt a város vezetőségével és Kecskemét város törvényhatósági közgyűlése egyhangúlag elfogadta alapszerződéseim jogosságát és érvényességét elismerve, felhatalmazta a város vezetőségét, hogy 8, illetve 6 évre hosszabítsa meg a szerződés kigyakorlását.

A fő kérdéseket taglalva fel kell vetnem a következőket: Elvitatható-e az a jogi helyzet, hogy én törvényes alapon gyakorlom ki a várossal kötött szerződéseket. Csorbult-e ez a jogalap, vagy 3. esetben teljesen jogtalan. *Az én álláspontom világosan a következő:*

Én teljesen a jog alapján állok. Én az alap és pótszerződésekben kikötött jogommal élek. A közben kikényszerített joglemondás törvénytelen volt. A házi kezelésbe vétel ideje alatt keletkezett jövedelmekről jogfenntartással lemondok és olybá tekintem ezt az időt, mintha szerződéseim gyakorlása szünetelt volna és beruházásaim értéke erejéig követelésemet csorbítatlanul fenntartom.

Ne essen senki sem abba a tévedésbe, hogy a felvett 30 000 pengőt valahol levonni, vagy betudni lehetne. Azt én az én pénztáramból vettem fel. Miután pedig a házi kezelésbe vétel idejében kész áruban és nyersanyagokban mintegy 750, világosan mintegy 1500 hl. barackpálinkát hagytam itt és adtam át és a szeszfőzdét teljesen felszerelve, beruházva, minden mozgó leltárával, anélkül, hogy én azt leltárilag átadtam volna. Éppúgy, míg a szüksége nem merül fel annak, nem veszem számításba azt az összesen mintegy 1100 q nyersanyagot, melyet a szeszfőzde átvételekor itt találtam, sem pedig a palaczkokat, melyeket nagy részben az oroszok elvittek. Hiába próbálkoznak egyesek ebben a vonatkozásban súrlódási pontokat teremteni, mert ellenszámllám ennek a tízszerese.

Mint ahogy nem akartam vitákat provokálni eltávozásomkor, úgy most is ezen az állásponton voltam, mert kötelességemet akartam teljesíteni és hivatásomnak élni és az építés munkájában a magam módján részt venni. Nem kenyerem a sugdolózás, de még kevésbé az áskálódás, nagyon szívesen és örömmel tárgyalom ügyemet a nyilvánosság előtt is, mert nekem nincs semmi takargatni valóm, sőt szerénytelenség nélkül mondhatom, hogy büszke vagyok eddig elért eredményeimre, illetve munkámra. Ebből kiindulva ez

²⁸ Hasznos hányad, az alapanyagból nyert pálinka mennyisége.

alkalommal tisztelettel felkérem mindazokat, akiket érdekel, vagy közfunkcionáriusokat, hogyha meggyőződésesen is eddig ügyemet támogatták, úgy ezt a jövőben mellőzni szíveskedjenek, mert van mellettem annyi jog, hogy igazamat megvédhessem saját magam. Nem hallgathatom el azt sem, hogy én Kecskemét városát becsületesen és tisztán működési területnek tekintem és nem vadászterületnek.

Végül pedig röviden rá kell térnem arra, hogyha a városnak, ismételten, bármely különös érdeke fűződne ahhoz, hogy szerződéseim feltételein változtatni akar, úgy én hajlandó vagyok tárgyalásokba bocsátkozni, miután meg van erre is a kiindulási alap.

Viszont pedig, ha szerződéseim – jóhiszeműségem ellenére – megsem felelnének meg a fennálló törvényes rendelkezéseknek, úgy köztudomásúlag meg van arra is a mód, hogy azokat megfelelően át lehessen alakítani. Amennyiben pedig bárki is ügyemben részletesebb felvilágosításra szorulna, úgy nagyon kérem, forduljon hozzám és igen szívesen állok rendelkezésére.”²⁹

Epilógus

A Führer Izidorral 1945-ben újból megkötött alkalmaztatási szerződést a belügyminiszter a továbbra is hatályban lévő átruházási tilalom miatt nem hagyta jóvá, így az meg is szűnt. A kontraktus kormányhatósági elismerésének mellőzését egyébként maga a polgármester is kérte. A háború végén a két fő cél az üzemmel kapcsolatban egyrészt az volt, hogy a szeszfőzde hasznosítást nyerjen, másrésztől megtörténjen Führer kártalanítása. A város 1946-ban viszont már szeretett volna ebből a helyzetből szabadulni, ugyanakkor elegendő tőke és tapasztalat híján keresnie kellett egy másik üzemeltetőt.³⁰ Az üzem 1947 áprilisától az Állami Szeszgyedáruság kezelésében működött, de annak vezetéséért továbbra is Führer felelt. Egy év elteltével a Pénzügyminisztérium súlyos visszaéléseket tárt fel a szeszgyedáruságnál, ezzel összefüggésben került sor Führer Izidor azonnali hatályú felmentésére is. Az ügy háttéréről – az eljárás befejezetlenségére hivatkozva – szűkszavú tájékoztatást adó helyi újsághír szerint egy nagy összegű jövedéki csalás indokolta többek, így köztük a szeszfőzde vezetőjének menesztését is. Nagyban valószínűsíthető, hogy a szakmai hírnevet a pénznél többre tartó, és egész élete során az alkotásnak élő Führer egy koncepciósz ügy áldozatává vált.³¹ Egyéb források hiányában a kérdést egyértelműen eldönteni nem lehet, arra csupán a *Kecskeméti Hírek* erősen tendenciózus írásának záró soraiból következtethetünk: „Az államosítást lehet megelőzni, sőt kijátszani is lehet, azonban a következményekért vállalni kell a felelősséget és a büntetést.”³² Führer Izidor kecskeméti tevékenysége ezzel másodjára is, ezúttal azonban végleg megszakadt. A „barackpálinka tábornokának” további életét homály fedi...

29 MNL BKML IV. 1910. c. 10 146/1948. „Emlékirat”.

30 MNL BKML IV. 1903. a. 104/1947.

31 MNL BKML IV. 1903. g. Jelentés 5. számú függelék.

32 Leváltották a Szeszgyedáruság vezetőit – felfüggesztették állásától Führer Izidort a Kecskeméti Szeszfőzde igazgatóját. *Kecskeméti Hírek* 1948. április 18. 3.

Mohai V. Lajos

A költészet órája nem áll meg

Bekezdések Tózsér Árpád költészetének legutóbbi szakaszáról

1.

Két kötetről van szó: a későbbi, a *Lélekvándor* című verseskötet 2019-ben jelent meg, és a költő 2017-ben és 2018-ban írott verseit tartalmazza. A kötet – tapasztalatom szerint – folytatása a 2016-ban napvilágot látott *Imágóknak*; ez a gyűjtemény a megelőző négy év műveit tartalmazza. Tózsér költészetének e kései (vagy nevezzem inkább: legutóbbi) szakaszában kifinomult szépséggel és mives versbeszéddel találkozik az olvasó; azonban sem a szépségnek, sem a mives költői megszólalásnak nem könnyen enged a Tózsér-vers. Tózsér olyan bölcséleti lírát és régi költőkre, költészettörténeti mitológiákra emlékező nyelvet alkot, amelyben *az öregség álmát álmodja*; hogy ezt gondolhatom, abban segítségemre maga a lírikus volt, mert a *Lélekvándor* nekem dedikált példányát „az öregség stílusával, versnyelvével kísérletező” költő kézjegyével nyújtotta át.

Vajon mit jelenthet ez a kísérletezés Tózsér részéről, akinek hat évtizedes munkássága a költői beszédek végtelen szövevényét jelenti és tartalmazza? Kielégítő választ bizonyára nem tudok adni (költészetről lévén szó, szerencsére nem is lehet). Mindenesetre nem a letűnő nap árnyékában születnek ezek az „öregség stílusával” írott versek – ettől a képtől („a letűnő nap árnyéka”), és gondolatától idegenkedne Tózsér. Vagyis semmi idill, semmiféle elrendezett idill nincs, sőt ennek még csak a látszata sem sejlik föl a versekben, inkább valami gyémánttal kimetszett állapotok („lélekvándorok”) jelennek meg, ahol az öregkorral járó súlyos egzisztenciális válság(ok)nak nyoma sincs. Tózsér azt mondja, hogy az öregségben már semmit nem érdemes az idillből megőrizni, ha őszinte marad magához és a kulturális tradíciójához az ember. Ezek a versek az öregséghez való becsületes igazodástól nyerik el a méltóságukat, visszatérve a korábbi kijelentésemhez: a gyémántkeménységüket. Ez lehet talán „az öregség stílusának” valamely változata, ahogy a magam számára lefordítom, és próbálom megtalálni, elgondolni Tózsér szavainak jelentését.

És a két kötet itt találkozódik egymással; a költő a mitológiák szövevényében él, ebből a szövevényből hántja ki a saját verselményeit, mert semmi sem semmisülhet meg, amit átélt, és amit átörökítettek számára az évezredek. A műveltség gyökérzete olyan erővel vonja be ezeket a köteteket, ami ritkaság a mi költészetünkben – s a megfejtésük (vagy az értelmező kifejtésük) sem egyszerű. Egy momentumot mindenképpen kiemelnek: szerintem Tózsérnél az önazonosság költői funkciójáról és a mitológiák (csúnya szavakkal mondom) bekebelezéséről, egyéni rekonstrukciójáról is szó van. Mintha „az öregség versnyelvével kísérletező” költő úgy döntött volna, hogy ennek a hosszú lírikusi periódusának élet-történetét és élettörténetének stilizációját a mitológiákban találja föl, a mitológiai szörnyekben, és – hogy a nehézségi fokot még emelje – kortársainak személyéhez is köthető, kötődő mitológiájában. Magánmitológiákban.

Az *Imágók* című kötet nyitódarabját, az Esterházy Péternek ajánlott próza-versét/versprózáját hoznám föl eklatáns példája gyanánt ennek az eljárásnak. Ez a szöveg egy életperiódus – a gyerekkor – nehéz sorváltásait, kulcsepizódjait, rejtjelmeit és a hatásait tárja elénk – párbeszédet „imitálva” Esterházyval, az Esterházy-módszerrel, amelyet az író a *Hrabal könyvében* követ. (Lásd *Egy imágó vallomása* című részletét.) Ennek az írásnak a bölcséleti gazdagsága és gesztusainak sokfélesége azt is mutatja, hogy mindenben ott lehet a minta, a *rokonság mintája*, amely valami módon, ellentétében vagy azonosságában, kifordítottan, ironiával átítatva, metaforákba rejtve, vagy áttetszően, kinek hogyan, kiterjeszthető a saját életre, képzetvilágra is – hiába kitett a halálnak az ember sorsa.

Végezetül egy másik versből idézek, amely bizonyosan az ars poetica szerepét töltheti be:

*„Vándor, vidd hírül az utókornak: egy bánya nélküli robbantó bányamérnök
nyugszik itt, e minden halandók aknájában, aki amikor kihúzták
lába alól a megtartó földet, utolsó széntömbként
a saját szívét robbantotta föl.”*
(Üvöltés. Egy bányamérnök-költő naplójából)

Az elmúlásban is az élet emléke őrződik. A költészet órája nem áll meg.

2.

Empedoklész vascipői
Tózsér Árpád versének bemutatása

Hölderlin a toronyszobában

*Elméjében a heszperidák kertje is rég bezárult,
a verseire, a toronyból, azért még vissza-visszapillant,
nem szemlélete, csak szeme őrzi a látványt.*

*Egy éjjel mintha szája vagy nyelve álmodott volna,
s mint Empedoklész a nektárban s méregben az általánost:
egyszerre érezte a gránátalma hatszáztizenhárom magvának ízét.*

*Látta Aphroditét Ciprus szigetén, amint az első
gránátalmafát ülteti, s a szeretet és viszály két ága
az ellentétek bozótjává sűrűsödve benövi a kopár köveket.*

*Megint gondolatként s képként jött vissza belé a világ,
az asztalos Zimmermann festékes köténye a firmamentumra,
s maga Zimmermann Platon Demiurgoszára emlékeztette.*

*Verseiben egykor az éden még közönséges esőerdő volt,
de egy katakrézisben már csírázni készült a bűnös almag –
ki a megmondhatója, a hatszáztizenháromból melyik.
Látta: számára a Világmindenség most van igazán születőben,
Zimmermann mester némely termékében saját célképzetére ismert.
Reggelente már Empedoklész vascipóit is fel-felpróbálta...*

Az első olvasás után – aztán a Tózsér-vers olvasásai közben többször is – Pilinszky János Hölderlin-háromsorosa juthat az olvasó eszébe: „December hője, nyarak jégverése, / drótvégre csomózott madár, / mi nem voltam én? Boldogan halok.” Majd fölidézi mindazt, amit erről a kultúrtörténetileg híressé vált toronyszobáról az irodalmi emlékezet nyilvántart, jelentőségteljes aktussá formált, és amelyben a pozsonyi költő elmerülni kívánt. Visszaidézi még Tózsér Árpád egyik napló-bejegyzésének részletét hozzá (1999. december 1.): „Járok körbe-körbe a szobámban, mint Hölderlin járhatott a tornyában.” Az akkori „körbe-körbejárás” viszont korántsem volt idilli Tózsér számára, mert a naplóíró testi panaszait fájlalta – öniróniával vegyes közönnyel, vagy még inkább közömbösséggel –, benne a test megaláztatásait taglalva.

Ez itt a lírai beszédben most más: a Tózsér-vers címe a toronyszobabeli, meditativ állapotot rögzíti, de itt a költő reflektáló magatartása alapvetően sztoikus, „tartalma” pedig létösszegzés; egyszerűen: búcsú az élettől, készülődés a halálra – kín, kínlódás nélkül, kettős ruhát felöltve, a német kora romantikus költőét és az ókori görög filozófus, Empedoklészét. Vissza- és szétteltekintés a külvilág csodáira, az élet kulisszáira, ahogy ezt egy öregember (sokat látott) szeme látja („csak szeme őrzi a látványt”).

Egy irodalomtörténeti pillanatkép fölidézésétől e ponton semmiképp sem tanácsos eltekinteni: Hölderlin, az asztalos Zimmermann házában toronyszobájában, különböző műfajú Empedoklész-töredékeket vetett papírra 1798 ősze és 1800 tavasza között. A kora romantikus költő az *Empedoklész halálának második változatában* azt mondja: „Igen, mindent tudok s mindent legyűrök” (Báthori Csaba fordítása). Mintha ezt, a „mindent tudok, mindent legyűrök” állapotot fogná be, tematizálná, írná körül, bölcslettel és bölcsességgel, csodálatos képekkel Tózsér költeménye. Ha nem szentségtörés így fogalmazni lírai alkotásról: a vers beszélő-

je erről az állapotról „gondolkodik el”. Ezért lesz, lehet e létfilozófiai mű három költőnek is a „búvóhelye”.

Számomra Tózsér Hölderlin-versének leghatásosabb képét az utolsó sor foglalja magába, amely Empedoklész mitikus halálára mutat rá: *„Reggelente már Empedoklész vascipőit is fel-felpróbálta...”* Különféle történeti források arról tudósítják az utókort, hogy Empedoklész halála körül szerteágazó legendafüzér alakult ki, melyek közül a tűzhalál a legelterjedtebb változat: eszerint a filozófus az Etna forró kráterébe vetette magát. Bizonyítéka is volt állítólag ennek a fel-tételezésnek: az ókori görög filozófus bronz- (vas-) szandáljára a kráter szélén találtak rá. Hölderlin görögség iránti szenvedélyes vonzódása átfogta az egész életét; ennek pontos aktualizálása a Tózsér-vers zárlata.

Még valami: Tózsér és Pilinszky versét az utolsó sorok masszívan összefűzik: az élet az elfogadott, „boldog” halál felé tart, az az iránya. Ezt a vágyat Tózsér is, Pilinszky is saját vágyaként (és elvitathatatlan vagyonaként) Hölderlinre vetíti ki.

A halál nem utolsó akadály: *„Boldogan halok”* – állítja Pilinszky. *„Reggelente már Empedoklész vascipőit is fel-felpróbálta...”* – mondja Tózsér.

A *Hölderlin a toronyszobában* című vers Tózsér Árpád költészetének kivételesen nagy pillanatai közé tartozik.

Kajtár-Czinege Anikó

A gyümölcsészet rövid története

(Surányi Dezső: Kis magyar gyümölcsészet című könyvéről)

„A gyümölcsös kertek és ezer virágtól mosolygó kertek közt, ahol tavasszal a puha majoránna és a fehér rózsza vegyesen a pirossal illatozik, s beborítja illatos koszorúval a színes lugasokat, ...”

(Taurinus)

Surányi Dezső ököbotanikus a gyümölcstermő növények, szűkebben azok származása kutatásának szentelte egész életét. Az agrobiológus és művelődéstörténész kutatóprofesszor legfőbb kutatási területe a gyümölcs-termő növények biológiája, eredete, története és kultúrtörténete, ökológiai jellemzői, a természet és a kultúrlóra összefüggéseinek vizsgálata, nem beszélve a nyelvészeti vonatkozásokról. Sokfelé megfordult, itthon és külföldön egyaránt, szorgalmasan gyűjtve az adatokat: információkat, képanyagokat, a gyümölcsökről szóló történeteket. Az egyes gyümölcsök származásának és eredetének, jelenlétének felderítéséhez ásatásokon is részt vett. Ebből a kutatómunkából állt össze a most megjelent, hiánypótló kertészettörténeti mű, a *Kis magyar gyümölcsészet* című kötet, amit minden kertész és tájépítész diáknak, szakembernek és a téma iránt érdeklődőnek ismernie kellene.

A kötet hat fejezetre oszlik, a megértést pedig fotók és képek segítik. Az első fejezet kilenc különálló témán keresztül mutatja be a magyar gyümölcs történetét. Az *Őshazától a Kárpát-medencéig* című részből először megtudhatjuk, hogy a népvándorlás folyamán a különböző, velünk érintkező népcsoportoktól milyen kertészeti ismereteket és technológiákat, illetve termesztett növényfajokat, köztük gyümölcsöket vettünk át. Majd a gyümölcsmagleleteket az egyes ásatások helyszíneihez kötött statisztikai felsorolásából, melyek nem minden esetben szertartáshoz kötődő „mellékletek”, rajzolja fel a kor gyümölcstérképét. Ide csatlakozik az *„Okleveles” és „térképes” gyümölcsseink* című rész is, itt ugyanis a gyümölcsnevekhez és -fajtákhoz kötődő településneveket és nyelvi emlékeket veszi sorra, példákkal színesítve, így megtudhatjuk, mit is jelent valójában a *„gymulchan”* – Gyümölcsény településnév. Vagy hogy mi az a *Godolya*, a *Szőlősardó* vagy *Szilvagy* elnevezés eredete, illetve rávilágít az *„egres”* kétértelműségére is: vajon az egres mint köszméte, vagy az égeres erdőkről van-e szó? Felsorolásszerűen ismerteti az almáról, körtéről, berke-

nyéről, barkócafáról, galagonyáról, vadrózsáról, szederről, cseresznyéről, szilváról, dióról és manduláról elnevezett településeket és nevük eredetét is.

Különösen érdekes az *Árpád-kori gyümölcs enciklopédia* című alfejezet egyik, a tihanyi apátság alapítóleveléből származó idézete, amely azokat a gyümölcsészet szempontjából jelentős „határfák”-at, erdőket, völgyeket tartalmazza, amelyek az apátság területét jelölik ki. De szintén itt találhatjuk meg az egyes szerzetesrendekhez köthető és gyümölcsstermesztésre vonatkozó ismeretanyagokat tartalmazó oklevelek ismertetését is.

Ezután pedig már az Anjou-korról és a reneszánsz gyümölcskultúra értékeiről olvashatunk, majd a kisebb, a szöveget színesítő leírórészeknek vagy idézeteknek köszönhetően az egyes várkerteket ismerhetjük meg. A szemelvények betekintést biztosítanak az akkori, egykori kertekbe, gyümölcsösökbe, hogy szinte egyben látja ezen imaginárius kerteket az olvasó. Ugyanitt olvashatunk továbbá a török kori és a 16–18. századi mintakertekről is, valamint a nagyüzemi termesztésről. Az első fejezet lezárásaként nagy vonalakban megismerhetjük a gyümölcsstermesztés nagy alakjainak, megalapozóinak, mint például Lippay Jánosnak, Bél Mátyásnak, Tessedik Sámuelnek vagy Nagyváthy Jánosnak az életrajzát.

A második fejezet nyolc részen keresztül érdekfeszítően mutatja be olyan jelenségek és eljárásmodok kialakulását, mint a termesztőkörzeteink, az ártéri gyümölcsösök vagy a kétszintes termesztés.

A harmadik fejezetben már nemcsak a gyümölcsök, hanem a dísz- és gyógynövények is előtérbe kerülnek, bár a *Középkori gyümölcsfajtáink*, majd a *Kertek a királyi Magyarországon* című alfejezetekben továbbra is a gyümölcsök maradnak a reflektorfényben, ez utóbbit több idézet is színesíti. A *Kertészkedő és kertbarát szerzetesek* című részben a bencés szerzetesrendnek a hazai kertkultúra kialakításában játszott igen jelentős szerepét ismerhetjük meg, az akkori kor termesztéstechnológiai újításainak alapos történeti bemutatásán keresztül. Hogy mik azok a „határfák”, „hagyásfák”, „tanúfák”? Erre a kérdésre is választ kapunk a kötet olvasása során, továbbá arról is képet kaphatunk, hogy kinek volt szüretelési joga ezeknél a fáknál. Megtudhatjuk továbbá azt is – elszakadva a történelmi horizonttól –, hogy napjainkban mit és hol gyűjthetünk, illetve azt is, hogy mi a jelentése a „*Promontorium*”, a „*fundus*” és a „*sepes*” kifejezéseknek. Szintén itt tér ki a szerző a földesúri és jobbágyságok kertek gyümölcsseire és a fajták csereértékeire.

A negyedik, *A magyar gyümölcs titkai* című fejezet 12 alfejezete az egyes fajok alfajtáit mutatja be egységes, történelmi, ökológiai, ökonómiai, természetű, nemesítői és néprajzi szempontok alapján, miközben a hozzájuk kapcsolódó kulturális emlékeket népdalrészletek és rigmusok illusztrálják.

A következő fejezet 7 alfejezeten keresztül mutatja be a gyümölcsök feldolgozását, tartósítását. A történelmi vonatkozásoktól indulva ismerhetjük meg az egyes tárolási módszerek fejlődését különböző korokon és helye-

ken, locusokon keresztül. Olyan kifejezések eredetének is utánajár, mint a „liktárium” és „konfektum”, és hogy mi a különbség a lekvár, az íz és a dzsem között. Csak példaként érdemes megemlíteni, hogy a szilvából a liktáriumtól kezdve a penyőkén át a pálinkáig, legalább ötféle terméket is készítettek. Mindeközben stílusosan korabeli szakácskönyvek részleteit is olvashatjuk, Bornemissza Anna szakácskönyvéből a gyümölcsös omlett teljes receptjét is megtaláljuk a negyedik részben. De kiderül az is, hogy mi is az a „bagoly-tüdő”. Természetesen, mivel gyümölcsfeldolgozásról van szó, nem maradhatnak el a gyümölcsborokról és a pálinkákról szóló ismeretanyagok sem, az a kis túlzással mindenkinek hasznos és érdekes információ, hogy mely gyümölcsökből erjeszthetünk bort és melyekből pálinkát. Persze nemcsak erre a kérdésre kapunk választ, hanem korabeli technológiai leírásokat is megismerhetünk, s hasonló módon a ma újabb reneszánszukat élő gyümölcs-aszalási eljárásoknak is alaposabban utánajárhatunk a szerző segítségével. A fejezetet a gyümölcsök gyógyszerként való hasznosítását taglaló rész zárja, ahol felsorolásszerűen megismerhetjük az egyes gyümölcsök gyógyhatásait, valamint a korábban már említett Bornemissza Anna nádmézes konfektumának receptjét.

A szerző az utolsó fejezetben *A gyümölcs szellemi életben betöltött szerepéről* ír hat részen keresztül, olyan eddig is érintett témákat véve sorba, mint a nép- és műköltészet, a boszorkányperek, a nép- és képzőművészet, és végül a tudomány. Az eddig is tárgyalt témák felelevenítésével és elmélyítésével a szerző még inkább megerősíti azt a benyomást, hogy nem biológiai szakkönyvvel, hanem az emberi kultúra egy érdekes és egyetemes részletének feltárásával van dolgunk. A kötetet stílszerűen Pomóna, a gyümölcsök és kertészet istennőjének ábrázolása zárja.

A *Kis magyar gyümölcsészet* című könyvet olvasva egy kiváló tudományos és egyben ismeretterjesztő művel van dolgunk. Azonban ha nem ismerném Surányi Dezső eddigi munkásságát, csupán a könyvborító alapján nem biztos, hogy érdekes olvasmánynak ítélném. A borító ugyanis alulreprezentálja a kötet érdemeit, vagy legalábbis nem vetíti kellően előre azokat, bár ezzel felkeltheti az érdeklődő, a témában még kevésbé elmélyült olvasók érdeklődését is, akik garantáltan nem fognak csalódni a benne foglalt ismeretanyag mélységében és összetettségében.

A könyv legfőbb értéke ugyanis ennek a széles körű ismeretanyagnak az összegyűjtése és rendszerezése, melyet a szerző a témák köré csoportosított. A mondanivalót színesítő idézetek és szemelvények hozzásegítik az érdeklődőt ahhoz, hogy minél aprólékosabban el tudja képzelni az évszázadokkal ezelőtti kertkultúrákat. Ezt az elmélyedést segíti a színes és gazdag képanyag, amely egyaránt tartalmaz gobelint, hímzést, faragást, rajzot, festményt, térképeket és fényképeket.

Surányi Dezső *Kis magyar gyümölcsészet* című műve szűkebb körben diákoknak, szakembereknek íródott, tudományos értéket, alapos kutatások eredményeit közvetítve feléljük. De éppen szakmai elhivatottsága, illetve a kertészeti ismeretek szélesebb perspektívába helyezése révén a laikusok számára is lebilincselő olvasmány tud lenni. Összességében hihetetlenül tudásgazdag könyvvel találkozhatunk, amelyet többször is érdemes elolvasni, időről időre fellapozni. Lassan kell haladni vele, hogy a számtalan információt fel tudjuk dolgozni, megértsük és hasznosítani tudjuk, akár hobbikertészként is, különösen a régebbi elképzeléseket és eljárásmódokat, mára elsikkadt ismereteket, amelyek még napjainkban is alkalmazhatók és alkalmazandók.

E számunkat nyomta és kötötte a Print 2000 Nyomda Kft.

print 2000

N Y O M D A K E T K E C S K E M É T

6000 Kecskemét, Nyomda u. 8.

Tel.: +36 76 501 240; Fax: +36 76 501 249

E-mail: info@print2000.hu

www.print2000.hu

Folyóiratunk megjelenítését az Emberi Erőforrások Minisztériuma és

a Nemzeti Kulturális Alap támogatja.

EMBERI ERŐFORRÁSOK
MINISZTERIUMA

Nemzeti Kulturális Alap

forrás

2020 OKTÓBER

Ára: 500,- Ft
(előfizetőknek 400,- Ft)

EMBERI ERŐFORRÁSOK
MINISZTERIUMA

nka

Nemzeti Kulturális Alap

ISSN 013-3056X

9 770133 056007

20010